

ՀՐԱՄԱՆ

36(32)

Համակարգության գիտական և մշակույթական համակարգ

Համակարգության գիտական և մշակույթական համակարգ

ԴԵԿԵMBER
1993
Ա.ՏՐԻ
ԹԻՒ 7

ԳԻՏԱԱԿՈՒԹՅԱՅԻՆ, ՀԱՍՏՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

Այս համարում

- Իրանական հոգենոր մշակույթի արտացոլումները հայ կին ավանդության մեջ էջ 3-5
- Թուրքիա-Իրան հարաբերությունները արդի մեծ քաղաքանության համակարգում էջ 6-9
- Շարիֆը որպես իսլամական քարոյագիտության և իրավունքի նորմերի համակարգ էջ 10
- Թյուրքաբնակությունները Ռուսաստանի պատմական քառորդիներում էջ 11-14
- Նոր Զուղայի քանօքարամբ էջ 15-16
- Թուրքիայի քրիստոնեական մշակութային ժառանգության պահպանությունը էջ 17-20
- Հակամարտությունը Տաղիկստանում. տարա-
- ծաշրջանային ընչարադցություն և քախտախնդրություն էջ 21-23
- Զօրայր Միրզաեանի «Պարսից գրականութիւն» անտիպ աշխատությունը էջ 24-26
- Խսկապես որտե՞ղ է գտնվում դրախտը էջ 27-28
- Մի առակի քանաստեղծական մշակումը Ֆրիկի և Խոսրով Նասերի նոր էջ 28-29
- Գյորեն և Հին-Արենելքի մշակույթը էջ 30-31
- «Անդրշիրիմյան կյանքի» պատկերումը արաբական գրականության մեջ էջ 31-32
- Մոհենջօ-Դարոյի կողմանումը էջ 33
- Նոր գրքեր էջ 34

**Գլխաւոր խմբագիր՝
Գարնիկ Ասատրեան**

Խմբագրական խորհուրդ՝

Ռուբեն Ասատրեան

Ռազմիկ Դաւոյեան

Եղուարդ Խուրշուղեան

Ստեփան Կանայեան

Արմանուս Կոզմոյեան

Սարգիս Մուրադեան

Սարգիս Յարուբիւնեան

Վարդան Ռոկանեան

Բարեկեն Չուզասգեան

Ռուբեն Սահակեան

Խաժակ Տր.Գրիգորեան

Օմիկ Փակեւանեան

Արամ Քոսեան

*Դատասխանատու
Խարտուղար, ի տեղի գլխ.*

Ֆենիքս Սարդարեան

Տեսակ Ասատրեան

Տեսակ Ասատրեան

Դիմագիր՝ «Վերածնունդ»

Համաժողովրդական խորհուրդ՝

Խմբագրութեան հասցե՝

Երևան 33, Կասեան 6

☎ 27-69-73

27-69-74

Ֆաքս (8852) 27-48-87

**ИРАН-НАМЭ - Армянский
ежемесячный научный и
общественно-политический
журнал (иранистика,
востоковедение, история
культуры, политика)**

Главный редактор:

**доктор филол. наук
ГАРНИК АСАТРИАН**

Адрес редакции:

**Республика Армения,
Ереван -33, Касяна 6**

☎ (8852) 27.69.73

(8852) 27.69.74

факс: (8852) 27.48.87

**IRAN-NAME - Armenian
scientific Monthly Journal
(Iranian & Oriental Studies,
History of Culture, Politics, etc.)**

Editor:

**Prof., Dr. St.
GARNIK ASATRIAN**

**Address of the Editorial Board:
Kasian 6,
375033 Yerevan,**

Republic of Armenia

☎ (8852) 27-69-73

(8852) 27-69-74

Fax: (8852) 27-48-87

**Դամակագչային ձեւալորումը՝
Կարին Արզումանեանի
Դալլարեան տառատեսակներ**

© IRAN-NAME, Armenia

**Բահրամ-Գուրը որսի ժամանակ, դարսկական մանրանկար 1491 թ.
(Սովորական Արեւելքի ժողովուրդների արվեստի դեմքական թանգարան)**

Իրանի վիճական այլ հերոսների մասին հիշատակություններ, մասամբ եւ հիշողություններ են դահլանգել նաև հետագայի, մասնավորապես 7-րդ դարերի հայ մատենագրություններ:

7-րդ դարի դասմիջ Սեբոսի դասմուրյան մեջ հիշատակված է իրանական ժաշ Սոլանդիա հեռուի անոնը, իրեւ իր նիզակով եկու հակառակորդ կողմերի միջեւ սահման դնողի, որի խախտումը նշանակում էր դատերազմ հայտարարել: Հերոսի անոնը սերում է իրն որով. Սոլանդիա, ավես. Սոլանդիա (Օրբանու) ձեմից, որի միջին որով. ձեմն է հենց Սոլանդիա, իսկ նոր դարսկականը՝ Խախտահար Այս անվան Աստանդիա ձեւով դաշտամունքի մասին հիշատակություն կա Մովսես Կարանկավացու «Աղվանից աշխարհի դասմուրյան» մեջ:

Ըստ Կարանկավացու՝ հոմերը դաշտել են Թանգրի խան (Երկնային ՏԵ) ասծոն «որում դարսիկ Աստանդիան կոչեն»: Վերջինս նվիրական կենդանին եղել է ծին, իսկ բոլորից՝ կաղնին:

Աստանդիատին զոհաբերել են ծիեր, այրել զոհաբնում, արյունով հեղեղ ծառերը, իսկ զորիսներն ու կաշեները կախել կաղնու ծառից:

Աղվանիցին ուշագրավ են 11-րդ դարի հետինակ Գրիգոր Սագիստոսի վկայությունները Սոլանդիաի թե դաշտամունքի եւ թե վիճական դրույթի մասին:

Գրիգոր Սագիստոսի իշխանը, որ հայկական վերածննիվ ականավոր ներկայացողիներից եւ, մասնակի գիտության և արվեստի հաջանակ աւագնությունից եւ լայն մասհորդությունից սեր կրթված մի անձնավորություն, մեծ հետաքրմություն էր ցուցաբերում հարեւան ծողովուրդների, այդ քվում նաև Իրանի նշակույրի տարբեր կողմերի նկատմամբ:

Նա իր բոլորից մեկում իշխառակում է լեռներում փակված երեւ հեռուների՝ Շյուտաստին, որ արգելափակված է «ի լեռնն Դարավանդ» (իմա՝ Դըմավենդ), Սոլանդիարին փակված Սարալան լեռան մեջ

եւ հայոց Արտավագրին՝ ողբարյակած Մասհուսուն: Սարալան (Սավալան) լեռը գտնվում է Արդարիլից երեւ փարսախ հեռավորության վրա և իրանական ինքն ուն ավանդության մեջ ուրագան է համարվել: Մագիստրոսի մեկ այլ վկայությամբ՝ Սարալանի ծառը դարբեւական ավանդությամբ, գոյացել է երեւ բազմանդաւումից, որի արմատն ու բունքը վեմից են բարձրացել: Եւ դա համարվել է Սոլանդիարի կանգնած արձանը:

Մագիստրոսի, մասամբ նաև Կաղանկատավագու այս սվյաները հավաստում են այդ կերպարի առաջնական ինքն բարունումները, կառուցած ների ընդերի, հողի բառականության ոգուի նացման ու դաշտամունքի հետ:

Սոլենդուաս-Աստանդիա-Սոլանդիար իրանական դիցարանումները մեջ երկի դիցուի Արմաթի որդին է կամ երկի զավակը, մի հնագույն առաջելարանական կերպար, որի հայկական արտացոլումներից է Սոլանդարամերը կամ Սանդարամեր՝ ինը հայերի երկի ընդերի ոգին կամ հենց ստորերկրյալը:

Մագիստրոսի հաղորդման մեջ Սոլանդիար փակված է Սարալան լեռան մեջ, որի առաջ վեմերի վրա բարձրացել է նրա հսկա ծառածանը՝ մեռնող եւ հառնող ասվածության մի խորհրդանիւ, որ ծարձակվել, հանել է լեռան խորում փակված (իմա՝ մեռած) Սոլանդիարի մարմնից:

Սա այս կերպարի մի վանձական զիծ է, որ դամբանված են գտնում Գր. Մագիստրոսի հայուրդումներում եւ առայժմ հայսնի չեն իրանական այլ արյուրներից: Թերեւս անհետաքրմի չեն նաև այն ընդհանրությունը, որ գոյուրյուն ունի հայկական Սիերի եւ իրանական Սոլանդիարի առաստեղներում: Վաճառքավարում փակված Սիերի բարայրի առջև եւս, ըստ «Սասնա ծուլ» հեռուսավետի մի բանի դաշտուների, բարձրանում է մի մեծ ընկույնենի հնման: նաև հոների Սոլանդիատի նվիրական կաղնու հետ:

Այս Սոլանդիարը Բագանդիար (Էսֆանդիար) ան-

**Սարգիս Հարույնուայան
բանասիրական գիտությունների դոկտոր**

Իրանական հոգեւոր մշակույրի արտացոլումները հայ հին ավանդության մեջ

(մաս վեցերորդ)

Հատված չորրորդ

վանաձեռով մտել է իրանական վեղ և դարձել է սիրված հերոս:

Գր. Մագիստրով, որ խաղանդյակ էր նաև իշխանական վեպին, իր բրեթից մեկուն համառոտակի առաջ է քերում Ռուսամի բախսան դրվագները Դյուկեն իրենի (Բ. Չուզապյանի ծիծ Ենթադրությամբ՝ դժոխվը նարմնավորող ոգու) հետ։ Էս Մագիստրով՝ Դարձավանը (իմա: Դմավենի) լեռան մերձակայքում Ռուսանը բնած է լինում, երան դարանակալած սպասում է Դյուկենը, որը բնավ չէր բնում։ Ռուսամի ծիծ Ռազը (Ռախը) անելու հակում էր միրոջը։ Եւ ամեն զիւեր, երբ Դյուկենը մոտենան էր բնած Ռուսամին՝ ծիծ դովյունով, վրեցոցով արքնացնում էր միրոջը, եւ այդդես երան զերծ դահում կտանգիզ։

Ինչդես նկատել է թ.
Չուգասզյանը, վիդական
այս միջազեղը «Չահ-նա-
մեում» դասմփում է Մա-
գանդարանի ճանապարհին
Ա-նսամին հանդիդած
վիոկ վիշապի վրա (Աժդա-
հա ջաղու), մինչդեռ Մա-
գիստրոսի մոտ՝ դժոխքի չա-
րտիքան ճարմնացնան, որն
առավել իմաստալի է:

Սույն միջադեղին հա-
ջորդում է Մազհսրոսի մեկ
այլ հաղորդումը, ըստ որի,
Երբ Ռուսանք բնած է լի-
նում, դատահարաւ վրա է
հասնում Սովորութիւնը և
սպառնում Դարձավանդ լե-
ռով նրա գլխին ցցին: Բայց
Ռուսանք արթնանում է և
կոչեիլի ծայրով նրան մի
կողմ հրում, որից նա հետ է
նահանջում:

Սամանդարձ-Խթանդիքար «Ծահ-նամեռում» ենյանի լուսական գուշակը արքայի որդին է, անխոցելի հակա, որին հայրը ուղարկելում է Ռուսամբ դեմ կռվելու: Նա Ռուսամին առաջարկում է առանց կրվի հաճճնելի, որից հետո ազատ կարծակի: Ռուսամը չի համաձայնում: Մենամարտում են, Տերական մենամարտից Ռուսամի ուժերը զլատկում են: Սիմոնը բռնունք ենաւ հայտնում է, որ Իսխանդիարի մակ լոցելի ենող աշետն են: Նրա հով կուրուրով Ռուսամը մորմենու փայտից շինված երկսայր հետով արվածում է Խթանդիքարի աշքին, սպանում, աղոյ երևաց պորում նրա մասին:

Սղանիքարի մասին Մագիստրոսի հաղորդած վիտական այդ փոքր դրվագը Ֆիրզուսի «Շահ-Ասմենու» բացակայում է, հանգանակ, որ վկայում է Մագիստրոսի բանակու ազանդությանց օգտվելու մասին:

Իրանի հաջորդ վիդական հուսարձանը, որի մասին վկայություններ կան տակտանված հայ միջնադարյան աղբյուրներում՝ «Խոսրով և Շիրին» սիրավետում:

7-րդ դարի հայ լատինից
Սէբեստոսը թէրեւս առաջիններից է, որ մի քանի ուսագրավ և սկզբներ է հաղորդում իրենից ընդամենը մի քանի տասնամյակ առաջ աղքածու գործած «Խոսորով եւ Ծի-

արքունիքի մերձակայլում
կառուցել է վաներ ու եկե-
ղեցի, բնակեցրել խահան-
ներով ու հոգեւոր դաշտ-
նաներով, երանց աղահ-
վել արքունիք ստիլով, հան-
դերձներով, եկեղեցին զար-
դարել ուկով ու արծարով;
Եւ նա հղարտությամբ ու
համարձակությամբ ավետա-
րանն է բարողի արքայա-
կան դալաւում, եւ զրա-
դաւուական կրօնի մեծամեծ
դպասնաներից ոչ ոք չի
համարձակվել որեւէ բան
ասել քրիստոնյաների դեմ:

Սերեսը այս, ինչպես
նաև այլ սվյաներ Ծրինի
և Խուստի մասին հաղոր-
դում է իրեւ Պատմական ի-
րողություններ. Բայց այդ
կերպարներ արդեն հաջորդ

«Մինայի» միջի գավաթ. 13-րդ դար. Ենապետական
Սոսկվայի Արեւելքի ժողովուրդների արվեստի մեջական
ռամազարման

Երին» սիրավելի զիխավոր
հերոսներին դամական
նախատիղեր հանդիսացած
Սասանյան Խուրով II Ար-
քառեց (Փարվիզ) թագավորի
եւ երա բրիտոնյա սիկնոց՝
Ծիրինի մասին:

Սերբունի հաղորդմանը՝
Խոսրվ Ա-ը, ըստ դարսից
մոզական օրենքի, ուժեցել է
բազում կանայք, այդ բվնամ
նաև Երիսոնյա: Նրա ամե-
նազեղեցիկ կիճը եղել է
Երիսոնյա Ծիրինը, ծագու-
մով Խոսմասան աշխար-
հից: Նա եղել է Խոսրվի
բանիքը՝ բազուիկն, տիկ-
նանց սրկինը, մի խիստ բա-
րիսաց հայլաւառապ որ

դարեւում սկսում են ծածկվել վիրական ու առասդելական ըղարշով, եւ ասիճանաբարաց հյուսվում է նրանց սիրավետով, որ զալիք դարեւի իրանական Արեւելի մեծ բանաստեղծների կողմից (Ֆիրդուսի, Նիկանի, Ալիեւ Նավի) արժանանում է բանաստեղծական վերամասնական:

Նիզամու Խոսրվ եւ
Ծիրին եւրքվածում կա
այսդիս մի դրվագ. Խոս-
րվմ ուզում է դպաւս թերեւ
իր սիրած զեղանի Ծիրին,
սակայն վախենում է իր
հույս կիս Սարհամից: Ի
մերօն խօսուենո՞ւ նու Մո-

ერმან ათავარეკიონ է ტე-
რიტორია ფლას ქართველ ქრესი
ხარძები თუ ცენტრული ამნის
ქანით ცენტრალური უარჩა-
მი კამატები: უალავან უა-
რჩამდე ჯერ ფრენელიონ է თუ
აუგაონია ეს ჟრეს ძამი-
რებ ქრეს ქალები, ხოლ სის-
ტემა აერ ჭავლი ანი: ტე-
რიტორია საოპარანტო რეგიონი
ფირდოსობრივი, მანავანი
უარჩამდე მახსი ხსო, ს კ-
ცენტრული ამნის აუგაონი
რაყონის:

Սեր կարծիքով Խոսունքի
եւ Ծիրինի այս սիրավետոյին
է հարուս Գրիգոր Մազմաս-
տոսի թրեթից նեկուս դասնչ-
վող իրանական հետեւյալ
գրույցը, որին աւրելու առիք-
ներով անդրադարձել են
շատ բանասերներ, բայց ոչ
բնավ այդ սիրավետի առող-
մուն:

Փիսովն գետի (ըս ո-
մանց՝ Գանձես, ումանց է՝
Ամու-Գարյա) ափին նսած
ողբում է Խոսրով արքայի
հարճը, որն անմեղ ժալլ ա-
վել ու ամքասանվել էր ար-
քայի հարճներից մեկի կող-
մից: Այդ ժամանակ գետից
դուրս է զալիս Աշողահակ
(Աժդահակ) կոչվող ծովկը
և լուելյան հարճի գոզն է
զցում 12 սատեր կըռով մի
հրաւալի ստիհակափայլ
մարզարիս: Հարճը կոսիե-
լով, որ այդ ողբումուրյունը
աստվածների կամով է թե-
լաղրգած՝ այն տանում մա-
սուցում է Խոսրով արքային:
Արքան սխանչանալով
այդ հիմանալի մարզարից՝
դնում է իր քաջի զազարին
և այն կոչում է Եղիա-
դավան, այսինքն՝ աստվածա-
տուր: Իսկ հարճն արքայա-
կան հրամանով իր բոլոր
կանաց մեջ առաջինն է
կարգում: Այնուհետև Խոս-
րովը մեծ զնեերով դասվում
է աստվածներին, իսկ Աժ-
դահակ ծկան բանդակն իր-
ւու ասծո դասկերի, դնել է
տալիս Փիսովն գետի եղեր-
ին և ողի մատուում:

Բ. Քուգասպայնի իրավացի հավատմանը՝ զրոյցի Խոսքով արեան դարսից Խոսքը Աքրութեան է, իսկ Փիսումը՝ Անո-Դարլան:

Սերեսուի հաղորդումից
(որն ունի, անընտ, դաս-
մական հավասարություն)՝
զիտենք, որ Խուրսով Արքու-
թի բամբիշը կամ տիկնաց
տիկնին եղել է Իրասունյա
գլուխի Ծիրինը: Ըստ Մա-
սուստրուի պատճենի՝ Խուրսով

իր կանանց մեջ առաջինն
է կարգու (այսինքն՝ իրեւ
բանից, տիկնանց տիկին)՝
ասվածատու զոհարը նվի-
րող հարճն: Հետեւարա,
Ծիրին ու Խուրովի հարճն
այս դարագայում նոյնա-
նում են: Նիզամու ենրվա-
ծից զիտենք, որ Խուրովի
կին բյուզանդուի Մարիա-
մը առում է Ծիրին, չի ու-
զում անգամ, որ Խուրովը
նրան իրեւ հարծ դափնի
դալատում: Այս անբարյա-
ցականուրյունից ու Խուրո-
վի անվճռականուրյունից էլ
սկսվում են Ծիրինի սառա-
դամեները: Այս կետում Նի-
զամու Ծիրին ու Մազհս-
տուսի գրույի Խուրովի հար-
ճը բավկան նմանվում են
իրաւ: Որ Ծիրինը, ըստ Նի-
զամու, երկար սառադամե-
ներից ու արկածներից հետ
դառնում է Խուրովի կինը՝
դարձյալ երեւում է Մա-
զհստուսի գրույի հարճի ա-
րարվելում:

Սերեսով Վկայությունների, Մագիստրոսի և Նիզամով բերած գրույցների ընդհանրություններն ակնհայտ են: Տարբերությունը միայն Մագիստրոսի գրույցի հրաշաղատում բնույթի և Աշխահակ ձկան առասպեկտական կերպարի մեջ է կայանում: Իսկ այդ առասպեկտի բուն նորատակն է դասձարաբանել Խոսրովի քազի ամենամեծ ու ըմեղ մարզարիքի ասւլածառությունը լինելը, դրան զուգահեռ նաև այլադասկան հարճի ֆիմա՝ Ծիրինի (իր) հետ նրա անուսուրյունը եւ ի վերջո նրան տիկանաց տիկին կարգելու Խոսրովի իրավագործությունը: Որովհետեւ, ըստ Ֆերդոսու, Խոսրովի տալատականներն ու պալատներն կտրուկ դեմ են եղել Ծիրինի հետ Խոսրովի աճուտնուրյանը, որի դասճառը Ե. Բերեկովի կարծիքով ոչ միայն Ծիրինի ոչ արքայական ծագումն էր, այլև այլազգի եւ այլադասկան լինելը: Իսկ մեր կողմից կարող ենք ավելացնել, որ Խոսրովի կողմից հենց արքայական տալատում Ծիրինին գերադասակած ավետարանի բարողն ու քրիստոնական ազատ ու անկածան դաւասամունքը, գոյցն ես դայմանավորված է եղել Ծիրինի հետ կաղաքած ասւլածարդիչ որտեւ հրաժռվով:

Ինչեւ, Մազհսրուի թե-
րած խորովի հարճի իրա-

նական գրոյցը վերաբերում
է «Խոսրով եւ Շիրին» սի-
րավետի վիտական ցիկլին,
որով առաջելաքանորեն
դաշճառաքանիւմ են այ-
լազգի եւ այլազավան Շի-
րինի հետ Խոսրով արքայի
ամուսնությունը եւ նրան վե-
րադահված արտօնություն-
ները:

Իւնական վիդական
ավանդության արտացոլում-
ները հայ մատենագրության
մեջ շարունակվում են նաև
ուս միջնադարում:

Հայ հասարակյանուրյան
ուշադրությունը կենտրոնա-
նում է հասկացես «Ծահ-
նամէի» վրա, մասնավաճա-
ռությունը կազմակերպու-
թան ամենամեծ գործությունը է:
Հայ հասարակյանուրյան
ուշադրությունը կենտրոնա-
նում է հասկացես «Ծահ-
նամէի» վրա, մասնավաճա-
ռությունը կազմակերպու-
թան ամենամեծ գործությունը է:

13-14-րդ դարերի բանաստեղծ Կոստանդիին Երզնկացու վկայությամբ՝ ինքն ու իր գործակիցները Հայաստանում ականատես ու ականջալոր են եղել «Ծահնամէի» ախորժալոր վիշտական դատումին, որ «ձայնով է ասվել» այսինքն՝ դատակերեն չափածո ենրքվածներին յուրահատուկ դրեցիկ առողանուրյամբ: Եւ իր երբայրակիցներն այսինքն են սկրի «Ծահնամէի» այդ երածուսական չափման ու առողանուրյունը, որ խնդրել են Երզնկացու «ի Ծահնամայի ձայն մեզ առանալու ասայ»: Անսպազ նրանց թախանձանիին՝ Երզնկացին «Ծահնամէի» ասինք ու ճայնափորների եւ եւցելերով հորինում է իր «Բանի յաղագս անցաւը և նեղորեան» ենրքվածը:

Ի դեմ, ինչոյն նկատել
Ս. Արենյանը, չղեթ է
կարծել, թե հայերը բանաս-
տեղական այդ չափին ծա-
ռարացել են միայն Երզն-
կացու աղբած ժամանա-
կաշրջանու: «Ծահ-նամելի»
ափը դարսից բանաստեղ-
որյան մեջ զործածական
է եղել մինչև Տիրոպահն եւ
այս հայ բանաստեղներին
այսնի է եղել Երզնկացուց
իւ առաջ Դեռևս 10-րդ
դարում միջնարդարի մեծ
առանձնաւորդ Գրիգոր Նարե-
կացին այդ նոյն չափով է
տուրքին իր «Երկինքն ի յեր-
իխր եւ երկիրս ի իւրկինքն,

վայրէց ի խնարհ եւ վերելիք ի բարձրունս» սկզբանառերով «Եկեղեցոյ» հայտնի տաղը:

«Ծահ-նամէի» նկատ-
մանը հայերի բուն սերն ու
հետարկությունը սովոր նրա
բանաստեղծական չափով
չի ավարտվում: Ֆիրդուսու-
իերտած դյուցագներգրքու-
նը արդեն Երգնկացու ժա-
մանակ փոխանցվել էր բա-
նավոր ավանդությանը և
ժողովրդական վիլապատճենե-
րի կողմից աւրածվել էր Ա-
րեւելքում, այդ բվում եւ Հա-
յաստանում:

19-րդ դարի երկրորդ կեսին, երբ հայ մասավորականության կողմից սկսվում է ժողովրդական բանահյուսության հոււարձանների գրառումն ու արժեվորումը, բանակոր ազանդությունից գրառվում են նաև «Ծահնամէի» սարքեր հերոսների մասին հյայերեն վիտական դասումներ։ Եւ ի հչուես «Սահնա ծոեր» դյուցազնավելոյ, անձախի իր շրու հերոսների սերունդներից, հաճախ կոչվել է ամենասիրված հերոս՝ Դավիթ անոնով, այնուեւ եր իրանական այդ վենդը հայ եւ բրդական ավանդության մեջ կոչվել է կենացրնական սիրված հերոսի անունով՝ «Ռոստամ Զալ»։

Այդ վեղից առաջմն գրառված կան ուրիշ երկու տասնյակ դասումներ, որոնց մի մասը հրատարակված է և մասամբ հետազոտված:

Հետազոտումից դարձվել է, որ այդ հայ-իրանական վետյոր (ինչողև անվանում են իրավացիութեն) իր հիմնական սյուժեով քննելու ընթացքում բարեկարգ է «Ծահ-նամեկին», բայց առանձին առավածներ հորինված են Եփրդուսու դյուցազներգության հետադրությամբ 1112-րդ դարերում կազմված Բարգու նամեկի» հիմքի լրաւ։ Ավելին, որու վիշտացան նորիվներ ու դիցազնացան կերպարներ եւս փաղընական են և հանգում են սնձան հենդրանական աշխարհությամբ վերառած հայ-իրանական այլ վետյոր հայկական միջավայրում ենքարկել է ազատ վերառած անդամական սովորություն բանահյուրության դարգ ու անդամունքներու ուժությունը հնարիներով, որոնք հետու են Ֆիրդուսու կամ Բարգու նամեկ»ի օրսեան

Եղանակներից ու հատկանիւններից:

Բացի այդ, «Ռուսամ Զալ» վեռը հայ միջավայրում զգալիորեն ազգայնացվել է, կապվել հայ վիդական ավանդության կերպարներին: «Սասնա ծոեր» հայկական հերոսավետի ազդեցությամբ «Ռուսամ Զալ»ի մի քանի դաստիճներում իրանական հերոսների հայրենիքը դարձել է Սասունը, Ռուսամ Զալը՝ Սասնա Միենի որդի, Սասնա Դափիքը՝ Զալի եղբայր, Բուրգեն՝ Դափի որդի, Զենով Հովհաննը՝ Բուրգենի հորեղբայր և այլն: Իրանական հերոսները այդ դաստիճներում անցամ կոչվում են Սասնա ծոեր, այսինքն՝ օծվել են նոյն նակամունք, ինչ հայկական վետի հերոսները: Առհասարակ «Ռուսամ Զալի» վրա բացահայտ նկատի է «Սասնա ծոեր» հերոսավետի նաևկան ազդեցությունը, անգամ նոյնության հասնող նմանություններով: Հայ եւ իրանական վետերի հերոսների այս ցեղակցությունը, որ վիդական ավանդության ընդհանուր համեստի միջամանակ հայ վիդասաւանների համար իրանական հերոսների հոգիարագությունը:

«Ընսամ Զալից» բացի,
հայ ուս շըզանի բանավոր
ավանդության մեջ լայնուեն
սիրված ու տարածված է
Սեֆյան արքայանում իմա-
նադիր Ծահ Խսայիլին
վիրված համանուն վեղը,
որը իրեն հեթքար դասնվում
է մինչեւ օրս հայկական
աշրեւ ազգագրական ըր-
շանելություն: Հայոց մեջ լայն
տարածում տնեն նաև այլ
նոյն արքայական հարսու-
թյան ճյուս նշանավոր Ծր-
պայացուցիչ Ծահ Արքայի
ուրոգը կյանքած բազմաթիվ
լիլյական գրոյցներ ու ա-
խանդրություններ: Այլևս չեն
ստուգ այս բազմաթիվ ա-
ւելյան, մասնավորապես
որանական ծագութով սի-
րավելերի մասին («Ֆահ-
ադ և Ծիրին», «Խուռով և
Ծիրին»), «Ասման և Զեն-
ան» եւ այլն), որոնք հայ
աւուղների կողմից ենթակ-
լելով վերածական աս-
ածածկել են քեզ Հայուսա-
նում, քեզ Անդրելովկասում եւ
են դրանց սահմաններից
առաջ:

Թուրքիա-Իրան հարաբերությունները արդի մեջ ժաղավականության համակարգում

(ընդհանուր ակնարկ)

Սոցիալիզմի ժամբարի
եւ ԽՍՀՄի վկազմության հետո,
Մերձական Արևելքի սարածշանում տեղովին եւ
ուժերի հաւաքների խափանուն
եւլրաքանակական լրացրոյնն,
որը զոյսիրել է այնտեղ լարգածության
ուր ակտիվ օգախներ: Հասկայես,
լարգածությամբ եւ
լատենսային որոշեաներով

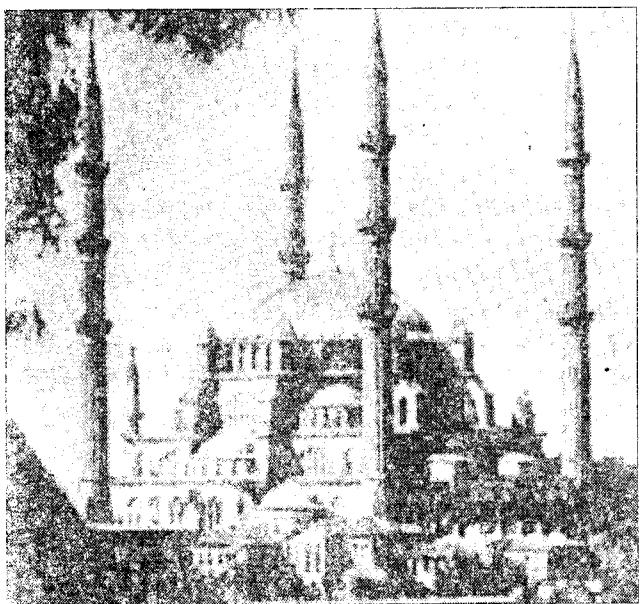
«Եմիրինն լրացրու» շաբար-
արականեառու անցյալ տար-
կա վերջերին տովեց մի սն-
դեկատվություն, ըստ որի
ԿՎՀ-ն (CIA) մի խումբ
ուզմական եւ ժաղավական
մասնակցեաների հանձնաւա-
րել է Թուրքիայի և Իրանի
սրբակ դաշտավազ սկսելու
անհրաժեշտ հող նախա-
լուստաւածել: Լրացրոյան

բարձրասիճան անձանց ա-
նուններ (ԱՄՆ-ի հատուկ
զործորությունների բանակի
զուացրված սուսա Ջենմա
Վազր). Միջին Արևելքի
«Զրի խաղաղության նա-
խագծի» հեղինակ Ջոյս
Սրբուն և այլն: Տեղեկաց-
վում է նաև, որ վերիի-
յալ խմբի աշխատանքները
կենունացրված են Անկա-
րայում և Վաշինգտոնում,
Թուրքիայի և ԱՄՆ-ի հա-
մագրժակցության ու քարե-
կանության խորհրդի ներկա-
յացուցություններում:
ԱՄՆ-ի և Թուրքիայի հա-
մագրժակցության խորհրդը
1991 թ. միաժամանակ Վաշինգտոնում և Ան-
կարայում, Բուշի և Օզայի
հանդիպությունից հետո, ո-
րոնք որուել են այդ աշխա-
տանքները ընդլայնել եւ
հասցեն ուղղականական
համագրժակցության ասի-
ճան: Հիւատակվում է եւ
նաև, որ աշխատախմբի
անդամները Խարամի կա-
ռավարության նույն մարդիկ
են, որոնց խնդիրն է զրադ-
գել նաև տարածութանը
ուրական հարցով:

Թուրքիայի և Իրանի մի-
ջև հետաքոր դաշտեազմի
նախին հաճախանան հայտ-
նարություն էր առև 1991 թ.
MIT-ի (Թուրքիայի ներա-
խուզական ծառայություն)
դրատոնարող աշխատակիցից:

Ասիրի Քանչայքը, ասելով,
որ «ոնտ աղաղայամ Թուր-
քիան ընդիմ երանի դասե-
րազ կավի»: Հիմնական
դասեար աշխատակիցը ըստ-
ունում է խաղանական ար-
մատական կազմությամբ կազմակե^ր Սիրի-
ական դասաւաներով: Արևմուտի սնտական էնտականի կարի ունե-
ցող է հետազոտ տականութեան խաղական արմատական կոնֆլիկտների չներկայացնող տարածաշրանք: Արևմուտի կողմից
Թուրքիայի եւ Հայաստանական հասկամամբ, նրա ընորհիք է միջոցով նախկին ԽՍՀՄ-ի թրծիկան կամ ունեցող
հանրադեմուրությունների կենական ասիրի համամիանականացմանը (ինտերացիա): Խան կայուն աշխարհագրական գոտի
ստործելու ժամանքը հոդավանդ է Արևմուտի կողմից մասական մի դաշտվակուլ, ըստ որի «աշխարհիկ» Թուր-
քիան դեմք է վրկի խմանական հանրադեմուրությունները արմատականությամբ կատարելու դրամական առաջնական արևմուտի համակար-
քությամբ՝ աղաղակություն նրանց սնտական և մակուրային գարգաւանական հեռանկար:

Այդ կաղակցությամբ, Օսմանության կայացած ամերիկա-բրիտանական տարեկան հավաքի ընթացքում, Արևելքայցեց Բուշի գե-
լուցագիրը Թուրքիայի Հայաստանին, որտեղ նելում էր, թե ԱՄՆ-ը Սիրիա Ասխայի հանրադեմուրությունների հետ ունեցած իր ա-
ղաղական և վարկային հարաբերություններն առավելագույն հասցենելու համար Թուրքիային որուստ միջնորդ էր գործըն-
չեր է ճանաչում եւ հորդում է նրան ըստա գործնական բայցերի դիմու (Huriel, 10.11.92 թ.): Թուրքիայի Սիրիա Ասխայում
ամրանալու առաջին հայլը Սիրիա Ասխայի վեհաժողովը էր միջինական չորս հանրադեմուրությունների և Աղրեթանի մասնակ-
ցությամբ, որտեղ աշխատին ուղղեցին մի գեկոյց, որ ասվում էր, որ «Եղբայր հանրադեմուրությունները գործ են մեկ դե-
տականության հիմնադրման անհրաժեշտությունը եւ կարող» (Milliet, 03.11.92թ.):

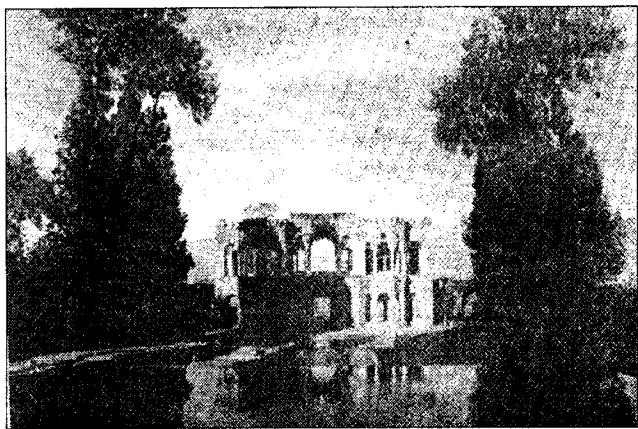

Թուրքիա. հայացած նաւսաւայտե Մինան Սեծի կառուցաց.
Սեծիմին մզկիթը Աղրեթանադրություն

րեւմուտիքի տերությունները կխուսափեն մեծ ծավալի դաշտագմական գործողություններից, աչխատելով ծագիրը իրակնացնել լոկալ բախումների և լարվածության օջախների ստեղծման ճանադարիով, ինչը եւ արվում է: Այդ առումով, Թուրքիայի ռազմականացման դլանը եւ նրա երեմնի զաղաքարաբորյունը ակտիվացնելը, առաջին հերթին, բխում էր ԱՄՆ-ի ծրագրից**:

Դրանով է բացարկում այն փասը, որ

դիմականացումն է, սակայն իրականում փորձեր եւ արվում հարավային տարածաշրջանում առաջնորդ դարձնել այն մասնիկական երկիրը, որն ունի կայուն արևմտամետ կողմնորոշում: Այդ կաղաքացուրյամբ, ԱՄՆ-ը նախատեսել էր 1993 թվականին Թուրքիային տրամադրել 621 մլն դրամ, որից 546-ը՝ ռազմական դաշտագման բավարարության համար: Իսկ Թուրքիայի դաշտագմանուրյան նախարար Նելզար Այազը հայ-

Իրան. Բաղէ Շազդեհը Քերմանում

Արեւմուտիքի ողջ խնայվող միջոցներն ու սպառազինություններն այժմ հոսում են դեղի հարավ, և առաջին հերթին դեղի Թուրքիա: Պատճենական դատրվակը բանակի ար-

նել էր, որ «Թուրքիան 1992 թվականին ռազմական սելիմիկա զնելու համաժամանակ է 2,9 մլրդ դրամ, իսկ 1993-ին կծախսի՝ 2,7 («Երկիր» 8.01.93 թ.): Ավելին, ԱՄՆ-ը իր կենսական

Տարածաշրջանում դաշտագմական ուժերի հաշվեկող նման կտրուկ խախտումը նոր խնդիրների առաջ էր դրել Իրանին, որը նոյնական սկսել է մեծ արագությամբ մեծացնել իր ռազմական հնարավորությունները: Այդ գործում նրան ակտիվությունը համագործակցում է Ռուսաստանը: Բանս այն է, որ այդ համագործակցությամբ, ի դեմք Իրանի, Ռուսաստանը տեսնում է դասնական դրամից, որը կարող է խոչընդունել Թուրքիայի «արշավը» դեղի Արեւելք: Դրանով է բացարկում, որ Ռուսաստանը Իրանին է վաճառել վերջին մի բանի ամսում ՄԻԳ-31 (48 հատ), ՄԻԳ-29 (68 հատ), ՄԻԳ-27 (24 հատ), ՏՈՒ-22 (12 սմբակոծիչ) և

** Այդ առումով, Տարածաշրջանում լարվածուրյան խորացմանը նոյանում էր ոչ միայն Արեւմուտիքի, այլև Թուրքիայի շահագրգության ասիժանը, որը լուծելու էր իր Երկրին առնչվող հիմնարար խնդիրներ:

ա) կյանքի եր կոչելու համարուանականությունը, օգսելով դաշտագմական նոյանում դայմաններից (չնայած արմասական բաղադրական արգելմենե են ծագում, որոնք խնայացում են եւ, հավանաբար, կանխեն այդ համամիասնականացումը):

բ) ծագելով ծերել միջնասիական նավքը եւ գազը, ինչորեւ նաեւ Աղրեջանի նավքը իր Տարածուու անց կացնելու հնարավորությունը, կարող է հարսացնել Երկիրը եւ հատկապես արեւելյան համական դաշտագման դրամությունից, որով կրուժեր հեռանկարում նաեւ բաղադրական խնդիրներ՝ կաղված չայ Դաշի եւ բրդական ազատագրական դայխարի հետ: «Այսօր Թուրքիան մշակել է Յարավ-Արեւելեան Անատոլիայի սնտեսական զարգացման ծրագիր, որի իրագործումն հնարավորություն կը տայ Թուրքիային ստեղծել բուրերով բնակեցրած Երկրորդ գոտին՝ Սալարիա-Էլլազիդ-Դիարբեշ-Չուլամենեկ գծով: Դրանով Թուրքիայի բրդերը կը բաժանուեն Միրիայի եւ Երաքի հիսիսի բրդերից, ինչով եւ գերեւ կը փակուի ամբողջական Քուրդիստան դեսուրեան ստեղծման հարցը» («Ազգասամար» 4, 93 թ.):

գ) սնտեսապես իրեն ծերնուու դայմաններով ներդրումներ է անում եւ անելու է Միջին Ասիայում, որի սնորդիվ կարող է հաղթահարել ոչ միայն իր սնտեսական ծգնածամբ, այլև բյութեային դիֆիցիզը, որն առաջացել է Անդրկովկասում եւ Միջին Ասիայում խոչու Ֆինանսական ներդրումներից: Ըստ բուրական սվյալների, հունարար մինչեւ մայիս, Երկր Տարեկան բյութեային դեֆիցիզը կազմել է ճախորդ տարվա այդ ամիսների համեմատ երեւ անզամ շատ՝ 15,6 տրիլիոն լիրա, իսկ թուրք մասնագիտական գնահատականներով, այն տարվա վերջին կազմը՝ 31 տրիլիոն լիրա: Թուրքիան մեծ հուսուեր է կապում վերոհիշյալ ծրագրի իրականացման հետ, այլադեմ կայացնելի մեծ ֆինանսական կախվածության մեջ իր հովանավորից՝ ԱՄՆ-ից: Ավելին, սովորում է խորը սնտեսական ծգնածամ, եթե առաջիկայում միջիարդների ներդրում չափի իր սնտեսության մեջ (Huriel, 25.06.92 թ.):

դ) դառնարկ Արեւմուտիք Արեւելին կարող ողակ, ավելի հավանական է դարձնում Եվրոպական համագրոժակցություն մնելու իր շանսերը համարես, որ Արեւմուտիք վերջին ցրանում ավելի բարյացկամ էր դարձել Թուրքիայի հանդեմ: Չնայած դրան, զար բուրական սվյալների, Եվրոպա-Թուրքիա հարաբերություններում դեռևս կան որոշակի խոչընդունելով, ուզում են դաշտացնել Թուրքիայի համար նախատեսակած դրամական օգնությունը եւ արգելի հանդիսանալ բուրք աշխատավորների ազամ Եվրոպա մուտք գործելուն (Milliet, 09.11.92 թ.):

Ների մասին ԿՎՀ-ի 1992 թ. դեկտեմբերին հրապարակած մի գեկուցագրում նշվում է, որ նա սարեկան 2 մլրդ դրամար է հասկացնում միջուկային ռազմական ծագրին և նախատեսվում է առաջին ուժը փորձարկել մինչև դարի վերջը։ Առողջական և ներգիայի միջազգային գործակալուրյունը գտնում է, որ Թերևանն այդ բնագավառում ունի բացրած բազմաթիվ գաղտնի կայաններ։ Ի դասախիան դրս, վերջեւ Ռաֆսանջանին հայտարարեց, թե «Իրանը նյութական միջոցներ ու նորասակ չունի միջուկային գեներատոր և ենթադրություն ունի հայտարարությանը, իրականացնում է այդ մասին Արենուտիքում սարածված լուրեր լոկ հակարգանյան գործուրյունը և նա ծառայում» («Հայաստան» 25.02.93 թ.)։ Չնայած Ռաֆսանջանին դիմանագիտական բայլ ներկայացնող հայտարարությանը, իրականացնելու այն է, որ Արենելը, մասնավորապես Իրանը, Արենուտիքի սնենական և բաղադրական էկոնոմիկային կարող են դիմակայել, միայն միջուկային գեներատոր ունենալով։ Ի՞ո՞ր չէ, որ, ըստ «L'express» հանդեսի (20.01.93 թ.), ԱՄՆ-ին եւ որու շահագրքին դեմուրյուններին խիս անհանգստացնում է այդ շցանում որու դեմուրյունների (Երան, Պակիստան, Հյուսիսային Կորեա, նաև Ամերիկ) զանելոց միջուկային հետազոտությունների և միջուկային գեների ստեղծման աշխատանքներում, որը հարուցում է խաղական նոր նախագծուներ և դիմանագիտություն։ Տեղեկությունների կան, որ Իրանը միջուկային կենտրոնների ընդհանագումար աշխատանքները շարունակվում են։ Չինացի ասունագետներ են աշխատանք Սույանի հետազոտական կենտրոնում, որոնք գրադադար են ուրանի հարտացնան գիտագործներական աշխատանքներով։ Ռուսաստանը դատրասվում է Իրանում ատոմակայան կառուցել։ Ամերիկյան, իրայենական և արաբական հետախուզությունները լրջորեն մկնել են ուսումնասիրել Ռուսաստանից գնաված ՄԻԳ-27 և ՏՈՒ-22Մ ինքնարինները, որոնք, ըստ այդ լրատվության, միջուկային ուժքակութման նողատակով են

հանդեմակուրված Կարմիր բանակի զորամասերուն: Իրավից վայրէջ կատարած և չվերադարձրած 91 ինքնարիոները նոյնական այդ նորատակով է նախատեսվում օգտագործել: Վերականգնվել է նաև ֆրանսիական Միրաժ-2000-1 սփոթի 20 ինքնարիո:

«Հյուսիսային Կորեան դեմք է ապրիլին Իրանին մատակարար Մողոնց ժողովի 10 իրքու, որոնց հետահարույթում 1300 կմ է: Իրանն արդեն 50 մլն դոլար է ներդրել այդ իրքին նշակումը ֆինանսավորելու համար և լրացնուի հասկացնելու է նաև 70 մլն դոլար:

Իրանը շարունակ ամրասանվում է Արևմտութիւնում: Այստես, Խոյսական «Էլ դաշի» օրաթերթը նարի 8-ի համարում անդրադառնակ հակադրայան ամբասանություններին գրել է. «Բն” Իրանը կը կին այն բարզության ծագքի թիրախն է դարձել, որը վաղուց նշակել է Վաշինգտոնում: ... Արևմտութիւն զգալով Իրանի զինվածության ամբանությունը վասնգը, զանգվածային լրատվական միջոցներով առաջ բաւեց Իրանում մարդու իրավունքների ուսմահանանքը, ոչ մի ակնարկ չանելով Պարսից ծոցի երկրների և Անգլիայի ու Ամերիկայի միջին գոյություն ունեցող տասնյակ միլիոնանոց զենքի դայմանագրերի մասին: Սալման Ուստի հովանավորության հարցն առավել սրբազնը է առաջ բաւեց: Իրանի դեմ Թուրքիայի ներկայացրած մեղադրանքներն այդ նոյն հոսանքին համբերաց են: » (Ազգը, «10.03.93 թ.»):

«Եվրախորհրդարանը նկատի առնելով տասնյական «վասնգը» արգելել է Եվրոպայի տնտեսական ընկերություններին անդամ երկրներին Իրանին այնոլիս սարքել եւ սղառազինություններ վաճառել, որոնք կարող են օգտագործել առավել հզոր զենքներ արտադրելու համար, հաղորդել է Թեհրանի ռազմին: Արևմտութիւն Իրանին ամրասանում է միջուկային զենք ծեռն բերելու ուղղությամբ ջանքեր զրծարելու մեջ: ... Հարկ է նեկ, որ Իրայնը նշանակ մասամբ լուսավորություն և հայտնում Իրանի կողմից առողջական զենք

Ըստ բերելու կաղակցությամբ, մի երկիր, որն առայսօր չի սուրագրել միջազգային առողջապահության գեն չարտադրելու և չարտածելու դայմանագիրը»: «Ազգ» 03.16.93):

Այդ է բերելու դաշտարք, որ Արևմուսիքի և Թուրքիայի կողմից բացարձակացվում է Իրանի արմատականության կանոնագործությունը: Իսկ արևմտամեր և բուրժամաս բաղադրակիության ըրջաններում, միտունավոր, Իրանի կանոնագործության վարկած է խաղարկվում: Այսպես, թուրքական բաղադրակտես կանոնագործությունը կամակակիր է, որ «... Իրանը միակ ունակ սպառնալիքն է, որն անհնագուստացնում է Միջին Ասիայի անկախացող դեմոքրատիզմը, որը փոփոխվող գենորդիկիր դայմանացներում: Առաջ այդ զիսափոր սպառնալիքը հյուսիսից է, այսինքն ԽՍՀՄ-ից և Վարչավայի դայմանագրից, ինձնա այն արեւելից է: Քանի որ քավարա ռազմական և ռազմատեսական ուժեր, որմեսզի արդյունավետուն զայտեն Իրանին, Թուրքիան այսօր չունի, իր ռազմական թուրքունը ճողովում է վերացնելու ռազմավարական դիրքի բարեկապունք՝ Իրանի թիկունքում ստեղծելով համազործակցության բութերային գոտի» («Ներկավիսխմայա զազեւա» 28.10.92 թ.): Իհարկե, այստեղ միտունավոր չափազանցված են Իրանի հնարավառությունները, բայց ակնհայտ է, որ նա մեծ արագործամբ մնացնում է իր ռազմական դրսենցիալը:

Սպառագիննան այս մրցավազքը հարածն լարվածություն է ստեղծել Թուրքիա-Իրան հարաբերություններում, որոն Դեմիրեկի լուսութերով «չափազանց զզայտն են դարձել»: «Երկիր», 15.02.93 թ.): Դիվանագիտական հանարակիններով սարածաւշանում կենական շահերի նրանկցության մեջ առաջ անցնելու դայաբարի ընթացքում, Իրանի և Թուրքիայի դեսական գործիքները հաճախակի են առաջական շահերի նրանկցության մեջ առաջ անցնելու դայաբարի ընթացքում, Երկարադարձական շահերի առաջական շահերի ուսեւելու ընթացքում կմտանամիկ են առաջիկա հնարավոր առակատանե-

ի առումնվ՝ Այսուհետեւ Էլիքրելը նոյեմբերի 22-ին «Օստանկինովի» «Վեսի» ծրագրով հայտարարեց, որ Աղրեթանում կցանկանային, որդեսզի աշխարհի ժամանակակից չփանար Իրանի իշխանական Հանրապետության բուն անվանումը, բանի որ այնտեղ ունահարվում էն խան միլիոն աղրեթանցիների իրավունքները: Աղրեթանցիների դատարանները են բաղադրականներն արդեն բարձրացնում են երկու Աղրեթանների միացման անհրաժեշտության հարցը: Ըստ դիմայում իրավակում է «Միացյալ Աղրեթան» թերը: Նման հայտարարությունները, անկանած, կաղաքացի էին Թուրքիայի ընդերքում ծրագրվող բաղականության հետ և չին կարող ապել առանց դրսի կայուն երաշխիքների: Չեքացանկում նաև Աղրեթանը գիտակցությունը Թուրքիայի հակահրանական գործողություններում: Զնայած, վերջերս Աղրեթանը Իրանի հետ վերականգնում է հարաբերությունները, Արենուտիքին զցացնել այլու հանար իր երկրախաղական նշանակությունը նրա ծրագրերի դիրքերից: Արենուտիքը զգում է, ինչդեռ գրում է «Boston Globe»-ը (02.05.93 թ.), որ «ԱՄՆ-ը օգնելով Աղրեթանին, կատող է նրան դարձնել ամուսնական իրանական արմատականության դեմ»: Այդ արեւելությունը ամենամեծ էր նաև երգական հարցի արվական արագությունը:

Անկասկած, վերջերս
Դուսատանի և Հայաստ-
անի կողմից հայ-քութական
և հայ-իրանական սահման-
երը համատեղ հսկելու ո-
ւուման վախեցանումը նոր
Նոնդիրների առաջ կանգնեց-
եց Արեանուսի Երկրներին՝
երբ շարադրված երես-

ուզմավարական ծրագիրը
կյանքի կոչելու ձեռնությունների և
վաճառքային գործությունների մասին:

Սակայն իրադարձությունների ընթացքը ցոյց սվեց, որ Արեւուսէֆի Թուրիա-Անդրկոլկաս-Միջին Ասիա տարածքաշրջանը խղափական եւ սնէտսական միասնացման ենթարկելու ժագիրը բախվեց անանցանելի արգելքների, որոնց հարդարանան միակ ձեզը, թերեւս, մեծածավալ դաշտազմն էր, որի աղետալի հետեւանքներից, բնականարար, խուսափում են բոլոր գերտերությունները: Արեւուսէֆի մեծ քաղաքականության գործարկան ռազմավարությունը զոյապորեց նոր գործնացներ, քաղաքական ուժերի նոր վերադասավորություններ, քաղաքական հնարավորությունների նոր հաւաքնչելու, որը և Արեւուսէֆի մղեց Անդրկոլկասի (ճամապարհական Աղրեազանին) և Միջին Ասիային իր ազդեցության ոլորտն առնելու նոր քաղաքականություն

մաշկել: Ծուրիայի երկրա-
խղաքական զործոնի դերը
չաշխատեց: Այն դեսք էր
փոխարինել նորով: Տրամա-
բանականութեն ամերիկյան
խաղաքական միհրը հակվեց
դեռի Իրան: Այստես, ամե-
րիկյան Ասութեյքը դրես
գործազրպարյունը հրապա-
րակել է, թե «Խորացելի եւ
ՊԱԿ-ի միջնորդ հաղողու-
թյան համաձայնությունն
ստորագրվելոց հետ» ԱՍՆ-ը
հայտարարել է Իրանի հետ
հաշտություն կմեջլու իր փա-
փառը»:

Հս Աստիեյքը որեւ
զործակալուրյան, Ամերիկա-
յի նախագահի՝ Քի Զին-
քոնի վրա երկրի զործատ-
րեան ու բարձրասիճան
անձնավորությունները ճն-
շում են զործադրել, համո-
զելով նրան, որ ուսումնասի-
րի Իրանի հետ հաշվելու
հնարավորությունները, Վեջ
աւով Իրանի հանդեմ որ-
դեգրված քընամական հա-
ղաքականությանը:

ՊԱԿ-ի եւ Խարյանի միցելու պահանջման համաձայնագիրն իր բարերար ազդեցությունն է ունեցել ԱՄՆ-ի եւ Խանի հարաբերությունների ընթացքի վրա:

Իրանում՝ իսլամական
հեղափոխության իրակա-

նացումից բացահայտութեան
իրաւ թշնամացող Թեհրանն
ու Վաշինգտոնը, Ծվեյցա-
րիայի կառավարության
միջնորդությանը, զայսին
տեսակցություններ են իրա-
կանացրել:

ԱՄՆ-ի արտգործնախաւ-
րարության Հյուսիսային ծո-
ցի գրանտենյակի նախագահ
Ռոնալդ Սիմոնը հայտնել
է այս առնչությամբ, թե Ա-
մերիկայի և Իրանի միջևն
դայամանավորվածություն
չինենու հանդերձ, Քիմբր-
ոն Երկխոսություն հաստատ-
լու նոյատակով մի շարք
մասնագետների գործի է
լծել այդ սպղությամբ ու-
սումնահրություններ կազ-
մակներելու: Հաս Նիմուճնի,
Իրանը Վաշինգտոնի կոչե-
րին դրական է դատախա-
նել, տեսակցությունները
զայտնի կերպով վարելու
դայմանով եւ դրա համար
էլ հավասիֆ է դաշտանցել
Ամերիկայից, որը մերժել է
դատախառաբանով, որ տե-
սակցությունների շուրջ լու-
րեր տարածվելու դեմքում,
ինքը չի ուրանալու երանց
իրավագիրությունը:

Ըստ Միջին Արեւելիքի մասնագետների, հակառակ՝ Ամերիկայի նախկին նախազահ Բուչի ողբերգած բաղաբականության, Քիմ-թանը փորձում է լեզու գտնել Իրանի հետ, ինչը բացաւերելու հույսին ԱՄՆ-ի Ազգային անվտանգության խորհուրդը: Քիմիքանը որոշել է Իրանի հանդեպ քենամական կամ բաղաբականությունը փոփոխության ենքարկել, նկատ ունենալով այլ քրեամանելից ԱՄՆ-ի հասցած վճարները: Թեհրանի հետ լազ հարաբերություններին ընթաց սալու զաղափառն առաջին անգամ Ամերիկայի արտօրդնախարարի օգնականի՝ Էրվարդ Շերնյանի կողմից է դաշտանվել: Ներնյանը հովհանու 27-ին հայտնել է, թե «Ամերիկյան իշխանությանը դեմք չէր Իրանին ու Իրանին համանան վերաբերություններ գուցաբերել, իսկ հակադես Իրանի հետ քենամական բաղաբականությունը պահպան անհնար է այլևս: Ուստի նաև բարեկամական մոտեցում ցույց տալու ժամանակը հասել է: Իրանն էլ իր հերթին դեմք է նոյն վերաբերությունը ցուցաբերի Ամերիկային»:

Քիմիական և քաղաքական գործություններ

կանուքյանը բաջալեր և նա հանդիսացել նաև Վա-
շինգտոնում Ռուդգեր ինս-
տիտուսի կազմակերպած
բարձրագույն գիտառողովին
մասնակցող ան 100 ամերի-
կյան գիտանկաններ ու զոր-
ժականներ, որոնք Խրանի հետ-
հասկապես սննդալիան հա-
մագրժակացություն հաստա-
տելու անհրաժեշտություն
էն փրկարանի Քիմերնին:

ԱՍՄ-ին մնում է վերանայել իր վերաբերմունքը՝ «քննամական»։ Իրանի հանդեպ եւ օգտագործեան բաղադրական արժեքաբանության (ասխեղողիա դուստրացիալ հնարավորությունները (կրոն, աշխարհագրական գործոն, շահերի նույնություն և վերոհիշյալ հարցերում Թուրքիայի հետ ունեցած մրցակցության հաղթահարում եւ այլն)։ Այդ բաղադրականության առաջին բայլերը դարձան Իրանի սատերցած ավանդները վերադարձնելը եւ իրանական նաև իրազրությունը վերաբերությանը։ Հաջորդ բայլի դարձակ Ռաֆսանջանի այցը Միջին Ասիա և Արևելքան։ Այս բաղադրական այլանար նոր վերաբանական բրյուջն կենքարկի մեծ դեմք ունի ներքյան հարաբերությունները՝ ըստ սարածակության առնչող իրենց բաղադրական եւ սնտեսական շահերի։ Եթե, իրոք, Արևելքի գանձանան նավքը Իրանի վրայով տանել Պարսկական սիկ ծոց, առաջ այն կարուել լուրջ հետևանքներ ունենալ ոչ միայն Ռուսաստան Իրան, այլև Ռուսաստան Միջին Ասիա հարաբերություններում (Ռուսաստան

Այստես, Վերջութեա Թուր-
ֆիայի ԱԳ նախարար Հիմ-
մեր Շերինը հայտարարեց
որ Սերծափոր Արեւելքի ա-
րագ փողինսուրյունները իր
երկրի համար հրամայական
են զարձնում ակչիվ շրջա-
նային դեր խաղալը: «Սեր-
ծափոր Արեւելքը վերածեա-
վորվում է եւ Թուրքիան
չղեթ է ուղղակի սպասի ու
բենածիներ ստեղծի»: Թե
ինչ բաղադրականուրյուն
կընտիր Թուրքիան եւ ինչ
ծավալով ու միջոցներով եւ
ինչ դատասխան կմասկեն
իր մրցակիցները (մասնավո-
րաբես Բրամ) ցոյց կտան
առաջիկա բաղադրական ան-
ցույրածներ:

Cարիաքը (արաբ. շարիա` շար-
րա` «խրատել, ճիշտ ուղու կրա-
վա դնել» բայից) մուսուլ-
մանների աղթակալերի, քաղյական
նորմերի և կյանքի կանոնակարգման
սկզբաների ամբողջականությունն է:
Ընդհանրապես խլածին բնորու և
մարդու հոգեւոր և գործնական կյան-
քի տարրեր ուղրեների միասնությունը,
զուս կրնականի ու աշխարհիկի ան-
քաժանելիությունը:

Ծարիաթը միանցամից չի ստղծվել: Ազգբնադես Սոհամմադն էր հանդես գալիս որպես օրենսդիր և դատավոր: Սակայն ընական է, որ նա չէր կարող լրիվ նախատեսել կյանքի

մեջ փոխօգնությունը համայնքի ետրկայացուցիչների միջև դաշտավայր օրենք է։ Հետազոյում այս վերածվում է մուտքմանական բարեկործական «զայքար» կոչվող հարկի, որը զանձվում է հարուստներից հօգուտ աղքա-ների։ Շարիարը հաստաքրել է նաև վաղ ֆեռդալական մուտքմանական հասարակության իրավաբանական կանոնները, որոնք ճնապորվում էին 7-8-րդ դդ. արարական նվաճումներից հետո Ասիայի և Աֆրիկայի տարածում։ Այդ շրջաններում մարդկանց արտադրական գործունեության հիմնական ճեւեն էին ենցիր անասնապահությունը և ոռոգվող հողագործու-

դալական, ֆեռդալա-նահաղեսական
և նույնիսկ նահաղեսական հարաբե-
րությունները:

Խայածական մտի զլխավոր առանձնահատկությունը երա անքածանելությունն է աստվածաբնությունիցից ֆիկողից, որն այսպես, թե այնպես, իհմնված է Ղուրանի և սուննայի վրա:

Իսլամական տոններ՝ ուղղափառ իշխանական դպրոցները բաժանվում է մի համար դրույների (նազհարեների) ճակայան, հանափի, շափի, հանրափի, որոնք միմյանցից տարերգում են Շարիաթի դրույների տարերեցից մեջնորդականությանը:

Ըստ հայության կազմակերպության կառավագական իշխանության և իրավունքի նորմերի համակարգ

լոյր իշավական կազուսները: Եթե Հուրանում դատախան չէր գՏնվում այս կամ այն հարցի վերաբերյալ, դիմում էին Սուհամմադի փարի դատարքյանը, որը հանադատասխանում էր սվյալ կոնկրետ դեմքին: Այսինք 7-9-րդ դարերում ստեղծվեցին հաղիսների (մարգարեի մասին ավանդությունների) ժողովածուներ, որտեղ շարադրված էին մուսուլմանական համայնքի գործունեությունը և Սուհամմադի որոշումները կանճի գանազան դեմքերի կատակցությամբ: Հայիսների ամրագույնությամբ: «Հայիսների ամրագույնությամբ» կոչվում է սուննա (աւարք՝ «ապանդություն»): Խնչուս մկանը է հղանդացի իշամագիս Արենք Հետինք, հետևել ատենային՝ նշանակում է նմանվել Սուհամմադին: Շարիաթ ընդգրկում է նաև արաբների նահաղեական իշավունքները, որոնք կոչվում են «աղաք» կամ «ուրֆա»: Այսինքով, Հուսանը, սուննան և աղաքը Շարիաթի երեք մկրնադրյուններ ու քաղաքին նաև են:

Սուսպիճանական համարակության նահաղեանական ժերը հստակորեն է հետևում մուսպիճանական իրավունքի բազմաթիվ դրույթներին:

Հարիսը խախտում է վեճմնադրյանը: Բազմաթիվ հաջացարձությունների դեպքում, ինչպիսիք են ոխարժությունը, ավազակությունը եւ գիտափրյալ սպանությունը, Հարիսը ճահապահած է նախատեսում:

Բանականությունը պահ իսկամանական ժամանակաշրջանում է:

բյունք, որնց առանձնահատկությունները որոշում էին հասարակական հարաբերությունները և արտադրությունը:

Քոյլը հասարակական հարաբերությունների հիմնական հարցը՝ սեփականության հարցն է: Գյուղատնտեսության մեջ հիմնականում կարենու է հողատրության և հողօքազորդման բնույթը: Քոչով ցեղերի տակելուցումներվ, արտավայրը ցեղի բնիկանուր օգազորդման արածք է: Գյուղացիները, նույնութեան, միասնական են օգազորդում հողը, խանզի արտավայրերի ոռոգումը հնարավոր է միայն բազմամարդ համայնքով: Այդ տաճառով էլ Շարիարը հողատրության վերաբերյալ չի ստեղծել հայացքների ստոյգ և կանոնակարգված համակարգ: Շարիարը իր զարգացման վեցնական ասիդանում իրավագիտության կազմավորման հիմք հանդիսացավ Ասիայի և Աֆրիկայի մու-

Հակա ղետությունում, ինչդիսին հետազայում դարձավ խալիքարը, անընդհատ առաջանում էին իրավական նոր խնդիրներ, որոնց լուծման համար բավական չէին Ղուրանի, սուննայի և աղարի ցուցումները։ Բացի դրանց արարեները նվաճել էին բազմաթիվ ժողովուրդների, որոնք գՏնվում էին զարգացման ավելի բարձր ասինանի վրա և ունեին ավելի կատարելագործված իրավական համակարգեր։ Ուստի 7-րդ դարի մոտավանական իրավագիւների արջեն ասնենայն սրությամբ կանգնեց նոր դպյամաներին իրավական իիմբեր հարմարեցնելու հարցը։ Դա խրանեց սուննիական կրոնական դրյուջների կամ ուղղությունների առաջացմանը։ Խակ շիյների շրջանում առավել տարածում գտավ ջա՛ֆարի մազկարը։ Նա հիմնադիրն է վեցերորդ իմամ Ջա՛ֆարի Սադիկը (700-765 թթ.): Ջա՛ֆարիները բաժանվում են երկու ուղղությունների՝ ախրայյանների և ուսույների։ Առաջինները, բացի Ղուրանից, զիսափորապես իիմնվոր են շիական ավանդությունների՝ ախրաների վրա։ Խակ մյուսները, դրանցից զամ իիմ են ընդունում նաև Շահիարի ուսուլը՝ (արմատները) իջմանը (կրոնական այս կամ այս հարցը լուծելիս հայտնի իրավագիւների համաձայնեցված կարծիքը) և ակլը (բանականությունը)։ Զա Ֆարիների երկու ուղղություններն ել ժխտում են դիասը (սվյա հարցի լուծումը ըստ համանան նախադեռի), սակայն ընդունում են իօրիհանգը՝ Ղուրանի և սուննայի վրա հիմնը ված առանձին խուռը կրոնագետի՝ (նուջքահիմի)։ Շահիարի այս կամ այն դրույթի իմբնուրույն մնկնուրյունը:

Պատմականութեն քուրբական ժողովուրդները Եվրասիայի ընդարձակ տարածելու մասնակի են բոչուր ցեղերի մի խանի ներխուժումների արդյունքում։ Ժողովուրդների զանգվածային վերաբնակեցումը գիտնականները ի թիվս այլևայլ հանգամանների կապում են նաև կլիմայական փոփոխությունների, ավանդական բոչուրական շշաներում բնակչուրյան գերածի հետ։ Ուստի նաև առաջարկությունը գիտնական Լեռ Գոմիլյովը ակադեմիկոս Վերնադսկու որոշ աշխատությունների հիմնան վրա՝ փորձել է աղացուցել, որ ազգային շարժումները ծագել են ինձնականում տարածային նվաճումների և էրների խմբերի ծեսավորման գործընթացի հետեւանով, անվանելով այն «դասինաց զարկ»։ Ըստ այդ տեսության «դասինաց ազգակը» սերուեն կաղլած է երկրակեղենի խորեւմ ընթացող բնական էներգետիկական

կան գոտին։ Ուսկե՛ Հորդայի ժիրաղետության անկումից եւ միացայլ դետության վերջնական կազմավորումից հետո, Ռուսաստանն ասիհճանարար ընդարձակեց իր տարածելուր, գրավելով կամ իր հովանավորության տակ վեցցելով հարեւան այդ քում քյուր ժողովուրդներին։ Այդեւս ստեղծվեց մի հսկայական կայսրություն, որն ի վեցը գրավեց երկրագնդի մեկ վեցերորդ մասը։

Ժյուրֆախոս ժողովուրդների թվաքանակը որուական կայսրության և նախկին Խորհրդային Միության սահմաններում զգալի էր։ Այժմ նրանք սփոփած են ընդարձակ մի տարածության վրա՝ Մոլդովայից մինչեւ Խաղաղ օվկիանոս։ Նախկին Խորհրդային 15 հանրադեսություններից 5-ի՝ Ալրեգանի, Ղազախստանի, Խորմենստանի, Ուգրեկանի և Ղրղզստանի բնակչությունը ինձնականում քյուրախոսներ են Մոլդավացող այդ, քյուրֆախոսներ են Մոլ-

**Վիկոր Նադեխն-Ռաեւսկի
պատմագիտուրյան դոկտոր**

Վիկոր Նադեխն-Ռաեւսկին աշխատում է Ռուսաստանի ԳԱ Համայսարհային և ակադեմիան և միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտում, Մոսկվա։

Թյուրբալեզու ժողովուրդները Ռուսաստանի տարածական բառուղիներում

գործընթացների հետ։ «Պասինաաց ազգակը» կարող է ժողովուրդներին դրել ակտիվ գործողությունների, սիմել նրանց լեկ բնակչության ըրջանները եւ բնակության նոր վայրեր փնտել։ Այսուհետեւ բացատրում Լեռ Գոմիլյովը բոչուրների նվաճումները ու նոր տարածելու զաղութացման փորձեր։

Այսուհետեւ այնուհետ, բոչուր քուրերի ներխուժումների հսկա այլիքների մնացորդները կազմեցին Եվրոպայի և Ասիայի ժամանակակից քյուր բնակչությունը։ Նրանց մի մասը հայտնվեց ենային միությունների մեջ ոչ քյուրերի հետ, մյուսներն իրենց ուժերով ստեղծեցին նոր կամ իր բնակչության գեղեցիկ տարածելու հայնարձակ տարածելու քյուրական ցեղերը ստեղծեցին իրենց դեսուրյունները եւ դարձան ալավոնական ֆեռագական երկների հարեւանները՝ երեմն նրանց հետ մատերագննով, քայլ ինձնականում զբաղվելով խաղաղ առեւտրով։ Թյուրերի վերաբնակեցման նոր այլի հանդիսացակ Օղուզ քյուրերի ներափանցումը Փոքր Ասիա։ Թյուրբական ցեղերի նոր խմբեր բափանցեցին միջնադարի ոռոսական ֆեռագական դեսուրյուններ Զինգիկ Խանի եւ Բարու Խանի նվաճումների ժամանակ։ Այսինով Օղուզ եւ Դղշաղ քյուր ցեղերը ստեղծեցին միջնադարյան Ռուսաստանը շշանդառությունը քյուրա-

դպայի որոշ շշաներում բնակվող զագագաւերը, Վրաստանի ալրեգանցինները։ Ժյուրբախոսներ կան նաև Ռուսաստանում։ Ըստ 1989 թ. նադահանարի, նախկին ԽԱՀՄ-ում բնակվող քյուրբախոսների թիվը կազմում էր 49,6 մլն։

Նախկին Խորհրդային հանրադետուրյուններում բնակչության տնկության հարաբերությունը զգալիորեն փոփոխվում է։ Այսուհետեւ, Ղազախստանում ղազախները կազմում են ամբողջ բնակչության 39 տոկոսը եւ մեծամասնություն են կազմում միայն երկրի հարավում։ Ալրեգանի ավելի քան 7,1 միլիոն բնակչությունից արքեցանցինները 5,8 միլիոն են։ Թուրմենստանում 2,5 միլիոն քուրմենները կազմում են բնակչության 68 տոկոսը։ Ուգրեկաստանում քյուրախոսները կազմում են բնակչության 67 տոկոսը։ Քայլ ուղեկներից, որոշ շշաներում բնակվում են կարակալպակներ, որոնք ուղբեկանի կազմում ունեն ինձնական բնակչություն (389.000 բնակչությամբ), ղազախներ, դղրգներ։ 2-րդ աշխարհանարի ժամանակ Ասախինը ուղբեկաստան ախուրեց հարյուր հազարավոր Նիշի քարաներ եւ մեսխերցի քուրեր, որոնք այնտեղ էին աղբում մինչեւ 90-ական թվականների սկիզբը։ Քայլ ազգայնական ուղեկներու երթասարդության հարձակումները սիմելեցին գրեթե բոլոր մեսխերցի քուրերին հեռանալ այս հանրադետուրյունից

եւ բնակություն հաստատել Կենտրոնական Ռուսաստանում ու Աղրեջանում: Դրիմի քարաները վերադառն Դրիմի թերակղզի, որը Ռուսակի մայի մի մասն է կազմում: Դրղմարասանում դրդող ժողովուրդը կազմում ողջ բնակչության 50 տոկոսը: Բացի դրանից Դրղմարասանում բնակվում են մեծ թվով լոքիբներ (օչ շշանում), դազխուներ եւ այլ բյուրախունում ժողովուրդներ: Ռուսաստանում բյուրախուն պահպան 10 միլիոն է: Գերակեռում են քարաները (6,6 մլն.), որոնք բնակվում են Թաքարասանում (4,78 մլն), Քաջուրծոսանում, ուր կազմում են բնակչության 27 տոկոսը, ինչպես նաև Վոլգայի, Ուրալյան լեռների շշակայտում, Սիրիում: Մոսկավյուն բնակվում են 200.000 քարաներ: Բացի քարաներից Ռուսաստանում կան այլ բյուրախունուների՝ բաւկիրների (առ 4 մլն.), չովաչների (1,8 մլն.), կարաչայների (156.000), յակուտների (382.000), բույկիների (307.000), խակաների (80.000), բալկարների (85.000), նոգայների (75.000), ալբայցիների (71.000), ուլյուների (263.000), կումիկների (282.000), կարայիմների հավաք խճեր, չհաշված այժմ անկախ բյուրախուն հանրապետությունների բնակչներին, որոնք աղբում են Ռուսաստանում ցրպած: «Ժյուրերը աշխարհում» քննայով բուրգական հրատարակություններից, ուսումնասիրություններից դաշտով, աշխարհի կեսը բնակեցված է բյուրերով, որոնց երազակն է ամբողջ բյուր ազգի միավորում մեկ դիսուրան մեջ: Սակայն իրականությունը հեռու է դրանից: Եվրոպայի եւ Ասիայի բյուրախուն ժողովուրդների միջեւ առկա են բազմաթիվ տարբերություններ, եւ բացի այդ նրանցից մի քանի արեն ստեղծել: Ամենակարեւոր տարբերություններից մեկը, որ հարկավոր է նեկու և դրանից: Եվրոպայի եւ Ասիայի բյուրախուն ժողովուրդների միջեւ առկա են բազմաթիվ տարբերություններ, եւ բացի այդ նրանցից մի քանի արեն ստեղծել:

Ամենակարեւոր տարբերություններից մեկը, որ հարկավոր է նեկու, լեզչականն է: Չնայած հեռավոր անցյալում գոյություն ունեն նախարարութենք, տարբեր երկներում դարձեւ շարունակ ուրիշ ժողովուրդների հետ աղբերու հետևանքով բյուրերները կրել եւ զգալի փոփոխություններ: Լեզուն շատ բուռն զարգացել է հակառեն 20-րդ դարում: Մի կողմից շյուրերները մեծ ազդեցուրյուն են կրել եվրոպական լեզուներից, մյուս կողմից Ռուսաստանում բնակվող բյուրախունները խորարեն ազդել են ուստեղնեցից: Ռուսերների միջոցով այդ լեզուներն են ներքափանցել նաև եվրոպական բառեր: Ավելին, ասմանյակների ընթացքում ժողուրդայում բուրգին վարչականութեա փոփոխվում էր այն «ավելի բուրերներ» եւ մնացած բյուրախուն ժողուրդների համար «առաջնորդող»:

լեզու դարձնելու նորատակով: Մյուս բյուրախուն լեզուներից հազարավոր են բառեր վեցցեցին՝ փոխարինելու արարական, դարսկական ու արևմտաներ բառերը: Սա բուրգերները նվազ հասկանալի դարձեց ոչ միայն մնացած բյուրախուն աշխարհի, այլև արեւելու բուրգերի համար:

Ժյուրախունների միջեւ կան նաև այլ սկզբունքային տարբերություններ, այդ թվում դաշտականա: Չնայած նրանց մեծամասնությունը սուսնի մուտուլման է, կան նաև «ուղղադայվա» զարգացներ, որոնք աղբում են Ռուսակի մասն եւ Մոլդավյում, ուղղափառ եւ հայություն ժիշտունա չուվաներ, խականեր, յակուտներ, լումայական բույնեներ եւ հուդայական կարախներ: Մուսուլման բյուրերի միջեւ նոյնույն բավականական տարբերություններ գոյություն ունեն: Նախ եւ առաջ առկա են բազմաթիվ խամաճական աղանձներ, որոնք յուրահանուկ կերպով են ընկալում մուսուլմանական կրոնը: Տարբերություններ կան սուննի եւ շիա մուսուլմանների միջեւ, որոնք կարող են սրբել, ինչն տեղի ունեցած բավականական տարբերություններուն ունեն: Նախ եւ առաջ առկա են բազմաթիվ կարախներ ու մանանական դարձավանությունը ուղարձավան այն ժամանակ, երբ ծովագրականությունը ձեռք բերեց Թուրքիայի եւ Ռուսաստանի բյուրախուն մավորական վերնախավի ըրբաշանեւում:

Պանքյուրիզմը ամենամեծ թվով կողմնակիցներ ունի քարաների, քաւզայի բարաների, Վոլգայի բարաների մեջ: Իր զարգացման առաջին փուլի ընթացքում դանքյուրիզմը սերուեն կաղված էր խամար հետ, որը հոչակվել է «բյուրերի կրոն» եւ բուրգ ազգի հիմնական առանձնահատկություններից մեկը: Պանխաւամական եւ դանքյուրական դրույազանդը տարածվում էր մզկիրի միջոցով, որտեղ մոլլաները դարբերաբար հորդրում էին բուրգական լանդարտին աղոթել համար մուսուլմանների խալիֆին, այսինքն՝ Օսմանյան կայսրության տուքանին: Ավելի ուշ երկու ուսմունքները զավեցիցին միմյանցից՝ Ռուսական կայսերությունը աճռ ազգայնամուրյան ազգայնական ազգեցուրյան ամպ:

Ռուսական կառավարությանը խիս մահողում էր դանքյուրիզմի զարափարախոսությանը, տարածումը եւ ոսիկանությունը խիս միջոցներ էր ձեռնարկում դանքյուրիչների դեմ: Այս շարժման ակիմիկ անդամների մեծամասնությունը սիփրաված էր հեռանալ Ռուսաստանից, ու շարունակել գործունեությունը Օսմանյան կայսրությունում, որտեղ նրանց դրույազանդը ազդեցուրյունը զորեց «Երիտասարդ բյուրերի» շատ առաջնորդների եւ ընդհանրադաս ամրող երիտրիքական շարժման վրա: Ավելին, մինչեւ առաջին աշխարհամարտը Օսմանյան կայսրությունում դանքյուրիզմի զարափարախոսությունը հետզետես գերիշխող դարձավ: Այն ներքափանցեց զանցածավանին լրացրություն եւ դարձավ:

իշխանության գլուխ կանգնած «Երիտասարդ բուրգերի» կուսակցության մորիլիզացնող ուժը։ Այս զարգափարը կանխուրուեց առաջին աշխարհամարտում Օսմանյան կառավարության՝ լեռությունների գերմանական բլոկին միանալը։ Գերմանացիները խոսացան նորաստել ոյանքուրքական դրկտինայի իրականացմանը։

Բայց «Թյուրքական պէխարհը»,
տարածվելով Աղրիասիկ ծովից մին-
չեւ Խաղաղ օվկիանոս, Հայաստանի
տարածով բաժանված էր երկու մա-
սի: Հայերը, որոնք փոխըմբռննան
մեջ էին Ռուսաստանի եւ Երա դաւ-
նակիցների հետ, խոշընդոտում էին
դանքրյուրքական գաղափարի իրա-
կանացմանը: Հնարավոր է, որ դա
էր 1915 թվականի առիջին սկզբան
եւ 1,5 միլիոն կյանք, խլած հայկա-
կան ցեղասպանության գլխավոր
դաշտաներից մեկը:

Թյուրբախոսների ազգայնական
շարժումը զերծ չէր իրեւալ թևից, ո-
րը կենտրոնական Միջին Ասիայում
ենթայացնում էին «ջաղիդիսնե-
րը»: Դա ձախ շարժում էր, որն
ընդորվում էր «քոր կոմունիսնե-
րին»՝ հանձին Սովորան Գալիենի
Թաքրարասում, «Թյուրեսանի սո-
ցիալիստական կուսակցության»՝
Միջին Ասիայում, Արքեզանի կո-
մունիսների, որոնց ազգային կողմ-
ունուումը որուակիորեն երեւաց
Լեռնային Ղարաբաղի տարածքը
ձեռք գցելու համար մղած դայխա-
րում:

Թյուրքական նացիոնալիզմի ծայրահեղական թեր ներկայացված էր Առաստանի բյուրժախոս սահմանային շրջաններում ծավալված դանըլյարժական շարժումով։ Ըոլութիվկան հեղափոխության ժամանակ դանըլյարժական մեծամասնությունը միացավ աղիսակներին, մինչդեռ մնացած որու դանըլյարժական խմբակցություններ գործում էին ինքնուրույն։ Առաստանում բազմարիվ ազգայնանոլ եւ խամական կուսակցություններ, անհաներ եւ կազմակերպություններ կրում էին այս զարգափարի ուժեղ ազդեցությունը։ Նրանց թվին էին դաշկանում Կովկասում Իմամ Գորսինսկին, Դրիմում Միլի Ֆերկան, Վոլգա գետի վրա գտնվող բարձրական շրջաններում Միլիեր Մեջիսը, Բաւկուրսուսանում՝ Զեիքի Վալիդովն ու իր խումբը եւ ուրիշներ։ Հայկական ցեղասպանության ոճարարության մեջ՝ Էնվեր Փաշան 1912 թ. Միջին Ասիայում բարձրացեց դանըլյարժիքն դրույթը։ Նրան միացան Տեղական Խորհրդային կառավարության մի քանի առաջնորդներ եւ «բամաներ»-ի շարժման ղեկավարների մեծ մասը։ Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ գերմանացիներն իրենց հիմնական թեսանոն՝ ԽՍՀՄ-ի ուժերը

լատելու համար փորձեցին օգտագործել դանիական կարգախուներ: Սակայն դա նրանց չհաջողվեց, որպիսինքն կոմունիզմի զաղափարներն այն ժամանակ դեռևս մեծ ժողովրդականություն էին վայելում եւ ամբողջաշիրական բռնադեսուրյունը կարողացավ ոչնչացնելու բոլոր ժեսակի ընդդիմական, այդ բոլոր նաեւ ազգայնական շարժումները, որոնք վաճառավոր էին համարվում կոմունիստական համակարգի համար: Դարարայան հակամատուրյան ժամանակ եւ հատկադես Խորհրդային Միուրյան փլուզման ընթացքում դանիական ավանդույթներին: Բոլոր նախկին խորհրդային համադեսուրյուններում կան բազմաթիվ, այդ բոլոր եւ ծայրահեղական, կուսակցություններ եւ կազմակերպություններ, որոնք ունեն իրենց դամական նախորդների կողմնուումը: Բազմաթիվ բաղադրական կուսակցություններ եւ շարժումներ դամական զաղափարը եւ նրա սարքերակները հայտարարեցին իրենց գրլխավոր բաղադրական նախակարգը: Աղրեջանունք բուրգամետ կողնորոշումը ներկայացնում է «Դիր Զալիքը», որի առաջնորդները դափնուում են Թուրքիայի հետ միանալու զաղափարը, «Գոր Թողուուր», որը հենակում է դանիական ժողովրդության տակ զենքով «Սուսավար» կուսակցության զաղափարների վրա, ինչողեւ նաեւ Աղրեջանի ժողովրդական ճակարը: Աղրեջանի նորընթիւնը նախազարդ է այս զաղափարով: Նոյնինու նախկինում բաղադրականուն դասիվ համարվող Դազախսանուն կան կուսակցություններ, ինչողիսիք են «Ջելրոկսանը» եւ «Ազաս»-ը, որոնք բայլ առ բայլ շարժում են դեղովի ծայրահեղականություն՝ լիբերալ հետարաններից անցնելով լուրջ առաջակատան ոուսների եւ Դազախսանի հյուսիսային ճասում շատ ականի կազմական շարժման հետ: Նոյն հանրադեսուրյունում գործում է ազրեսիք «Ալաս» կուսակցությունը, որը դանիականին մոտ նախակ է հայտարարել՝ «Ավելի մեծ Թուրքեսանի» ստեղծումը: Թաքարասանում «Իբրիֆակ» կուսակցությունը շարունակում է ծայրահեղական ազգայնամու շարժումների վավանդույթը: «Իբրիֆակ»-ը հայտարարել է իր ծրագիրը բոլոր հարեւած ցցաներում աղբող բարաների համախմբումը: Անկախ դեսուրյունների համագործակցության մեջ կան, վեցամետ, մի շարք հարաբեկանութեան հանգիս ցցաներ, ինչ-

Թես Թուրքմենստանը, Արդզուսանը կամ Ռուբեկասանը: Սակայն այս ցշաններուն նոյնուրեա առկա է ժիղական և դանքը ուրիշական պահանջմության վերակենդանացման սպառնալիքը:

Թուրքիայի և Տասնական, նշակուրային եւ բաղաբական ներքափանցունը ԱՊՀ-ի քյուրքախոս ցշանները գրավում է Ռուսաստանյան Երասասփանական զանգվածային տեղեկատվության միջոցների ուսադրությունը: Միանույն ժամանակ քյուրքական կողմնորոշում ունեցող բաղաբական կուսակցությունների և կազմակերպությունների մասին իրաւակուրյուններ գրեթե զոյլություն չենեն: Նախկին ԽՍՀՄ տարածում կան Թուրքիայի հետ բաղաբական միուրյան մեջ գտնվող, քյուրքական դեսուրյան ստեղծման դանքը ուրիշական զաղափառված տարգած որում կազմակերպություններ, բայց տեղական ազգայնականների մեծամասնությունը դաշտանում է միայն այդ երկի հետ ավելի սեր կաղերի զարգացման զաղափարը: Չնայած տեղական ազգայնամուլությունը երբեմն հակվում է դեռի Թուրքիայի հետ ավելի սեր կաղեր հաստակը, բայց դեմ է ցանկացած այլ ազգի հետ ինտերացիային: Սակայն ավելի կարևոր է, որ քուրքաներ կողմնորոշում է նկատվում հանրապետությունների, համակարգերի և ուղղեկանին դեկապուրյան բաղաբական դրակիլիկայում: Արդզուսանի և Թուրքմենստանի բաղաբական առաջնորդները նոյնուրեա հակված են Թուրքիայի հետ համագործակցելուն: Ղազախստանը, ընդհակառակը, ձրգում է եւրոպական երկրների հետ լայնածավալ կաղեր հաստակը, բայց նաև հույս ունի ավելի լայնութեն համագործակցել Թուրքիայի հետ:

Ռուսաստանի ազգային շահերի ենելով անհրաժեշտ է նկատի ունենալ ոչ միայն քոյլ և առանձնադես կշոր չունեցող կազմակերպությունների գործունեությունը, այլև նախկին Խորհրդային հանրապետությունների վերանախավի՝ դեռի Թուրքիան կողմնորոշված բաղաբականությունը: Այս բաղաբականությունը կարող է ուժեղացնել քուրքական զաղափառական ազդեցությունը Ռուսաստանի ներսում քարաւանների և բաւկիրների, ինչդեռ նաև այլ քյուրքախոս ժողովուրդների վրա: Քաջի դրանից, Թուրքիան աշխատում է ուժեղացնել իր դիրքը Միջին Արևելքում ու Կիլիկուում և կարող է օգազործել Տասնական ազգեցությունը քյուրքախոս ցշաններում «Ֆյուրքական համերաշխության» հասելու համար տարեր միջազգային կազմակերպություններում: Չնայած ծայրահեղական կուսակու-

2. «Ոչ բնիկ բնակչությունը», որը փորձում է դաշտանել իր առջևին իրավունքները, կարող է զանգվածային բռնարարքների թիրախ կատարել: Հայտնի է Կորպորանի Օ- չի Եջանում դրոր և ուզբեկ բնակչության միջև (Երկուսն եւ բյուրական, Եկուսն եւ սուննի մուսլման) հազար հակամարտությունը:

3. ΩΣ ργντρώλαων Σωζήλισταώρ,
περὶ τηςεπηλωνέων ἐτρ. ργντρώλαων
ερχομένων μήτιαν Ιστορητωνέων
Ιστοριών δογμάτων, λαρνη τὸ οὐρ-
ανισθιακόντερον κατεύθυντον Ερωτή-
ται Αφηναντωνέων σωζήλιστην την
επερώμαδε λητούσιων εργασίαντο:

4. Այս խաղաֆականությունը կարող է ուժեղացնել բռնվակած ազդեցությունը Միջին Արևելքում, Հյուսային Կիրդուսում եւ հանգեցնել միջազգային կազմակերպություններում «Թյուրքական համերախոսության» միացյալ գործողությունների: Այդ նորակին հասնելու համար Թուր-

ქართული სახელმწიფო უნივერსიტეტის მიერ გადასახვა და განვითარება მიზანით მიმდინარეობს.

5. Թուրքական ծավալայտացության փորձերը Միջին Ասիայում կարող են հանգեցնել ուժեղ առաջատանքի Թուրքայի, Երանի և Պակիստանի միջև՝ արածաւրջանային այն ուժերի, որոնք զգացն են ուժեղացնել իրենց զաղափարախոսական, բաղադրական և տեսասական դիրքերը նոր սովորեցնելութեամբ:

Պետք է սակայն նույն, որ չնայած
դանըքյուրիքիստական վերելքին,
Խորհրդային 70 տարիների ընթաց-
քում տեղական ազգայնականության
զարգացման հետեւանքով, բոլոր
բյուրեախոսների միավորումը մեկ
դետուրյան մեջ և մեկ քյուրբական
ազգի» ստեղծումը դառնում է գրեթե
անհնարին մի բան:

Թյուրական հանրադեսություններում հանակրանքի աճը Թուրքիայի նկատմամբ արհեստական բնույթը է կրում: «Մեծ Եղբար» Ռուսաստանի կորստից հետո, որը տեղական էլիտաների միջոցով ֆինանսավորում, սնում, կրթում ու ղեկավարում էր այդ հանրադեսությունները, նրանք այժմ զայրույթ են նույնիսկ ատելություն և գործ Ռուսաստանի եռուստերի նկատմամբ: Սակայն այդ հանրադեսությունները սովորել են, որ մեկը հեղա իրենց մասին եւ, բնակնարք, հարմար փոխանորդ են փնտրում: Այդինի փոխանորդ նրանք տեսնում են հանձին Թուրքիայի: Թուրքիան դաշտաս է «ավագ եղբարյ» դառնալ բյուրե մուսուլմանական հանրադեսությունների համար: Սակայն նա չի թիմանափորի կամ կերակրի այս հանրադեսությունները այս շափով, ինչ շահեր պարունակում են Ռուսաստանը: Չափ

quā;

Կա ես մի կարեւոք գործն, որ ի վիճակի է կասեցնել նոր զաղափարախոսական հրեշի ստեղծման խկ փորձը՝ դա Թուրքիայի հանրապետության ժողովուրդն է: Ժամանակակից բուրերը սկսել են աղրել հարաբերականորեն լավ դայնաններում, և Թուրքիայի միջին դասին ավելի հետարքրում է իր ամենօրյա կյանքը, քանի դանքուրդի կողմնորոշում է դեղի Եվրոպա, փորձում է հասնել աղրուսի ավելի քարծ նակարդակի՝ Եվրոպական համագործակցությանը միանալով են Եվրոպական միունիտի ժողովրդավարական եւ բաղադրակիրք հասարակություն կերտելով: Մինչդեռ դանքուրդի կանոնական զաղափարին հասնելու դայնարեն իսկ կիւրի բաղադրակիրք ու ժամանակակից Թուրքիայի ստեղծման փորձերը: Կարող ենք հուսալ, որ բուրքական հասարակության այս մասը չի օրջին դեղի դանքուրդի կողմունք, որը ներառեց Թուրքիան առաջին համաշխարհային դատերազմի մեջ եւ դրանով քաղեց Օսմանյան կայսրությունը: Սակայն ավելի ուժ քուրերը այնքան խելացի գտնվեցին, որ չմասնակցեցին երկրորդ համաշխարհային դատերազմին Գերմանիայի կողմից: Նրանք ժամանակին կանգ առան: Հուսանք, որ բուրքական հասարակության դեղի Եվրոպա կողմնորոշում մասը քոյլ չի առ վերադառնու դեղի մի բաղադրականություն, որը կարող է ոչնչացնել երկրն այդ աղետալի զաղափարով: Մի խոսքով, դանքուրդի սպառնում է ոչ միայն այն ժողովուրդներին, որոնց ուղղական կարող է բուրերի և Թուրքիայի համար, որովհետեւ կարող է նոր աղետ բերել այս երեսին եւ նրա ժողովրդին:

Բնագիր՝ V. Nadein-Rayevsky.
Turkophone Peoples in the Historic
Path of Russia//SEY, 1992 pp. 225-239
(բարգմանություն՝ Աննե Խաչարյանի
Եկանդ հաստիքանակ):

Իրանահայ մշակույթի օջախները

Ինչուս հայտնի է, 17-րդ դարի առաջին սամայում ակում Շահ Արքայի կողմից բանի Իրան գաղթեցված հայերի հիմնական մասը բնակեցվեց մայրաքաղաք Սպահանի մոտակա Երշաբերում: 1606 թ. Սպահանի նոս իրմարդութեան վեց տարու ավանը, որը 1620 թ. արդեն ուներ ավելի քան 30 հազար հայ բնակչություն: Վայելելով լարսից շահերի հոգանակությունը՝ շատ ուժու Զուրան իր խոցա առեւտրականների շնորհիվ

րեր, յուղանորկ գեղարվեսական կտավներ եւ այլն: Դարերի ընթացքում կուտակված քանգարաւանային արժեքների մի զգալի մասը ժամանակին կողդողտվեց, մնացած առանց հաշվածան անխնամ կենտրոնացված էր սրահներից մեկում: Դրանց եւս լավ աղազա չեր սպասում, եթե Ամենափրկիչ վանքի հոգեուր եւ Նոր Զուրայի աշխարհիկ համամեթի դեկանակարությունը միտք չհղանար կուտակված քանգարաւանային արժեքները փրկելու, խճամբով դահե-

ին դպալասների արդեն խանորդ և բայցայվող ունանելիքները, դաշնահանել դրանք եւ աշխարհին կուտակված:

Երանում եղած ժամանակ Ս. Խաչատուրյանը նախ այցելեց իր հայրենանագինին, եղավ Ամենափրկիչ վանքում և տեսավ իրա գլխի հավաքված քանզարաւանային արժեքները: Օգտվելով Ս. Խաչատուրյանը այցից, Նոր Զուրայի Հայոց համայնական խորհուրդը հրավիրեց նրան կարգի բե-

խանի դիմանելամերը, նշանակուր խոչ Պետրո Վեջնանի ամրող հասակով յուղաներկ նկարը:

Թանգարակ գեղարվեսական հավաքածուի մասն են կազմում նկարիչ, մանրանկարիչ Արքահամ Գուրգենյանի գործերը: Դրանք հիմնականում Նոր Զուրայի կանոնն եւ ավելակ եկեղեցների, ինչուս նաև գերեզմանների շիրմաքարերի լընջորինակություններ են: Մեծ թիվ են կազմում նաև հայ աշխարհիկ եւ հոգեուր գործիչների, մտավորական-

Մրասոյա Սիմոնյան պատմագիտության բնիկածու

Նոր Զուրայի քանգարաւանը

Ուրանավ Արեւելքը Եվրոպայի հետ կաղող առեւտրական կարեւոր օդականներից մնակ: Կարճ ժամանակամիջոցում հայերն այստեղ կառուցեցին 24 նկեղեցի (որոնցից 12-ը այսօր կանգուն են եւ զործում են) եւ ար Ամենափրկիչ վանքը, որը լարձավ Իրանից մինչեւ Զինասաւան ընկած երկներում աղողող հսյուրյան ազգային, հոգեւոր ու մշակութային կենտրոն: Մայր տաճարի կառուցումն ավարտվել է 1664 թ.: Այս հայկական ճարտարապետության մի շենք կորող է: Նոր դատարքը, սկսած հաւակից մինչեւ քանդարձարելու մասնաւունուն ու զմբերյ, գարդարված են գունագեղու, ուսկզոծ նկարագրություններով: Շենք նախազարդերի կողին կան նաև չին ու Նոր կտակարանների թեմաներուն ու նկարագրություններուն:

Ար Ամենափրկիչ վանքի մշակութային հաստություններն են քանգարաւանը, ձեռագրաւանը-մատենադարաւանը, դիմանը, տուրաւանը, դրուցները, գրադարանները եւ 12 կանգուն նկեղեցիները:

Դրույթունը հիմնովին փոխվեց, եթ Իրանի կառավագրության իրավերում Սպահանի եկամ անվանի նկարիչ Սարգիսի Խաչատուրյանը: Այս հոման քաղում քանզարիկ ցուցանում է առանձնահատքան ու գեղարվեսական կտավների հավաքածուի դահլիճանան վայր: Փասունեն, այն դահեսի դեմ մի քան էր իր հիւցնում:

Դրույթունը հիմնովին փոխվեց, եթ Իրանի կառավագրության իրավերում Սպահանի եկամ անվանի նկարիչ Սարգիսի Խաչատուրյանը: Այս դահեսի դեմ մեծ առանձնահատքան ու գեղարվեսական կտավների հավաքածուի դահլիճանան վայր: Փասունեն, այն դահեսի դեմ մի քան էր իր հիւցնում:

Դրույթունը հիմնովին փոխվեց, եթ Իրանի կառավագրության իրավերում Սպահանի եկամ անվանի նկարիչ Սարգիսի Խաչատուրյանը: Այս հոման քաղում քանզարիկ ցուցանում է առանձնահատքան ու գեղարվեսական կտավների հավաքածուի դահլիճանան վայր:

Դրույթունը հիմնովին փոխվեց, եթ Իրանի կառավագրության իրավերում Սպահանի եկամ անվանի նկարիչ Սարգիսի Խաչատուրյանը: Այս դահեսի դեմ մեծ առանձնահատքան ու գեղարվեսական կտավների հավաքածուի դահլիճանան վայր:

Թանգարանն ահավաքած էր այս առաջնական հայությունում գործերը: Սանագեսների գևահամաճը, առանձնահատքան մեծ արժեք ունի իշալացի նեանափու նկարիչ Հանճիրալ Կարաչչի «Հիսուսի քաղում» գործը: Այս եւ եկրողական եղինակների մյուս գործերը հավանաքարայացների մասն այստեղ են հասցեր Երշաբերում գործերը: Մանգաւանդարձարաւանը և առանձնահատքան ու գեղարվեսական կտավների հավաքածուի դահլիճանան վայր:

Դրույթունը հիմնովին փոխվեց, եթ Իրանի կառավագրության իրավերում Սպահանի եկամ անվանի նկարիչ Սարգիսի Խաչատուրյանը:

Դրույթունը հիմնովին փոխվեց, եթ Իրանի կառավագրության իրավերում Սպահանի եկամ անվանի նկարիչ Սարգիսի Խաչատուրյանը:

Դրույթունը հիմնովին փոխվեց, եթ Իրանի կառավագրության իրավերում Սպահանի եկամ անվանի նկարիչ Սարգիսի Խաչատուրյանը:

Դրույթունը հիմնովին փոխվեց, եթ Իրանի կառավագրության իրավերում Սպահանի եկամ անվանի նկարիչ Սարգիսի Խաչատուրյանը:

Ենի օբեր գերեզմանների շիրմաքարերի նկարները: 140-ից ավելի այդ նկարները գեղարվեսականներ զատ ունեն նաև դաշնական մեծ արժեք, որովհետեւ այդ խնդրանին ամենափրկի վարակությունները են: Մեծ թիվ են կազմում նաև հայ աշխարհիկ եւ հոգեուր գործիչներ:

Գեղարվեսական եւ դաշնական մեծ արժեք ունեն նկարները գեղարվեսական հայությունների քառակությունները ու բանական հայությունները: Այս ունեն նաև դաշնական մասնակիության դրվագները:

Թանգարանն ահավաքած էր այս առաջնական հայությունում գործերը: Սանագեսների գևահամաճը, առանձնահատքան ու գեղարվեսական կտավների հավաքածուի դահլիճանան վայր:

են ցոյց սկի հայերի նկամաճը։ Արժեքավոր է նաև Չահ Սափիի հրովարտակն այն մասին, որ դարսիկները դարտավոր են ճանաչել հայերի իրավունքներն այն հոգերի վրա, որ երանել կառուցումներ են կատարել։ Մեկ այլ հրովարտակով Նարեղին շահն իր հոկան տակ է վերցրել Նոր Զուլայուն չավոր երեխանների համար կառուցված դրբոցը՝ տակ-կան յուրաքանչյուր երեխային տալով 100 բրւման նորաս։ Ուսագրավ են նաև Չահ Սովեյմանի, Չահ Սովորան Հուսեյինի, Նայի շահի, Քարիմխան Զենդի եւ Ֆարալի շահի հրովարտակները։ Դրանցից մնկով Չահ Սափին ճանապարհների մաքսային երեխերին եւ դահաղաններին հրանայել է, որ հայ վաճառականներից ավելորդ մասն չզանձեն, «որդեսզի երեւելող հայ վաճառականներն ըստ ամենայնի հանգիս սրով գրապիմն իրենց առեւտվով»։ Չահ Սովեյմանի հրովարտակն արգելել է դարսիկի հոկաներեն՝ միջամտել իրենց ենթակա հայ զյուղացիների կրնական, ամսունական, եկեղեցական գործերին։

Գեղարվեստական մեծ
արժեք ունեն նաև սրահնե-
րի դասերից կախված զա-
նազան նախշազարդ, բազ-
մերանց դաստանները, որն-
ան կարեների դասենեները,
աղակու վրա կատարված
ելյարները, դաջաբանակնե-
րը և այլն:

Թաճարանը հարուս է
նաեւ ծիսական զգեստնե-
րվ։ Երկրորդ սրահու դրա-
ցից ցուցադրված են ասեղ-
նազորդ վախաններ, քենց-
ներ, ասեղնազորդ սաղա-
վարժներ, բազեր, եղիսկո-
դրոսական խոյեր և այլն։
Այստեղ ցուցադրված են
նաեւ սարքեր մեծության
խաչեր և եկեղեցական այլ
սպասվ։

Թանգարանի մեկ ամբողջ տրահ տրամադրված է հայկական գրչագրերին, ունեն մի նասր մազադարյալ, բովանդակությամբ՝ հիմնականում Ավետարաններ։ Դրանցից ամենահինը 10-րդ դարում գրված եկամագիլ Ավետարան է։ Մեծ թիվ են պահպան նաև Մատուցմերը, Հայումավորքները, ճառութերը, ղատճական արժեքների մերկայացնող գրերը և այլ բովանդակությամբ ձեռագիրներ։ Դրանց մի նասր զար-

լարված է հիացմունք առաջացնող նորը մանրանկարներով: Թանգարանի երկու ցուցափեղիներում այցելուին ներկայացված են մի համեմատացանց պատճեններ՝ մազաղարյան, երկարացիր, բրուրան և հիասքանչ նկարագրդուն ներով: Դրանց կոթոքին ցուցադրված են 1036 թ. եւ 1098 թ. մազաղարյան Ավետարաններ, հայկական «Կանոնագրի» մի ձևոագիր, որը մեզ հասած հետազոտութեան ամբողջական օրինակն է:

Ձեռագրերի կողքին ցուցադրվում են նաև հայ հիմանդր գրեթե օրինակներ։ Ցուցադրվող ննութերի մեջ են 1513 թ. Վենետիկում Հակոբ Մելապարտի տպագրած «Պատարագամատույցի» եւ «Ուրբարագրի» հազվագյուտ օրինակները։ Դրանց շարժում առանձին ցուցադրված են Նոր Չուպայի տպարանում տպագրված առաջին եւ Երկրորդ գրեթե՝ «Հարանցվարք» (1640 թ.) և «Ժամացիր աստենին» (1642 թ.)։ Այցելութեան այստեղ ժեսուսն են նաև Սուլան Երեւանցու կողմից 1666 թ. Ամսերդամում տպագրված նշանակուր Ասվածածանչին, Հայ առաջին դպրեւականի՝ «Հարուրյուն խահանա Ծմափոնյանի «Ազդարարի» հազվագյուտ օրինակները եւ այլն։

Թանգարանում էին չեն
նաև ազգագրական արժեք-
ներ՝ ջուղայեցի կնոջ և
Տղամարդու տարածներ և
աշրագի նասեր, եկեղեցա-
կան գգեւններ, ասեղնա-

մի հին մկրաս և մեղալինի:
Թանգարանի տօրինությունը
համզված է, որ դրանք
դասկանել են Մեսրոպ
Թաղիացյանին:

Հայկական մշակույթի
նշանավոր օջախներից ե
նոր Զուղայի սր. Ամե-
նափրկիչ վաճիքի բանգարա-
նի մասը կազմող ծեռագրա-
տուն-մատենադարանը: Դա-
րեւ ի վեր խնամքով այստեղ
են հավաքվել ավելի քան
700 հայերն ճենագեր, ո
րոնց աղահով դահլիճն
մաս համար 1971 թ. կա-
ռուցվեց առանձին մասնա-
ւելիք: Ոչ միայն Նոր Զու-
ղայի մատենադարանի, այ-
լև ընդհանուրացես հայ գր-
չության համար եզակի ար-
ժեք ունի 10-րդ դարի մազա-
դարյա Երկարագիր Ավետա-
րանը: Աւստարհի ցանկա-
ցած մատենադարանի գար-
դը կարող են լինել 1036 թ.
Թուրու կրթականի, 1036 թ.
Հովհաննեսի գրչի, 1176 թ.
Հակոբոս վարդապետի, 1215
1216 թթ. Աւանավոր Գրի-
գոր Սկետացու ընդորինա-
կած Երկարագիր, ունի մշա-
գարդումներով Ավետա-
րանները:

ହିନ୍ଦୁକୁ ଦେଖାଗ୍ରାସ ମୂରି
ଶ୍ଵରପ୍ରାଣୀନୀତରେତୁ, ଅଜନ୍ମକୁ
କେଇ ଆଜିନୀ, ହାତକାନାଲି
ମହାନାନୀତରୁ, ନେବେ କେ ହନ୍ତର
ଯାଏକାନାନୀତରୁଥିବା: ଶ୍ଵରପ୍ରାଣ
ପ୍ରାଣରୁଥି ମହାନିଧି ଚାଷର ଉ
କ୍ଷେତ୍ରରୁଥିବା କେବିକି
କିମ୍ବା 215, ମାତ୍ରରୁଥିବା
ଜ୍ଞାନମାନିରୁଥିବା 41, ଘାର
ରୂପରୁଥିବା 26: ତେବେ ଧର୍ମ କେ
କ୍ଷାପନିମ ନାତି ଦୀନରୁଥିବା
ଦୀନରୁଥିବା, ଧାନ୍ତାନାନ
ନେବା, ଧାରାରୁଥି ଆ ଅଜି:

Սատենադարանի՝ պատմական բուհու գործության մասին պատմությունը պատմության մեջ կան Միջազգային Ասուրության մեջ առաջարկված է առաջարկը՝ «Պատմություն Նադիր և աշխարհ»:

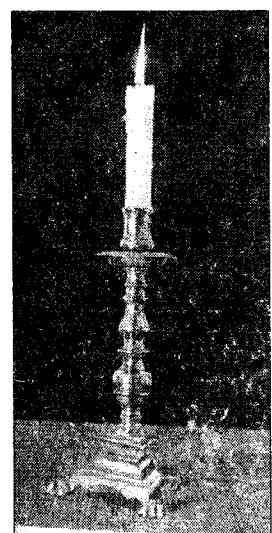
Զեռացրաց այս հավա
քածուն հարուս է և անտե
կրնական եւ աշխարհի
ժողովածուներով, Ասկեփո
րիկներով, այլ բովանդակու
թյան ձեռագրերով։ Դրան

գրվել են աշխարհի տարբե
ծեռագրաց դպրոցներում՝
Սոյանում, Հռոմեայում,
Հերոնում, Կիոյուսում,
Երզնկայում, Էջմիածնում,
Տարոնում, Ակնում, Հնդ-
կասանում և այլու:

Հետափրության համար
ասենք, որ Նոր Զուղայի
քանգարանն իրանական
կառավարության կողմից
մասնաւոր է երկրի գրուսացր-
ջիկներին ցուցադրվող կա-
րտուրազույն քանգարանների
ցուցակի մեջ։ Թանգարան
այցելել և դասախ հյուրերի
մասյանում դրվասանքի
խոսքեր են գրանցել Իրավա-
սահն ու շահուիհն, Դա-
հիայի, Հովանիքայի քազա-
վորներն ու քաղուիհները,
Հնդկասանի Հանրապետու-
թյան նախագահը, Նորվե-
գիայի արքան, Թահիանդի
քազավորն ու քաղուիհն,
մեծառնութիւն և մեծառուն
ութիւն այցելուներ։

Այսօր էլ Նոր Զույայի
սր. Ամենափրկիչ վաճիքի
քանզարանն աղբում է ե-
ռուն կյանքով եւ իշավածը
համարվում է իրանահայ
մշակույթի կարենուագույն
օջախներից մեկը:

Ավարտելոց առաջ ա-
սենք, որ ինչողեւ այս, այս-
տես էլ իրանահայ մշակոյ-
քի մյուս օգախների դահա-
դան բուրմը, մշակոյքի մո-
լուսանի, բազմաշխատ, անմի-
նացորդ Նվիրյալը, ինչողեւ
Հայոստանում երան ճանա-
չողներն են ասում իրանա-
հայ մշակոյքի Աւետն Ա-
լիքանը. Լեւոն Միհայանին
է, որին մենք դարտական
ենք Իրանի հայկական
մշակոյքի նշխաների հա-
վաքման, դահողանման, ու-
սումնասիրման եւ ցուցադր-
ման համար:

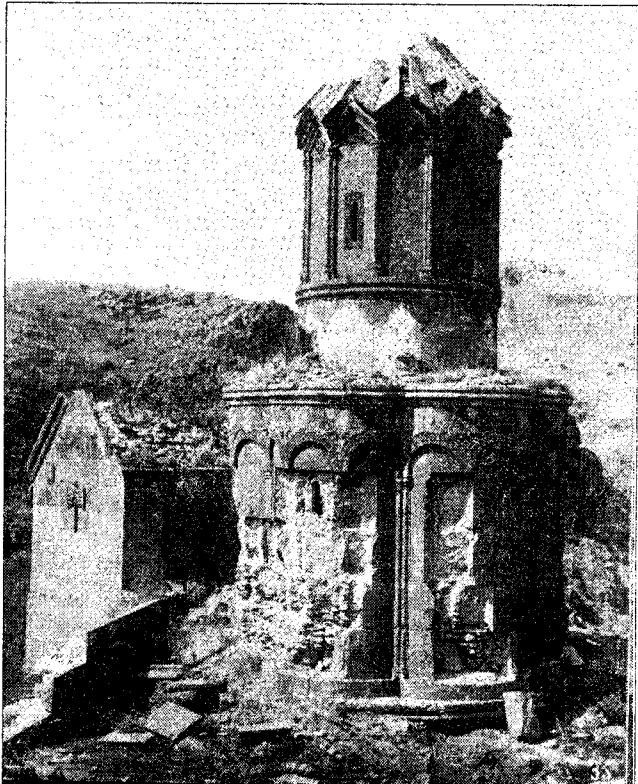

Rիհսոնեական, հայկաղեն հայկական, մշակութային ճարտարադեսական ժառանգությունն Թուրքիայում լուրջ վնաս է կրում և անհանցատորյուն ու հուզմունք ներծնչում տահագրղոված թե՝ «մշակութային», թե՝ հայկական ցցաններին, հարուցելով ընդլուս մինչեւ Եվրոպական լուսամտենք միջամտությունը:

Այդ վնասն ստանում է ավելված որմանկաների և բանդակների, բանդված աշտարակների, ծածկերի, դամբերի, փլված կամ ավելված շինությունների ձև։ Պատճառները բազմաթիվ են և բազմաթիվ։ Կան, որ ընդհանուր են անեն մի մշակութային ժառանգության համար՝ ժամանակը, որն անցնելով մասում է ու բայցայում, վաս եղանակը, երկրաշատերը, դժբախս դեմքերը։ Բայց անմասն չեն մարդիկ՝ բնակիչներն ու դատավանանատու անձինք, լինի դա դեկազար, բարեկազող, նույնիսկ զրոսաւողիկ, մեկն՝ իր անկարողությամբ ու սահմանափակությամբ, մյուսը՝ անփորությամբ եւ վանդալիզմով։ Կան եւ առանձնահատուկ գործոններ՝ քրիստոնեաների ցրվածությունը (հայերի

Ույնոն Գոյ Ռուսական համալսարանի պրոֆեսուր

Թուրքիայի քրիստոնեական մշակութային ժառանգության դահլիճանությունը

ԱՅԻ. Կուսանաց անառատի եկեղեցին (13-րդ դար)

թիվը չի անցնում 50 հազարից), նաև բնակչության քթնամական վերաբերմունքը:

Ուրեմն՝ այս ժառանգության դահլիճանությունը հրասան բնույթ է կրում։

Հենց իր՝ Թուրքիայի 1961 թ. հուլիսի 9-ի Սահմանադրությունն այդ է դահանջում իր թիվ 50 հոդվածի 5-րդ մասով. «Պետքյունն իրականացնում է դատավան և մշակութային արժեք ներկայացնող գործերի և հույսագործությունը»։

Բայց այդ հոդվածը դեռ դեմք է գործնականում կիրավուի։ Կան միջազգային նորմեր, որոնք երաշխավորում են հույսագործությունը, լինի դա դասական միջազգային իրավունքի, թե ընկերակցական իրավունքի ցցաններում, այն լարադրելով կամ հանձնարարելով։

1. Փոքրամասնությունների արժեքների դահլիճնությունը

Թուրքիայի ժիւտունեական ժառանգության դահլիճնությունը սկզբում աղահովվել է փոքրամասնությունների դաշտում:

Առաջին համաշխարհային դաշեազմից հետո կմքված խաղաղության դայմանագրեր՝ 1920 թ. օգոստոսի 19-ի Մերի և, հաւատիս, 1923 թ. հուլիսի 24-ի Լոզանի դայմանագրեր երաշխավորում են փոքրամասնությունների իրավունքները Թուրքիայում (37-45 հոդվածներ): Դրանց մեջ դաշտում դաշտում դրույթները համարվում են իրմանական օրենքներ և այլ օրենքներ, իրահանձներ կամ դաշտում կամ գրծողություններ չեն կարող դրանց հակառակի (37 հոդված): Այդ օրենքները դարձարում են կառավարությանը՝ ամեն ձևով դաշտական հուսարձանները, այդ բվում փոքրամասնությունների եկեղեցներն ու կրոնական հասաւությունները (42 հոդված):

1987 թ. հունիսի 18-ին բնակչակած Եվրոպական դաշտամների որոշումը հայկական հարցի բաղադրական լուծման մասին, դատադրությունը և 1915-1917 թթ. «ցեղասպանությունը»:

Այն նոյնինս վերահասանում է «փոքրամասնությունների իրավունքներ» (դարագրաֆ 5) և «այդ կոնսեսում Թուրքիային կոչ է անում ոչ մահմեդական փոքրամասնությունների դաշտին խստությամբ դահլիճներ, ինչպես դահանջում են 1923 թ. Լոզանի դայմանագրի 37-45 հոդվածները, դայմանագիր, որը սուրագրել են Ընկերակցության անդամ դետուրյունների մեծ մասը» (դարագրաֆ 7): Ինչ վերաբերում է, «Թուրքիայում աղբող հայ փոքրամասնությանը», որում դաստիրյամբ դահլիճում է հուսարձանների դահլիճնությունը, ինչպես նաև թքահայության կրոնական ճարտարադեսական ժառանգության դահլիճնությունը ու կրոնելիքացիան և ցանկություն արտահայտում, որ Ընկերակցությունը ուստանասիր, թե ինչ եղանակով կարող է օգնել այդ նոյանակի իրագործմանը» (դարագրաֆ 6):

Ուրեմն այդ որոշումը դիմում է ցեղասպանության և հայկական առանձնահատուկ խնդրի առ ցավոս կետին:

Սակայն այն գերազանց է մատակարային արժեքների դահլիճնության ավելի բարենպատ ինդ և «գՏՏում է, որ հուսարձանների դահլիճնությունը, ինչպես նաև թքահայության կրոնական ճարտարադեսական ժառանգության դահլիճնությունը ու կրոնելիքացիան դետ է դիմել որդես մատակարային ավելի բաղադրական դահլիճնության մի սար»:

Որոշման մեջ հայկական ժառանգությունը ձուլված է և ավելի ընդիմանություն ձեւակերպման մեջ:

«Դաեւի ընթացքում Թուրքիայի այժմյան սարածում գրագածած բոլոր բարքական դրույթների և հասկաղիս Սամանյան կայսրության կազմի մեջ եղած ժիշտույա փոքրամասնությունների մասնակության ժառանգությունը (դարագրաֆ 8), կամ «ժիշտույական թե այլ անհրկ ժրշանի, խերական, օսմանյան բաղադրակրությունների մասնակությունը և այն» (դարագրաֆ 9):

Ընկերակցություններն այսուհետեւ դեմք է դրվեն մասնակության այս հոդի վրա:

2. Մշակութային ժառանգության դահլիճնությունը

Քիստունեական ժառանգության դահլիճնությունը, այսպիսի, բնականարար կառում է մասնակության ժառանգության դահլիճնության, և այդ ճանադարհով՝ Թուրքիայի կողմից ընդունված նորմերի հետ: Այդ դահլիճնությունը ենթադրում է, որ իրմանակությ դրա անհրաժեշտ է հաստատել:

ՀՀ Պահպանության անհրաժեշտությունը

Պահպանության դարանդումը կարող է ունենալ երկու մակարդակ՝ կախված այն բանից, թե կոնվենցիաններից ինչուն թե ի համարականականներից:

1. Պահպանությունը դահլիճնությունը է այն բոլոր դայմանագրերով, որոնք կմքվել են երկու միջազգային կազմակերպության հովանավորությամբ՝ այն մշակութային սեկտորությունների նկատմամբ, որոնք ուու միջազգային արժեք են ենթայացնում:

ա) ՅնևՆԵՍԿՕ-ի մասնակությունը և 1972 թ. նոյեմբերի 16-ին Փարիզում սուրագրված Կոնվենցիան նախատեսում է համաշխարհային մասնակութային և բնական ժառանգության դահլիճնություն:

Այդ ժառանգության մեջ մասնակություն են հուսարձանները, ճարտարադեսական ժինությունները և այլն, որոնք համեմիանում են արժեք ունենալ արժեքների համար:

Դրանց դահլիճնությունը դարձարում է դեմությանը. «Պահպանությունը է աղահովվել (այս) մասնակութային ժառանգության ինենիսիֆիկացիան, դահլիճնությունը, կոնսեկվացիան և դրույգանդումն աղազա սերունդների հանար..., որոնք գՏՏում են երա տարածումը: Պահպանությունը դեմք է զան բաի այդ ուղղությամբ աղահին հերթին և ի հնարավորությունների առավելագույն չափով» (4 հոդված):

բ) Եվրոպական խորհրդի հովանավորությամբ կմքած կոնվենցիանների 1950 թ. դիկտամբերի 19-ին սուրագրված Եվրոպական մասնակութային կոնվենցիան հասաւում է «Եվրոպայի ընդիմանութառանության» գոյությունը:

«Սուրագրող կողմերից յուրաքանչյուրը.

- իր հակողության տակ դրված Եվրոպայի մաստարով նախակություն ներկայացնություն արժեքները դեմք է համար Եվրոպայի ընդիմանութառանության ժառանգության բաղադրության մաս:

- եւ ձեռնարկի անհրաժետ միջոցառություններ նրանի դահլիճներու և մաշելի դարձնելու համար (55 հոդված):

Քիստունեության դահլիճնությունը և կրոնի հետ կախված հայկական արժեքները մի՞ք որոշակիորեն եվրոպական չեն:

Ի հակարություն դրան, հնագիտական ժառանգության դահլիճնության կոնվենցիան, որը 1969 թ. մայիսի 6-ին սուրագրվել է Լուսնում, Թուրքիայի կողմից չի սուրագրված:

Իսկ 1985 թ. մայիսի 3-ին Գենեվայում սուրագրված Եվրոպական ճարտարադեսական ժառանգության դահլիճնության կոնվենցիան, որը 1969 թ. մայիսի 6-ին սուրագրվել է Լուսնում, Թուրքիայի կողմից չի սուրագրված:

Իսկ 1988 թ. օգոստոսի 1-ին:

Այս երկու կոնվենցիաները ունեն կարող որասպառվել Թուրքիային: Դա փոխում է վիճակը:

2. Պահպանությունը միայն համարական արժեքների կողմից հրապարակված փաստաթղթերի մեջ, այս անգամ նվիրված միայն ազգային նախակությունները ունենություն ունենալու մասնակության արժեքներին:

Այս ժառանգության մեջ մասնակություն են այն հուսարձանները, ճարտարադեսական ժինությունները և այլն, որոնք համար համարական արժեք ունենալ արժեքների մեջ:

Այս ժառանգության մեջ մասնակություն են այն հուսարձանները, ճարտարադեսական ժինությունները և այլն, որոնք համար համարական արժեք ունենալ արժեքների մեջ:

Արձանագրական բաժնում աղազա է, որ «ամեն մի երկիր, որի արածում կան մասնակութային ժառանգության դահլիճնությունը, դահլիճնությունը կազմակերպությունների կողմից հրապարակված փաստաթղթերի մեջ, այս անգամ նվիրված միայն ազգային նախակությունները ունենություն ունենալով մասնակութային արժեքներին» (դարագրաֆ 5):

Իսկ ենթակա աղազա է, որ «(դրա) դահլիճնության, կոնվենցիանական արժեքները և դահլիճնությունները, որոնք համար համարական արժեք ունենալ արժեքների մեջ»:

ի վրա է այն գտնվում... Անդամ դեսուրյունները դեմք է ձեռնարկեն անհրաժեշտ միջոցներ, այդ դրասախանակության տակից դրավով դուրս գալու համար» (Դարագրաֆ 4):

թ) Եվրոպական խորհրդի կոնսուլտատիվ ժողովի հանձնարարականներից մեկն այն է, որ Եվրոպական մշակութային Կոնվենցիալի անդամ դեսուրյունները դեմք է օգտն դադարության նորատակով ընդունված օրենից և առաջարկում է մի ընդհանուր օրեն:

Այդ ընդհանուր օրենում ասված է. «Պետությունները լիովին դրասախանակություն են իրենց մշակութային ժառանգության համար: Նրանց դարտականությունն է մշակել համադատախանական միջոցառություններ, որոնք կամացի հոգեուր մշակութային են սնեսական տեսակենից անփոխարինելի այն արժեքների ոչչացումը, որոնք կազմում են անեար մշակութային ժառանգությունը»:

զ) Եվրոպական ընկերակցության գործունեությունը Եվրոպական մշակութային ժառանգության դադարության ուղղությամբ նույնիսկ հակառակ է Թուրքիային:

Այդ գործունեությունը ի սկզբանե լինված է որդես ընկերակցան, բայց եւ ընդլայնման հնարավորություններ կան:

Գործունեությունը նախ եւ առաջ ընկերակցական է: 1983 թ. հունիսի 19-ի Եվրոպական միության մասին իր Հոգաբարության Տուսկարքի Եվրոպական խորհությը նախանաւում էր. «Համատեղ գործունեություն, որը նորատակ կունենա նախարարներ դադարանել, դրույազանդել եւ փրկել մշակութային ժառանգությունը»:

Այդ խորհրդի կազմում գտնվող կոլտուրայի նախարարները 1986 թ. նոյեմբերի 13-ի իրենց որոշման մեջ համաձայնության են եկել «զարգացնելու գործուն համագործակցություն Եվրոպայի ճարտարադիտական ժառանգության որու բնագավառներում», սակայն դրանց դրույթը չափազանց լրիմանուր են: 1988 թ. հոկտեմբերի 28-ին Եվրոպական դադարանելու կամացանական ժառանգության դադարանությունը նվիրել է մի որոշում, որտեղ ասված է, որ այդ ժառանգությունը «դասկերացն է այլի Եվրոպական ազգերի մասին, երանց ընդհանությունների եւ զանազանության մասին»: Հետեւ աջար Հանձնաժողովին կոչ են անում «իրավանացնել գործուն համագործակցություն... նորատեսու համար... Մշակութային ժառանգության փրկությունը եւ դադարանությանը» (Դարագրաֆ 1): Եւ՝ ծավալելու տարբեր տեսակի կոնկրետ գործունություններ:

Բայց այդ գործունեությունը լինված է որդես այլ եւկրեների վրա ասաւածնաւ հնրական: 1986 թ. նոյեմբերի 13-ին կոլտուրայի նախարարները համաձայնություն են «ծավալի գործուն համագործակցություն... այն ասաւածնով, հետարկության դեմություն, այլ Եվրոպական եւկրեների վրա»: Նկատի առնելով այդ փաստաբուրքը, Եվրոպական դադարանելու հունիսի 18-ի Հայկական հարցի խաղաղ լուծման մասին իր որոշման մեջ այն համարում է «Եվրոպական ճարտարադիտական ժառանգության դադարանությունը վերաբերու նոյնիսկ երեւ այն գտնվում է Ընկերակցության արածից»:

1988 թ. հոկտեմբերի 28-ի որոշմանը ցանկալի է համարվում «գործուն համագործակցություն ժամանակակից խորհրդի խորհրդի ներսում»: Հետեւարա ընկերակցական գործունությունը տարածվելու Թուրքիայի վրա կրկնական իշխությունը:

Նախ պիտի են ասցիացիայի համաձայնագրին:

1987 թ. հունիսի 18-ին Եվրոպական դադարանելու «կոչ են անում Ընկերակցությանը Թուրքիայի հետ ունեցած ասցիացիայի համաձայնագրը տարածել նաև մշակութային բնագավառին, որուստի այլ եւկրուն ենած քիսունեական կամ այլ խաղակարգությունների հետեւը դադարանություններին»:

Խորհրդի նախագահ հույս դարն Պանզարուր 1988 թ. հոկտեմբերի 11-ին դրասախանելով դարն Հարսուրու

բանավոր հարցին, դեռ ավելի հեռուս է զնում: Նա նույն է, որ «համաձայնագրի արձանագրային նասը իր նորա ակնենից մեկն է համարում «ստեղծել ավելի սեր կայություն ժողովրդի եւ Եվրոպական մշտական Ընկերակցության անդամ ժողովուրդների միջև»: Խնչուս նաև «համաձայնական մետեղի այն զարափարին, որից ներենչվել է Ընկերակցության կիմնանուր դայանանագիրը»: Այն գտնվում է, որ «ակնիայս է, որ Թուրքիայի մշակութային ժառանգությունն անվետապահութեան ընդուրված է այդ զարափարին մեջ»:

Ժունիմ է, թե թարդկության ժառանգության մասին մտահոգությունը, որը համեմատարար նոր եւելույր է, համալրասախանում է «ավելի սեր կայությի ստեղծմանը» և ոչ թե դայանակագրի կիմքում ընկած զարափարի հետամուգանը:

Առաջարկվել է օգտագործել ասցիացիայի մարմիններից մեկը լինի դա Պալամանը, որը Եվրոպական դադարանենիշի և Թուրքիայի ազգային մեծ ժողովի համատեղ հանձնաժողովում իր ներկայացուցիչներին կիմնանարարի հարցուցել քրական իշխանությունների առաջ», կամ Հանձնաժողովում «այդ հարցը կրածրացնի ասցիացիայի խորհրդի շրջանակում եւ կառաջարկի այդ համաձայնագրի բնագավառին»:

Թուրքիայի նկամանը այդինի գործունությունը կարող է արդարացվել այն հանգամանելով, որ նա 1987 թ. արդի 14-ին իր թեկնածությունն է առաջարդել Ընկերակցության անդամությանը և առավել են:

Հանձնաժողովին հարց են սկզել. «Չի՞ կարծում, արդյուն, որ վերը նշված բաղամակցությունների մշակութային ժառանգությունների դադարանությունը դադարանություն է Թուրքիայի համար, եթե հաւաք առնենք նրա դիմունը Ընկերակցության անդամ դադարանությունը կամացու կառաջար Հանձնաժողովին», արդյուն, այդ փասը նշված դիմունի կառաջար Հանձնաժողովում իր կարծիքը մշակելու ժամանականը առաջարդելու մեջ առաջարդելու ժամանականը կամ համաձայնագրի կամ համաձայնարարի միջոցներից:

p. Պահպանության միջոցներ

Սահակութային արժեքների ուսականությունը կարող է իրականացվել եւկրու հիմնական օլիմներով, որոնք նախանաւում են ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կանվենցիայի եւ Եվրոպական խորհրդի ընդհանուր օրենից կողմից. ազգային դադարանաւությունը եւ համարակի միջազգային օգնությունը:

1. Սահակութային արժեքների ուսականությունը սահանաւում է նախ եւ առաջ ազգային դադարանաւությունը և արդարանությունը է կամ համաձայնարարի կողմից:

ա) Դա նախ ենթադրում է դադարանաւության բաղամականության սկզբունքներ:

Այդ բաղամականությանը դեմք է ճենակերպված լինի օւենսությամբ եւ ինսուլսկայայությունություն ասհանաւության համաձայնագրի:

Այն դեմք և լինի զարգացման եւ ոլանակության արածությանը կամ համաձայնարարի կողմից:

Այն դեմք է ճգնի դադարանել, վերանորդել, վերականգնել եւ դրամականությունը արժեքները, բայց եւ նրանց ուրեմն քանությանը կամ ակտիվներն ենթավարդի համաձայնագրին, որուստի այլ եւկրուն ենած քիսունեական կամ այլ խաղակարգությունների հետեւը դադարանություններին:

թ) Դանիական դադարանությանը է համաձայնախան եւ խախ բազմազան միջոցառություններ, որոնք ենթակա են դադարանության առաջարդելու մեջ:

- Պահպանության միջոցառություններ. ազգային կամ տեղա-

կամ դատախանավորյան սահմանում ըստ դեսության հասուկ օրենքների, բավարա եւ գործիքաց մասնագիտական ծառայությունների նոյնան գործիքաց և հնարավորին չափ ներկայացնուշական կրնակացահի մարմինների կազմակերպում, դլանների, ծրագրերի, դահլանության միջոցների մշակում, դահլանություն արժենների ցուցակագրում:

- **Իրավական միջոցառություններ.** դահլանման ենթակա շինությունների կամավոր կամ սիմոդական գնում, արժենների դասակարգում և ցուցակագրում, տարեր տեսակի աշխատանքների, փոփոխությունների եւ տեղաշարժերի բոլոր վորյան իրավունք, դահլանություն արժենների համար հաղաքացիական կամ բենական դատախանավորյան:

- **Ֆինանսական միջոցառություններ՝ ծառայությունների բավականաչափ դուսացիա, օգնություն, վարկ, նոյաս, տերից գանձվող հարկերի բերեացում:**

- **Տէխնիկական միջոցառություններ՝ վիստենատիկ դահլանման, վերականգնման, դրողազանայի աշխատանքներ, ուսումնասիրություն և հետազոտություն, տէխնիկական ու գիտական դրոգեսիվ միջոցների կիրառում:**

Եւ վերջապես՝ **Հոգեբանական Միջոցառություններ՝ դասիշտական աշխատանք դրուցում և հասարակայնության միջավայրում՝ ժառանգությունը արժեվավորելու նոյատակով:**

Այս ամենը դահանջում է մարդկային եւ նյութական բավարար ուսուրանություն եւ բերարգացած երկներում դժվարությանը կարող է աղախովվել: Ընդհանուր օրենքի դասաների շարադրանքի մեջ ընդունվում է ֆինանսական միջոցների դակարպ թուրիայում: Այդ իսկ դասառով ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կոնվենցիան եւ հանձնարարականը այդ դեսությանը հարկադրություն են «գործել եղած միջոցների մասիմալ չափով» եւ «հնարավորությունների սահմաններում» եւ նրան առաջարկում են իրենց օգնությունը:

2. Աշակերտային արժենների դահլանությունը կարող է աղախովվել, միջազգային օգնության միջոցով.

ա) ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կոնվենցիան խականի նախատեսում է «հարկ եղած դեմքում միջազգային օգնության և հովանավորության միջոցը, որից կարելի է օգսվել (4 հոդված):

Պետությունները, հարգելով այն դեսությունների սուվերենությունը, որոնց տարածի վրա է գտնվում մշակութային ժառանգությունը, ընդունում են, որ այն հանդիսանում է համամարդկային ժառանգություն, որի դահլանության համար ամբողջ միջազգային ընկերակցությունը դարսավոր է համագործակցել: Հետեւարա, նրան դարսավորում են բերել իրենց աջակցությունը, եթե սվյալ դեմքունը խնդրի (6 հոդված):

Կամ միջազգային մարմիններ, որոնց հանձնարարված է իրազորել այդ օգնությունը:

Համաշխարհային ժառանգության Միջլառավարական կոմիտեն, որը բաղկացած է ընտրված դեսություններից, կազմում է արտակարգ նշանակություն ունեցող եւ վասնագուած արժենների ցուցակը և խնդրած աջակցությունը ցուցաբերում տէխնիկական օգնության (մասնագիտներ, տէխնիկներ), սարգալուրությունների, վարկերի եւ նոյասների ծանուկ (8/10 հոդվածներ):

Համաշխարհային ժառանգության դահլանության ֆոնը, որն առականա դեսությունների կողմից է համարվում, ֆինանսավորում է օգնության գործնական միջոցառությունը (15/16 հոդվածներ):

Համաշխարհային ժառանգության դահլանության այս մեխանիզմը, որն արդեն իինց կիրառում է գտել թուրիայում, կարող է նոր կիրառումներ գտնել:

բ) Եվրոպական Ընկերակցությունն իննին է կարող օգնության հասնել:

Կազմակերպվել է դահլանության ընկերակցական ֆինանսավորում: Մկան 1980 թ. ընկերակցական բյուջեի մի մասը հոչական է՝ «ընկերակցական մասնակցություն ժառանգետական ժառանգության դահլանության ֆինանսավորմանը»:

նանսավորմանը», իսկ 1983 թ. սկսած «Հույսարձանների եւ հնատեղիների եվրոպական ֆոնդ, ժիղական նախազությունների»: Հանձնաժողովը ընտրում է թէկնածությունները եվրոպական ժյուրիի օգնությամբ:

Հետեւարա ճշտությամբ դարձվում է, որ N 670 հոդվածը կարող է օգտագործվել թիստոնեական եւ եվրոպական նախական բյուջեական ժամանակության ժամանակության միջոցների դահլանությունը աղախովելու համար եւ Հանձնաժողովից դահլանավորությունը է ֆինանսավորելու դահլանության ծագիքի կամ էլ, առնվազն, առաջարկել նրա սկզբունքը Խորհրդին: Սակայն Հանձնաժողովը դահլանությունն է իր սահմանափակ ֆինանսավորման միջոցները:

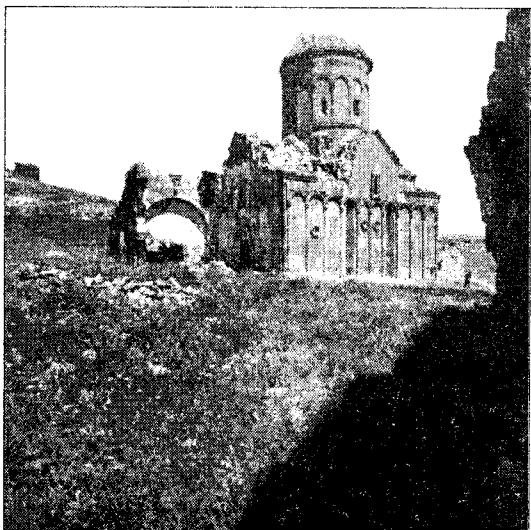
Եվրոպական ընկերակցությունը կարող է ուրեմն գրծողություններ ձեռնարկել Թուրիայի թիստոնեական մշակության ժամանակության դահլանության ուղղությամբ: Ուրուման նախագիծը շարադրվել է, քայլ չի առաջարկրվել օրենսդրական ցշանի նոտակա ավարտի դահլանությունը: Հաջորդ օրենսդրական ցշանը կարող է բնորոշվել տարբեր տասակի աշխատենություններում: Այսիստ Պալամանը կարող է հանձնարարել Հանձնաժողովին իր իրավասության մեջ գտնվող ամեն մի նախաձեռնության դիմել և Խորհրդին առաջարկել, որ այն եվրոպա-թիվական մասնագետների համաձեռնությունը կազմի եւ նրան հանձնարարի առաջարկություններ անել, իսկ իրավասությունները կարող են ըստ այնմ գնահատել Թուրիայի թիստոնեական մշակության ժամանակության գրծողի վիճակից:

Ժանորագրություններ

1. Յարցը բննարկվել է 1989 թ. հունվարի 13-ին Եվրոպական դահլանման կողով կիրակիություն ընթացելու դ. Վանդեմյուրուիկի նախագահությամբ եւ այդ մասին իրատարակել է մի բուոյու՝ «Թուրիայի թիստոնեական ժամանակության դահլանություն»: Ձեկուցումներ են ներկայացվել հույսարձանների համաձեռնություններում: Այսիստ Պալամանը կողմից կարող է հանձնարարել Հանձնաժողովին իր կողմից գտնվող ամեն մի նախագիտները անել, որ այն նախագիտը թիստոնեական մասնագիտների համաձեռնություններ անել, իսկ իրավասությունները կարող են ըստ այնմ գնահատել Թուրիայի թիստոնեական մշակության ժամանակության գրծողի վիճակից եւ:

2. Երեմն Թուրիային խորհուրդ է տվում իր վարչագիծը համապատասխանեցնել Ընկերակցության մեջ ընդունվելու իր դիմումին, հատկանշ կրոնական բնագավառում: Այդ կազմակցությամբ թուրիական մամուլը ընդգծել է, որ «Թիստոնեական դրողագանդայի» դահլանությունը «Արգելված խաղեր» հեռուստեսային ֆիլմը անհամատեղելի է այդ դիմումի հետ (Ֆարեր, Յը Մոն, 1989 թ., հուլիս 22):

© Raymond Coy. La Protection du Patrimoine Culturel Chré'tien en Turquie).

Ան. Ս. Գրիգոր, Տիգրան Յոնեսցի եկեղեցին, 1215 թ.

*Unhuwunq-likqu Quhlhk.
Drkñqkrhk qruur*

Հայկական արքաների պատմությունները և աշխարհագրությունը Հայոց պատմությունների մասին

1 991 թ. սեպտեմբերին անկախության հասնելուց հետո Տաջիկստանը թէւակոյնեց մի անցունային ժամանակաշրջան՝ իրար հաջորդող բարակական ճգնաժամերով, արտաքին միջամտությամբ (զիսավորային ռուսական և ուղղեկան), բաղադրիչական դաշտավագնություն՝ Արյունում)՝ այս երկիր տարածաշրջանային ուժերի համար վերածվեց ընչափացության օբյեկտի:

Ուսաստանից եւ ճանկին
ԽՄՊ միջնասիական հանրա-
պետայրուններից հետ Աֆղանս-
տանը, Կաղիստանը եւ Իրանը
այս դեսույրուններ են, որոնք
այսուհետեւ զանազան Ան-
սառումներով առավել շահագր-
գին են Տաջիկստանում իրադա-
ծությունների զարգացման ըն-
թացքով:

Յովզածում կշանանք ցոյց
տալ, որ եթե բացառվե՞ր ոռւսա-
կան եւ ուղթեկական միջամտու-
թյունը, հակամարտության մի-
ջազգայնացումը կսահմանա-
փակվե՞:

Այս հակիրծ ուսումնասիրությունը նոյատակ ունի ցույց տալ Տաղիկստանի հանդեղ Աֆղանստանի, Պակիստանի և Իրանի բարյականության սկզբունքները եւ դրանց իրականացման հնարավորությունները: Կերպից օչալ Երկներն ուսումնասիրության մեջ առանձնացվում են լոյկ մեթոդոլոգիական բաշխառներով ուսադրության կենսունում դահլիճի համար երեք դիտուրունների միջև շահագործությունների համար:

118

Աքրածանա
Հենելով Տաշկիսանի հետ
սահմանակից միևս Երկիր, Աֆ-
ղանստանն իհարկե ամենից ա-
վելի է տահագրոված այդ Երկիր
անց ու դարձով: Ծորհիկ աշ-
խարհազրական դիրքի Աֆղանս-
տանը մասնակիորեն (Իրանը
ընդհանուր սահման ունի Թուր-
քենտանի հետ) հանդիսանում է
Իրանի և Պակիստանի միջնա-
սիական տեսների բանահի:

Տաղիկսամի եւ Աֆղանսամի բնակչության միջեւ առկա է Երիկական, մօակութային ու Կրոնական ընդհանորություն։ Նոյն տաղիկներն ու ուգրեկները աղբուժ են սահմանի երկու կողմերում և էլ՝ աֆղանական կողման են անցել Միջին Ասիայում բասմանների դարտությունից հետո սկսված խարաբական ճնշումների հետեւամուգ։ Բազմարիվ նմանություններ կան երկու երկրների ընկերություն կառուցվածների միջեւ։ Բնորոշ է Երիկական եւ կլանային տարանցավածությունը, որն ստեղ-

ծում է կաշառվաժորվայրք դայ-
նանավորված «հովանավորող-
հովանավորյալ» համակարգ։
Տաշիրստանում, այնուամենայ-
նիվ, կոնունիստական իշխանու-
թյան յոթանատու տարիները վե-
րացրեցին կամ վերջին հաշվով
նվազեցրին տեղայնամես առաջ-
նորդների իշխանությունը։ Աֆ-
դանստանում ընդհակարակը՝
տասնինջամյա դատերազմի հե-
տեւանոնք նաևնավածությունն
է ավելի հորդագույք։ Ավանդա-
կան առաջնորդների ասպարե-
զից դուրս մղումը՝ իրաւ հաջո-
ած Դաֆիզուլլահ Ասիհնի եւ
Բարգրա Քարմայի ռեժիմների
կողմից, դիմադրության դեկա-
վամերի ընտությունը ավանդա-
կան «արգելափակոցներից»
դուրս, բաղասահիկան դատե-
րազմը, որին հետևեց խորհրդա-
յին զորերի դուրս քերումը, ներ-

Կայումն Թարուլում ընդդիմության դեկավաների միջեւ հշանության հանար նոր պայմանագրութեան դեմքան կառավարութեան մասնակի կառուցվածները: Մրան ավելացրած որու խճբավորումների կախվածությունը արտահին ուժին, դաստիա դարձան արածածաւ աշաւածաւային «դերասանների» հմուտ մեթեայություններին, որուն այդ խճբավորումները դարձին Սիհին Ասիայում իրենց զգաւումների իրականացման գործիքի:

Տաջկավան հակամարտության նկամամք Աֆղանստանի դիրուումն արդյուն է թե արտահին մեթեայությունների եւ թե աֆղանական բայալացիական ուսեւութեան մեջն ուսեւութեան

Խորհրդային գործերի դուրս
քերումից չուղ ասի անց Ավ-
տանանտանը նրկին Սոսկվայի եւ
նաև դաշնակիցների դեմ դատե-
րապի գոյի է դարձել: Սակայն
Ավտանանտանը այլևս արտադին
ազրեսիսայի գոյ չէ: Ուստական
եւ ատիկական կառավարական
գործերի դիրերի դեմ ուղղված
«կոմանդո» գրանցությունները

սովորաբար ծայր են արնում
աֆղանական տարածից: Դա-
նով Աֆղանստան ինն իրեն վե-
րածում է ճնշամիջոցների թիւ-
խի: Ի հակադրություն իր հարե-
ւանների, թվում է, թե Աֆղան-
ստանը չի ձգտում նետացնել տա-
րածաշրջանային իր ազդեցու-
թյունը: Տաշիրական հականար-
տությունը գործնականում այս
եւկրի սեփական խաղաքացիա-
կան լատերազմի շարունակու-
թյունն է: Պատերազմի իինա-
կան կողմերը ուզբեք գեներալ
Դուստրը, տաշիր Ահմադ Շահ
Սասուլը են ներկայիս աֆղա-
նական վաշտանը, ինչու առաջըն-
թեմարյացը, թվում է, մինչանց
միջեւ «բաժանել» են փախստա-
կաններին: Դուստրի չեղողացու-
մից հետո փախստականները
բաժանվել են մասուդամետ եւ
իինարյարանետ խմերեն:

Զեմանած Նեմարյացը միտուն է իր միջամտությունը տաշիկական գործերին և հայտարարութ, թե աղաստանուն է միայն բադապականության հետ չառնչվող տաշիկներին, այսուհանդերձ օժանդակուն է աղաստաբներին տրամադրելով նրանց գենք, զինանքերի և վարժեցման ժամաներ, ակնկալելով խափանել տաշիկների և ուղարկելով կուտակայի կազմավորումն Աֆրանտամուն. Թիկունուն դրիշ ու ունենալով՝ Պակիստանը եւ Սաուդյան Արքան, նա կարծես ճանուն է մեկուսացնել Տաշիկսանը Միջին Ասիայի մոտ եւկրներից, արշավ սկսելով ուսւների դեմ և հուսալով սիմելոյ նրանց հեռանալ այդ երկից: Եռանկարուն հաջող բայց կի-ներ հականաւություն բորբոքել Տաշիկսանից ենան ուզերկեցրի և տաշիկների միջեւ Քարուլում. հօգուն իրեն փոխելու ուժերի հարաբերակցությունը: Իրականացնելով այս ամենը, Եթեմարյացը միեւնույն ժամանակ ծառայուն է Պակիստանյան եւ սաուդյան իր հովանակուների օհերին: Պակիստանյան զինվրականության որոշ ցցաններ հատկադես ակնակալուն են Ուսւաստանի բայցայում: Ուսւները լիովին զիհանցում են այս իրողությունը: Վեցերու մի դիվանագան հայտարակեց: «Դյուսիսային Աֆրանտամուն անտիկանուն երեք ուղարք տաշիկ Տղողինության հիշանության դեկին վերադարձնելը չէ, այլ Միջին Ասիայի այլ եւկրներ քափանցելը, այս տարածմերի աղակայունացումը, եւեկա կառավարությունները իսպանականուն փոխարիմելը եւ մուտք գործելը բուն Ուսւաստան»: Անմար Ծահ Սասունի դիրքուումն ավելի միանանակ է: Եթե տարականուն չի հարուցու խսամիս մարտնչող-

Ների հանդեմ նրա համակրանքը, աղա դրա հիմնավորումները դեմք է փոնտել Ներաֆղանական իշաղրության մեջ: Ազակցենով տաշիկ աղասամբներին, թվում է թե Մասուղը ճգչում է սեփական վիճակը բարելավել, որը նրան հնարավորություն կտա ուսումների հետ բանակցել ավելի անոն դիրքերից: Նրա նոտակը աղասամբների աջակցությամբ թեմնարյարին տաղալին է: Իշաղրությունն ավելի է բարդացնում աֆղանական խայթական խնդիրների եւ տեղայնամեծ հրամանատարների միջևն ամոռ կաղերի բացակայությունը: Աֆղանական նոր հակամարտության ծագման հավանականությունը իրական է, բայց դա ավելի ուսու կիանզենի համընդհանուր բասի, բայց դեռության կոռադակած վճռի:

Պակիստան

Պակիստանի միջինասիական բաղադրականության հիմքում ընկած է այն անլիարժեթուրյան բարդույթը, որը սկիզբ առավ 1971 թ. Երա կազմից Բանգլադեշի անջատումով։ Պակիստանը հայտնից տարածագրանից դաժանորեն մերժվածի դերում, զգալու Յնեկաստանի հանդեմ իր խոցելիությունը։ ՍԱՄԱՆ Ի չանալ ամրացնել դիեցեց միջինասիական սահմանագործ հաստատելով իր դաշականելությունը տարածաշրջանին։ Բայց դրան կիակարգվելու խորհրդանք եւ Յնեկաստանի հետ դաշնակացած Աֆղանստանու Աֆղանական սպառնալից բաղադրականուն եւ ռազմականութեն կառավարելի էր, սակայն Յնեկաստանի հետ հնարավոր հակառանելով փակված գտնվելու վասնգի առաջ։ 1979-ին խորհրդային Շեր-խուժումը Աֆղանստան ավելի ամրացրեց այս մատենակերպը։ Բայց միաժամանակ դակիստանից հայտագետներին տատեհ առի ընծեռեց ասիֆանարա զարգացնելու եւ առաջ տանելու իրենց խալաքականությունը։ Ուրու ծանանակ Աֆղանստան միայնակ էր «գամված» անարգանի սյունին, սակայն խորհրդային զորքերի եւ հավելուց հետո այն դարձավ ընդարձակ գործուների բանակի եւ գույնականությունուն։

1947թ. Պահասանի կազմակերպությունը հետո միջնորդ Ավագ Հայոց առաջնորդության կողմէն պատճենաբառ առաջարկությունը կատարվել է 1979-ի հունվարի 1-ին առաջնորդության կողմէն:

էին գտել Պակիստանում: Բացի խալեսից, սրանցից եւ ոչ մեկը Աֆղանստանի տարածում էենակետեր եւ որեւէ բաղադրական կշիռ չունեն: Գործնականուն այս կազմակերպությունների հրաքան կարենությունը սահմանափակ մնաց դատեազգի ողջ ընթացքում: Առավել արմատական խալանականները եւ մասնավորապես Նեմարյացը ազննիհաս աջակցություն էին ստանում: Խորհրդային գործերը դուրս խաճելու հայտարարություններից հետո Պակիստանի միակ նորակը դարձավ Նեմարյարի «Հիգբ-է հյամիթ» նօանակության լիակատար աղափոխումը: Խորհրդանշական դեմ դատեազգի ընթացքում սրա առաջին ռազմական գործողությունները ծրագրվում էին Միջին Ասիայի տարածում՝ հատկանես Տաղիկաստանում: Դրան նորաակը դատեազգը ԽՍՀՄ տարածմելու ժեղափոխական նրա վրա ճնշման ուժեղացումը եւ այս երկու հանրապետությունները Սովորակայի դեմ ապասմբեցնեն եւ կարենի եւ նկատել, որ ապասմբությունները սեղի չեն ունենա: 1987-ին դրանք դադարեցվեցին, որովհետեւ Պակիստանում հակառակ գործողություններ սկսվելու ստանալիք կար:

Սիսակ ԽՄԴՄ փլուզանմից հետո Միջին Ասիան դարձավ դակիսանյան զգումների թիրախ: Սաստղիների նման Պակիստանը եւս չի հավատում նեռկոմունիտ վարչակարգերի երկարակեցությանը: Պակիստանը թե զաղաքարախոսական եւ թե ընտեսական նորատակ է հետաղնում: Ունամք ակնկալում են Միջին Ասիայի անջատումը ԱՊՀ-ից՝ դաշտառաբանելով հենց Ռուսաստանի Դաշնության սովորական մասնառումը եւ նի նոր միջավայրի ստեղծումը, որտեղ կերպարուն դադարողական խմանական վարչակարգերը: Այս առումով ներկոմունիտական վերադարձը Շուշանից բացահայտված է ստուգայի ստեղծումը, որտեղ կերպարուն դադարողական խմանական վարչակարգերը: Այս առումով ներկոմունիտական վերադարձը Շուշանից բացահայտված է ստուգայի ստեղծումը, որտեղ կերպարուն դադարողական խմանական վարչակարգերը: Այս առումով ներկոմունիտական վերադարձը Շուշանից բացահայտված է ստուգայի ստեղծումը, որտեղ կերպարուն դադարողական խմանական վարչակարգերը:

ՍՆՏԵՐԱՊՅԱՆ ասդարեզում
Պակիստանը ծգտում է դառնալ
Միջին Ասիան Հնդկական օվ-
կիանոսին կաղող ամենակարե-
ւոր ուժին: 1993 թ. ամօան ըն-
թացում ճանադարիների կա-
ռուցման լայնածավալ ժագրե-
են ճակալել, որոնք Կարաշին և
Շնորհական օվկիանոսի մյուս
նավահանգիստներ Փեսավարի
եւ Աֆղանստանի վրայով կաղե-
լու են Միջին Ասիային: Նան
ժագրերը հաջողությամբ չեն
ուղարկած մասի վելուց առաջ
կիսամի ներ որոշակի բացա-
սական ընկալման: Ընտրույուն-
ներում Բնազիր Քիուտոյի վեր-
ջերս սարած հարթանակը չի
փոխի այս իրադրույթունը: 1988-
ին առաջին անգամ իօսխանու-
թյան գլուխ զարվ նա չխանա-
ծայնեց զինվորական խավի
աֆղանական բաղաբականու-
թյանը միջամտելու տեսակետնե-
րի հետ: Միջին Ասիա սարածվե-
լու համար Պակիստանի նեմ
ծառացած այլ խոչընդուներ եւ

Կարեի է Եօնը մասնավորաբես հարեւանների հետ Մրցակցությունը այս աշխատքների համար: Իրանը օտար լուրջ մրցակից է, ունի որոշ առավելություններ, որոնք Պակասանի համար անհասանների են: Մրցակցությունը Իրանի հետ թե կրոնական եւ թե սամսական քննություն է կազմություն է կազմի առնելով Պակասանի տեսական կաղղեց նախկին ԽՍՀՄ-ի մասը կազմած Միջնա Ասիայի ենթաների հետ, այս տեսությունը եւս հաստուն դիրք ունի աշխատաշրջանում:

۱۰۷

Թուրքմենստանի հետ սահմանակից լինելով, Իրանը Միջին Ասիայում տարվող իր բազմականության համար Տաղիկաստանի աշխարհականական անհարթեօւթյունը չունի: Սակայն երկու երկրների միջև առկա ճաշկութային դաշնական եւ լեզվական ընդհանուր պրյունները սփյուռք են, որ Թեհրանը ցա զգայուն լինի Տաղիկաստանուն կատարվող անեն ինչի համեմ: Իրանական զբրունած համաձայն զաղափարական Ըկատառությունը ես կարեու են, բանզի Տաղիկաստանը լինելով հարաբերականորեն հզոր խմանական հոսանքներ ունեցող երկիր, իրականութ ի վիճակի է ազդելու համաժարհային բաղաբական տեղաշարժերի վրա: Այդ իսկ դատարկով ներկումը միասների վերահսաւումը Թեհրանում դիմվեց որդես անհաջողություն: 1992 թ. դեկտեմբերի 23-ին Իրանական ճամանակ առաջին անգամ բացահայտութեն մեղադրեց Ռուսաստանին եւ Ուզբեկստանին Դուսանքեթի կառավարության դաման ճնշամիջոցների հրավառապահն օգնելու համար:

Ինչու արդեն նևցեց, Տա-
ղիկասանով իլլամական շա-
ռումների զրկու բարձրացնելոյ
գործով իրանը կենտրոնական
դեր չի խաղացել: Սակայն
դրանց անհաջողությունը դի-
տում է որդես իր սեփականը:
Չնայած դրան, ինչու Տաղիկա-
սանում, այսուև է տարածա-
քանության համարագու, իրանա-
կան դիվանագիտությունը որեւէ
փոփոխություն չի կրել: Աշխա-
հի այս մասուն իրանական ան-
դաշտականությունը հետապնդում
է մի նախի հիմնավոր նորաւակ-
ներ եւ գործնականութեն չի կա-
րող ազդիկ այնովու ոեմթից,
ինչու այս տեղի ունեցան Տա-
ղիկասանում:

Տրամադրած է իրանական բաղադրությունը, որով առաջնորդվում է իրանական բաղադրականությունը Միջին Ասիայում երկար է:

ա) դատասխանել մի երկրի աժարհաբաղական նկատ-

ռումներին, որն ինքը որոշ չափով միջինասիական դեսություն է:

բ) Վերացնել Իրամի միջազգային մէկուսացումը՝ գործուն մասնակցություն բերելով տարածաշանային գործերին:

Այլ խոսներկ ասած, Թեհրա-
նի բաղաբականությունը տա-
հարգռապաշ է ամբողջ տայ-
ածքանը և ուն չի զի զի զի զի
տաշիկական ծավամերին: Տա-
շիկսանում իրանական բա-
գաբականությունը դայմանա-
փորված է նաև այլ խոսբական

Եւ ։ Տնտեսական նկատառութմներով Քաղաքական առողջությունը Իրանը չի ցանկանում վատացնել իր հարաբերությունները Ռուսասահմանի հետ ։ Հափազանց ակտիվությունը դրսեւուրով տաշիկական գործերում ։ Թեհրանելու ցանկանում է դադարական կապերն այս եղիքի հետ, որն իր ստառապիտությունների կարեւոր մատակարան է։ Տաշիկ աղքա-սամքերին Տնտեսապես աջակցելը կարող է որոշ բացասական հետեւանքներ ունենալ Իրանի համար, որի կարեւոր Տնտեսական դաշտներներից մեկը տաշիկ ենեկում նեխսների կողմնակից Պազարասահման է։

Այս հանգամանքներու իրանական ձգտումները, որոնք արդգործնախաւար Կելյայրին բռութագրեց որդես Իրանից մինչեւ Չինասամի արեւութ (Աֆղանսամով և Տաշիրկամով), զգող ասանցիք կերտում, ոժվարկինի իրավանանցներ մոտ աղայութ: Իրանի շարադաշտականության ափդանական ուղղվածությունը կգումարվեր այս իհմանահարցերին: Տվյալ քարտակականությունը կանցնած է Երկու մեծ խոչընդունելի դիմաց.

ա) Երա գրեթե բացարձակ օգնությունը ժիա կուսակցությունիցին:

բ) մրցակցությունը Պակիստանի և Սաուդյան Արաբիայի կողմից հովանավորվող սունիտ ցերեկականությունը:

Ի Վեցոյ, չնայած Տագիկստանի եւ Իրանի դաշտական ու մօւակրութային ընդհանրություններին եւ Թեհրանի խանական վարչակարգի տաշիկի կողմանից Արդի հանդեր տաճած համակարգութիւններին առնելու հիմա

ՐԱՎՈՐՈՒՅՇՈՆՆԵՐԾ փոնք են, իսկ ազդեցությունը՝ համեմատաբար թույլ: Զանալով ներկայանալ որդես տարածաշղանային ուժեղ դեմքուն, Իրանը իրեն մասների տեղ է բրնձում: Կերչին ամսաների ընթացում զանալով չափակու ուղեգիծ քահանա Միջին Ասիայի դեկապաների մեջ մասի կողմից Իրանը իրեն զգում է մերժվածի ներում: Բացառություն չէ եւ Տաշիկսանը՝ մի երկիր, որի հետ առավել հոյսեր եւ կառուց մերօին:

Ամենայն

Նեկայութև աֆղանա-տաշիկական սահմանում խաղացվող խափի մեջ, որը կարող է ազդել ողջ Միջին Ասիայի արդագայի վրա, իրանը եւ Պակիստանը նախ եւ առաջ սահմանափակվում են սեփական մրցակցությամբ: Իրանի հեղափոխական ժիամաց հակադրված է Պակիստանի և Սաուդյան Արաբական լիդարանողական տւննի խլամին: Օգնելով Քեննարայարին, Շեհերանը իր ծեռանկան մեջ նոյատակ ունի ներքանացքի սունիթական աշխարհ Խակայան սա երբեք չի կարող իրեն արդարացնել, ասզի միջինասիական դեկապանեթից եւ ոչ մեկը Քեննարայարին հուսավի դարձնյուր չի համարում: Այս դարձագում երանց կախվներեւ, որովս գիտիքի վայրանում շարունակվեր խառային status-զո՞ն, որը ծեռնուու կիներ Պակիստանին եւ ոչ թե խաղաղություն հաստատվեր: Այսուհետեւ, հականարտությունը չի սահմանափակվում Պատամաքին քառական համարական իրարեկանությունը է, քարովուն խայմաքարի և Թեհրանի հարաբերությունների օրացամկումը Ռուսաստանը դեռևս երկար ժամանակով մնում է արածություններու պահանջականությամբ:

շաբի պատճեն՝ «լուսամասն» կոչումով հայոց ազգական ժամանակակից աշխարհական գործակագույն աշխարհական պատճեններից է:

Չնայած իր ներկայիս դժվարություններին, հակայածավալ մնէնական է ռազմական կարողություն ունեցող Ռուսաստանը ի գործ է ճահճան աև դահեկ Միջին Ասիայի ամենաաղքան հանրապետությանը: Մինչեւ Տաշկիսանի պեկապար Ռահմանվի տաշիր ընդունության որու տարրերի հետ Երկխոսության մեջ մնանելու վեցինու ընդունած վճիռը, այս հանրապետությունը գտնվում էր բացառապես ուստական ծանր ճնշման ներք: Ավելին՝ Սոնկվայի կեցվածքը, որը վախենում է Յերվաճվել նոր աֆդանական «մսադացի» մեջ, ընդհանուր առօճանք հատկանական է նոր անկախացած հանրապետությունների հանդեպ դիրքուում համար: Բորիս Ելցինը դաշտոնից ազատենվու դաշտանության նախարար Բարանջնիկովին հայարաւց: «Ինչո՞ւ մնեն չլիե՞ս է ունենային այս սահմանը դաշտանելու որեւէ ժագիր, որդեսզի անեն նեկին սփոթեին հականալ, որ դա գործնականում ոչք թէ Տաշկիսանի, այլ Ռուսաստանի սահմանն է»:

Իրանի, Պակիստանի եւ Աֆ-
ղանստանի զգումները՝ վերսա-
նալ դաշնականութեն իրենց ազ-
դեցության ոլորտում գտնված
տարածները, անցած յորանա-
սուն տարիների հետևանքով ա-
նիրական են դարձել: Բառային
ձեւով դրանց իրականացումը
կարող է վասնգել ողջ տար-
ծաշրջանը: Ներկայիս մահմետա-
կան աշխարհին ընդունու են հա-
կառապրյանները՝ ինչդեռ չափա-
վորականությունը ընդունեած ար-
մատականության, ավանդադա-
հությունն ընդունեած արդիակա-
ռության, դեսական կենտրոնաց-
վածությունն ընդունեած գեղային
մասնակիւթյունը:

Դայակ խորհրդայքն անցյալի եւ իսպանական աղաքայի միջեւ Տաջիկստանը ներփառեց աղբացիկական պատերազմի մեջ: Տարածաշրջանի մահմետական երկրները չանալով այս դրույ թերեւ ոռուական ազդցության ոլորտից սպական ունեն լուրջ այլընտրան չափացարկելով, այս համրածեսությունը կարող են եւ վերաբերձնել Ռուսաստանի գիրկու:

© M.R. Djalili, F. Grare. Le conflit du Tadjikistan: convoitises et enjeux régionaux (Le rôle de l'Afghanistan, du Pakistan et de l'Iran (գելուցում՝ ընթացված Ասիական խնդիրների 3-րդ միջազգային կոնֆերանսում, Կողմենհավեն, 19.2.1993 հոկտեմբերի 1993 թ. «Իրան-Ասմենի» է տարածողվել անձանք հեղինակների կողմից: Թարգմանությունը՝ Վ. Ուսի):

Երաժիշտներ, Այրտամյան ծովորի մանրամասն. (1-ին դաւ)

**Քարկեա Չուզասզնան
պատմական գիտությունների թեկնածու**

Զօրայր Միրզայեանի «Պարսից գրականութիւն» անժիպ աշխատութիւնը

Իրանահայ անտառի բանաստեղծ, բարգմանիչ ու գրականագէտ Զօրայր Միրզայեանը ծնվել է Թեհրանում 1916 թ. նարի 10-ին վաստակաւոր բարգմանիչ ու հասարակական գործիչ Յովսէփ Միրզայեանի ընտանիքում։ Նախնական կրութիւնը սացել է Թեհրանի հայոց ազգային դրույցում, իսկ միջնակարգ՝ Թեհրանի ամերիկան հոլեցում։ Պատմեկան սարիներից նա հրադուրութեամբ, գրել բանաստեղիւթիւններ՝ բանաստեղութիւններ, լամարել բարգմանութիւններ, համարել համականեներում դասակարգից գրութիւնը ու բանաստեղները։ Մեծ է եղել նրա աւանդը մասնաւորաց դարսից գրականութեան բարգմանութեան բնագաւառում։ Նրա ստեղծագործութիւններ՝ բանաստեղութիւններ, լամարել ու գրականագիտական աշխատանքներ, տպագրել են ինչպես իրանահայ, այնուա նաև սփիփութահայ դարբերականներում՝ Թեհրանի «Վերածնունդ» թերում, որին աշխատակցել է մինչեւ կեանքի վեցը, «Ալիք» ամսագրում, Քեյրուքի «Սփիփու», «Ծիրակ», «Բազին» եւ Բուսունի «Պայտա» հանդեսներում։ Առանձին գրեւով լրու են տեսել։ Զ. Միրզայեանի ստեղծագործութիւնները՝ «Թագ մայըը» (Թեհրան, 1957), բանաստեղութիւնների ու լամարեամբերի «Հասրնիցը» (Թեհրան, 1965), Դաստիւսկու «Հեզիկը» (Թեհրան, 1954), Բարա Թահեր Օրիանի «Քառեակներ» (Թեհրան, 1954), «Արու Ալի Սինայի կեանքը» (Թեհրան, 1954)։ Հայաստանու նրա ուսանութեանուից ու բարգմանութիւններից առանձին ննոյեներ տպագրել են 1985 թ. «Սփիփութահայ գրականութիւն» ժողովուն մէջ։

Զ. Միրզայեանը սփիփութահայ ամենաբեղու գրութիւնը էր։ Նա հանդէ է եղել թէ հայ և թէ դարսիկ մամուլում, զատազով է եղել եւկու ժողովութիւնների բարեկամութեան ու համագրծակցութեան։ Նա եղել է Թեհրանի «Նոր Էջ» գրական կազմակերպութեան հիմնադիրներից եւ վաշչութեան ամենաեռանդուն անդամներից մէկը, միաժամանակ անդամակցել է Իրանի հայ գրութեան միութեանը։

Զօրայր Միրզայեանը մահացել է Թեհրանում 1964 թ. յուլիսի 13-ին։

* * *

Զ. Միրզայեանը դիւնես 40-ական բականներից սկսած դարսելեւից կատարած իր բարգմանութիւններին համառ սեղկութիւններ եւ կցում իր բարգմանած գործերի հեղնակների կեանքի ու գործութեային մասին։ Փոքրինչ աւելի ու ու նա մասյանում է այլ սույ տեսները աւելի ընդարձակել եւ սեղծել դարսից գրականութեան լամարութիւն, սակայն նրան յաջողութ է իրագործել իր ծարգի մի մասը միայն։ անակնիալ մահը ընդհատում է սկսած աշխատանքից։

Միրզայեանի մահանից յեսոյ նրա հարազաները եւ գրչակից ընկերները, ի մի բերելով նրա այս աշխատութեան աւարտուն ու մշակած բաժինները՝ վաղ ժամանակական դարձութիւնների ընդունութեան գործունեութեան առանձնայական արտելեան կենսագիրների ու գրական ժողովածուներ կազմողների ուղիներով, գրութեան ու նրանց գործերը ներկայացել են մեր ըս աշխարհագրական խրբաւորման եւ մեր ըս իշխող հարսութիւնների դասակարգման սկզբունքներով։ Գրականութեան լամարութեան ա-

մինչեւ 13-րդ դար, եւ անաւարտ հատածները՝ 13-րդ դարից մինչեւ 20-րդ դարի 60-ական քր., իրավականութեան նոյական տաճարում են Հայաստանի Գիտութիւնների ակադեմիայի։ Ակադեմիկոս Կարամել Մելիք-Օհանջանեանը, ծանօթանալով Միրզայեանի աշխատանքներին, բարձր է գնահատում այն եւ նոյականահարմար է գնում դրա հրաւակութիւնը ու խմբագրումից յեսոյ։ Ակադեմիայի նախագահութիւնը 1968 թ. հոկտեմբերի 9-ի իր որումամբ Արեւելագիտութեամ սեկտորի միջոցով Զ. Միրզայեանի աշխատանքի տպագրութեան դատարանուն ու խրբագրումը յանձնարարեց սովորին գրողին։

Զ. Միրզայեանի աշխատանքը մանրակրկիս խմբագրումը յեսոյ 1972 թ. հոկտեմբերին բնաւրկեց Գիտութիւնների ակադեմիայի Արեւելագիտութեան ինսիստուտում և յանձնարարւուց տպագրութեան, սակայն ժամանակի իշխող բարուկան լայնամանները դժւարութիւններ հարցուցեցին եւ խափանեցին գրի հրավարակութիւնը, զիր ու այնուա օգսակար կինը դարսից գրականութեամբ և մշակոյրով հետարկութ հայ ընթեցողների լայն Երանակներին եւ տասնուորթեանը։

Մեր օրերում, եր ոոր փուլի մէջ են մնում հայ-իրանական յարաբերութիւնները, համոզաւ ենք, որ այս աշխատանքի հրադարակութեանը կարեւուրեան լուսական կամաց համար է։

* * *

Հայ իրականութեան մէջ ցարդ դարսկական գրականութեան լամարութեանը նույնական ամրագրութահայ սփիփութահայ դարսից լրու են տեսած առանձին մնացարութիւններ ու հետազօտութիւններ հեռու են դարսկական կամացահայալ գրականութեան թէկուզ համաս դասկերը Երեւանութիւններուց։ Զ. Միրզայեանի աշխատանքը այսուուր այս առողջ առաջարկ առաջին քորձներ է։

Քայ յիշարաբեկով դարսկերէնին, անզերէնին, ֆրանտէնին, ուստեղէնին եւ ձեռքի սաւ ունենալով ականաւոր արեւելագէտներ Սահի Նախիսիի, Զարինուա Սաֆարի, Էլուարդ Բրասի, Ռընէ Գրուտի, Հանրի Մասէի, Ելքնի Քերտէսի, Սարիկովի, Եան Ուրբայի եւ այլոց աշխատութիւնները։ Զ. Միրզայեանը ստեղծել է մի իննաշիր գործ, որ փոքրինչ դուրս զարով գրականութեան լամարութեան սահմաններից յաջողութ էր ու ու իննաշիր բնոյր է սաշել։

Պարսկականութեան գրականութեան լամարութեան կարեւուրացոյն խնդիրներից է նրա դարբերացումը, որը բնաւրկում է աւելի բան մէկ եւ կէս հարիւրամեակ ։ Խնդիրը այս է, որ մասնագէտները եւկան ժամանակ գրադարձել են և ներկայումս շարունակական գրադարձել են անշափ հարուստ ու առանձնայական արտելեան կենսագիրների ու գրական ժողովածուներ կազմողների ուղիներով, գրութեան ու նրանց գործերը ներկայացել են մեր ըս աշխարհագրական խրբաւորման եւ մեր ըս իշխող հարսութիւնների դասակարգման սկզբունքներով։ Գրականութեան լամարութեան ա-

ուանձին հեղինակներ զուգակցում են և այս եկուսը: Կան նաև ըստ գրական ոճերի եւ ուղղութիւնների դարբերացման սկզբունքը կիրառունք: Վերջին ասմանականներում աւելի գերիշխող է դառնում դարբերացման ժամանակագրական սկզբունքը, որը ներք ընդ մեր զուգակցում է ըստ հարսութիւնների դարբերացման սկզբունքով: Մերդողովիական այս ուղիղ է ընթացել ուսու արևելագէտ է: Քերտելը, որին եւ հիմնականում հետեւի է Զ. Սիրզյանը:

Միջրայեանի «Պարսից գրականութիւն» աշխատութեան իրավանչիր դամական ժամանակաշրջան ունի ներածական բաժին, որտեղ տրած է դարաւշանի խաղական դամութեան համառ ուրագիծը, գրական շարժման, գրական ուղղութիւնների առանձնայակութիւնները: Խուռը հեղինակներին նիրած մնանագրական զրոխններում տեսալ հեղինակի կեանի ու գրդունութեան մասին տրած են անհրաժեշտ բանադրական տեղեկութիւններ, վերուժած են նաև ստեղծագործութիւնները, վեր են հանած դրանց գեղագիտական արժանիքները: Աշխատանքը առաւել արժեալու մեջ է ներդրեան առարկայի հեղինակի ստեղծագործութիւններից Զ. Միջրայեանի կատարած քարզմանութիւններով:

Սուրեն ներկայացում է մի բանի հատած Միջրայեանի աշխատանքը:

Ամիր Մուզզի

Ամիրուսուարա Արու Արդուլահ Մոհամմադ իր Արդու Մալթ Մուզզի Նիշարութիւն մէկն եւ Սեղուկեան շշանի արբունական մեծագոյն ներդրագիրներից, որը կասիդան հասրեց մինչ այդ չգերազանցուած կատարելութեան: Այդ արեւսի մէջ նա արժանաւոր հետեւող եւ ժառանգ էր Ղազանեան դասական շշանի մեջ ներդրագիրներ Օնսորիի, Ֆարրուխի եւ Մանուչերի են, չնայեած նրա արեւսը ու զունազեն ոճը երեւնն գերազանցում են իր ճախորդներին, այդուհանդեռ նրան դակասում է իր ճախորդների հանձարեալ տունը:

Ամիր Մուզզին մեծ հոչակ է վայելում Իրանում որդէս նորաւար բանաստեղ: Նեզամի Արուզի Սամարդանին իր «Զահար մաղալեում» նրան անանում է «Պարսկասանի նրագոյն երգիներից եւ գերազանց արեւսագէտներից մէկը, որի երրածները իրենց բարուրեամբ եւ երածականութեամբ հասնում են անզերազանցելի բարձրութեան և կատարեալ են իրենց սահմանութեան ու հմայի մէջ»: Առուին «Լորարու-լորարում» նրա մասին ասում է, որ միայն երեք բանաստեղներ կարող են միմանց հետ համեմատել Ռուդահին Սամանեանների, Օնսորին Ղազանեանների եւ Ամիր Մուզզին Սեղուկեանից օրու:

Ամիր Մուզզին բանաստեղութիւններում գործածած դասկերեւն ու նմանութիւնները, հակագրութիւններն ու համարութիւնները, որոնք նրա օրու բոլորովին կամ մասամբ նորութիւններ են, նրանից յեսոյ նկող բանաստեղների միջոցով անընդհատ կրկնելով բանաստեղացման, դարձան ավորական եւ արդէն ճանձրացնող շարլուներ: Օրինակ՝ Ամիր Մուզզին երրածներում է, որ առաջին անգամ համբխոլում ենի յետագյում առասօտեն գործածած հետեւեալ նմանութիւններին արտարոր աշըր՝ նաւզարաւութե յետիի, պիրուհու ըրեւը շաբարահամ կարկեանների, պիրուհու աշըր՝ սիրելսին արտամք լեցած նարզիլի, եւ այլն: Այսպէս, օրինակ.

Այն օրին ի վեր, երբ բանաստեղ տեսայ, Եւկու աշելեւ խեցիներ դարձան, մարզարով լեցուն: Խուզ սիրելսին հողին կոսի կան, Աշերը նրա ծովածին խեցի, բոցերի ծոցուն:

*

Թէ մագերը ծեխարոց չեն մեղանել դեմքի դէմ, Առա ինչո՞ւ զիսիկար զած չեն բափէ գլխի մօս, Մեղանը են քէ նրանի, ինչո՞ւ Աստած անուածիթ Թոյը է տել, որ առեւն այդ դրախտում մէկան:

*

Շուշանն է անփուս ու վարդն է փես, Առան են մարդիկ, բայց փուչ խօս է դա, Քանի փեր կան տուշանների ընուց, Մինչ են վարդի ընուց ես փուչ չժեսայ:

Ամիր Մուզզիի ծննդեան ճշգրիտ բականը յայսին չէ: Գիտեն միայն, որ նա երիսասար էր, երբ հայրը, բանաստեղ Բորհանին, վախճանեց Սուլբան Մալիբ-շահի բազարութեան առաջին տարիներին, ընուց 1072 թվականին: Ամիր Մուզզին ամենայն համականութեամբ ճահացել է հեջր Տ18-521 (Ա1254127) բականների միջեւ:

Ամիր Մուզզին նախաղէտ եղել է Սուլբան Մալիբ-շահի արքունական բանաստեղը, իսկ նրա մահից յետոյ, Իրանի խառնակ ցանուում, բափառէ է դապահու բաւարար շերտում, Նիշարութիւն և Սուլբանում: Նա իր փառքի զարքնակեցին է հասել Սուլբան Սանջարի օրու, որը նրան անշափ յարգում էր եւ ու «հայր» եր անանուու:

Բերենք մի բանի հատած Սուլզզիի բանաստեղութիւններից:

Այս մահիկը յօնին է կարծես իմ եարի,
Նա նման է արխայական աղենի,
Ուկուց կոփած ույս է կարծես նրազին,
Գին է կախած կորիզոնի ականջից:

*

Ովկ ուշապան, զարկիր վրան
Եարիս երկուս անզուգական,
Ու ես մի ուսի ողբան նրան,
Ռդրան կեանքի այս անցողին:

*

Արեն սիրս ծովի նման,
Արեամք շրեմ եւ խորան,
Աշխարհն դառնայ ցափ ովկեան
Ինձ հետ լացն դաս:

Ճեմավայրում սիրեկանիս,
Ու ժաղկում եր վարդ, նարզիզ,
Շքում է ար մի մկնարիս,
Թեմածում են բռ, չոչին:

Նադեր Նադերփուր

Նադեր Նադերփուր ծննդէ է 1929 թ. Թեհրանում: 1948-ին ուղեանուու է Ֆրանսիա, որ մնացել է երեք տարի, ուսումնականը ֆրանսիական եւ միջազգային գրականութիւն: 1951-ին վերաբարձր է Իրան: Սկսել է աշխատակցել «Սուլան» գրական համելսին և բանաստեղութիւններ է իրաւակալի համարենայ բոյր կարեւող գրական դարբերական-ներուու: 1954 թ. Իրաւակալի է նրա բանաստեղութիւնների առաջին զիրքը՝ «Աչեր եւ ծեռեն» խորագուլ, իսկ հետագայ տարիներին լոյս են տեսել «Բաժակի աղջիկը» (1955), «Խաղողի երգը» (1958), «Արեի ծարիրը» (1960): 1963 թ. Իրավակալի է Նադերփուրի բանաստեղութիւնների համեմիտ ժողովածուն:

Բանաստեղի ստեղծագործութեան առաջին շշանը, որը հնդգրիկ է 1947-ից 1953 թվականները, ուսու դասանեկան վանտառուիք տշան էր, առող տեսէւք, շխակացան միրու մտումներ, մորի մէջ լեզելով ստեւներ, իննանայանութեան հովիներ, տայանիներ անհնարին եւ անհաւանին եւ երազականի երազականի համար:

Օսար հրովարներից վերաբանալով Իրան, նա իրն աւելի հասանուն է զգում հայտնի հողի վրայ, աւելի մօս իրականութեանն ու ժողովրդին եւ կարծես աշխատում է իր երրածներով դասուն հոգին դարտուած նորը, դուռ զալ հոգեկան թմբիրից, մերծելի իր ժողովրդի արմասների սիրեր: Բայց ուսուու իրեւ դրսիրնը նրան նորից ծզում է հունեստեսան դեմքը, առ իրն ընկճած եւ լիւծ է զգում, տեսուու է, որ բանաստեղական մէկուսացման մէջ անձիւ, ուր բանաստեղութեան պատճեն է դարձուած նորի մտութիւնը կամ դուռ գալու մտութիւնը պատճեն է դարձուած նորի մտութիւնը:

1953-ից յեսոյ այդ հունեստեսան մէջ մեծ տեղ է գրաւու սիր: Սիրային հետևութեան դառնուու է նրա երկանութեան, չխական զատութեան, լիսած բանաստեղի միակ աղասանի: Այս տշանուում է, որ նա զրուու է «Խաղողի երգ» երրածների ժողովածուն, ուր առաջին, զուց միակ զգացումը, որ նա

կարողացել է արտայայտել, սեն է, հետամբը, կիրքը, որով կարծու ուզում է նա դափնել իր գոյութիւնը, իդեալականցնել կեանքը, վախչել զգել իրականութիւնից, մարդկանցից, իր անմիջական ըշտապանից:

Նաղեն Նաղեփուրը իրաւաճ համարում է 50-ական թալահների իրանական բանասեղծութեան լուսակը: Իր ժամանակի ոչ մի դարսիկ բանաստեղծ արևսէի կատարելութեան մէջ նրան չի հաւասարել: Նրա զծած դասկերները գունագեղ են, խայտարկեց, իրավանչիր դասելեր իր զմայիշ զեղեցկութիւնը ունի: Միմուր նրա գերազոյն նոյածն է եւ երեմն դրանց կուտակումն աշխատում է բանաստեղծութեան ընդիանու միմբ սինովիկ դարձնել:

Նաղեփուրը գրում է Նիմա Եօշիչի հետևողականութեամք՝ զործածելով իին դասական ձեւներ եւ արուզի եղծածութեամք՝ սովորութեամքը առաջարկեց, վախչում է համարձակ նորածնութիւններից:

Խաղողի երգը

Ի՞նչ եֆ ասում:
Ո՞վ է ասում, ափեմ այս խաղը խաղողի
համրի մէջ՝ մեր է հիւրեղ:

Ի՞նչ մեր է դա, արցունիք է սա,
Ծեր ու սանցած դարտիկանի արցունիքն է սա:
Որ գիշերներ ոսքի վրա,
Անեմն, արրուն մինչ լուսարաց,
Որք է ջրել,
Մէջ է ծուել,
Երկուսակել, ինչոյն ընձիւն որբառունի:
Լոյ է տեկ ողկոյցների համեկներին իր աշերի արցունիքներով,
Ռուսակին է դարձեալ ուղեւներին արեամբ սրի:

Ի՞նչ եֆ ասում:
Ո՞վ է ասում, որ ափեմ այս խաղը խաղողի
համրի մէջ՝ մեր է հիւրեղ:
Ի՞նչ մեր է դա, արին է սա,
Սանցած ու ծեր դարտիկանի արինն է սա,
Պէտք չէ, ճամել այդքան անփոյք,
Պէտք չէ խմել այդքան անփոյք արինը նրա:

Եւ դուք, եւ դուք, ո՞վ գնորդներ իմ երգերի,
Թէ բառերս համեկներում,
Ընձիւներում եւրածներին
Տեսնում եմ լոկ գինի ու մեղ, արցունիքն են, արինն է իմ,

Ի՞նչ նեկառ է, արցունիք է սա, արինն է իմ:
Ի՞նչո՞ եֆ այդ գինի կոչում:
Հարթեցում այս հարթեցում է օսառնի,
Դուք իմ արեամբ եֆ հարթենում,
Մրշիս արեամբ:

Ամեն մի քան ճիշ է խոճուկ, որ ողոկում եմ սրիս խորեց,
Ամեն ծով է այս երգը լոկ.

Ծով եղրարափ արեան գինով:
Ի՞նչ մեր է սա, արցունիք այս ամեն քայիս համրի մէջ,
Ի՞նչ մեր է սա, այս արինը իմ երգերի ուղեւներում:
Այդքան անփոյք Պէտք չէ ճամել այդ համրի ըրունիքներով,
Ասամենու Պէտք չէ սեղմել այդքան անփոյք ընձիւնը այս:

Սա մի քան է արեամբ լեցուն:
Մի քաշակ է արցունիքների:
Այդքան անփոյք մի՛ քարարացնի:
Այդքան անփոյք մի՛ դասակելի գաւառը այս:

Երկու հայելի

Ես խօսեմ եմ ասել ու մասին
Գարուններին,
Ծառերին,
Քամիններին:

Քեզնից հեռու

Ես կոյր էի:

Քո դիրանի գաղտնիքները

Թափցրել եմ կրծիս խորում:

Գաղտնիքը այդ չփորձեցիր երեք հարդար:

Գաղտնիքը այդ ես ևս ասել չփորձեցի:

Ես գիշերներ ես հակցի նրանց վրա:

Վյուօ,

Եկու հայելու ուս իրա դիմաց,

Շեղեն են մեր հայեացները խաշածեւած,

Ես որդեսի շփրի մեր սրերում բաղկալը յանցանին,

Մենի ողկել են սրից արմաքը կրերի:

Հայեացգդդ

Հոկայ մի սարդի ուսայնի ուս
Փերել եր աղակին:

Հայեացգդդ աղամանըք անգուր խզեց աղակին.
Աղակին բախեց ծառերի լուրեան մէջ:

Վյժմ մնացել են աշենր եւ մի լուսին.

Ես այդ եկուսը նայում են անքար,

Նայում են աշենր:

Ֆորուղ ֆարրուխզադ

Ծնել է 1934 թ. Թեհրանում: Ակսել է գրել 1953-ից: Լոյ են տեսել նրա երեք ժողովածուները՝ «Գերին» 1955 թ./, «Պաս» 1956 թ., և «Հանցանի» 1958/:

Ֆարրուխզադի առաջին եկու ժողովածուները անկանութեամբ, անսեղու արտայայտութիւններով եւ այս մօտեցմամբ, որ բանասեղծուին որդեգրել եր իրոյ եւ սենի վերաբերեամբ մանուկի էջերում տեղի տին բրուն վիճաբանութիւնների:

Ֆարրուխզադի բանասեղծութիւնների մէջ աչքի են զարկու Արեւելի կնոջ սիրոյ ողբերգական լիւածութիւնը: Նա «կեանին» գերին է, արուի ճորտը, կած այս անորու «հանցանի» եւ յուսպեման բնոի սակ, որով բարձել ու կեանին մնկուակցրել է յաղրական արուն:

Ժողովածուների խորագրեցր արդէն արտայայտում են Ֆարրուխզադի ամրոց ներաշխարհը: Բանասեղծուին գեղեցիկ կերպով է արտայայտում սիրոյ տայտանիները, սիրոյ կնոջ զգացուների հակասութիւնները, յաղթանակի հայոյի եւ դարտութեան դառնութիւնը:

Մուր սեւեւակում

Լուսին եր ողում գունարափ դէմին,
Մեղսն եր ծիծանում աշենր նրա.

Հարած հառաչի կրակն եր ծիսում

Լուծ ըրերի բառուու վրայ:

Անիսու եւ այրոյ ցանկութեամբ լեցուն

Հանուցի նրան հայեացն հարած.

Իրան գրեց բազուկների մէջ,

- Տուր իմձ զաւաքը, ըրիս մրմնաց:

Ես աղամանու մի մուր գիշերաւ:

Ստեղք թեմուց ստեղք վրայ.

Մի ունչ իրիզեց այսեր դաղած

Ու ուրու ծովեց ըրերին նրա:

Ֆ. Ֆարրուխզադը մահացել է 1967 թ. փետրարի 14-ին իմբնաւածի արկածի հետեւանինք: ■

Իսկառտես, որտե՞ղ է գտնվում դրախտը

Երկրային դրախտի որոնումները շարունակվում են արդեմ քանի հայոցամայակ՝ վաղ միջնադարից ի վեր: Արտելից են արտաքսվել Աղամն ու Եւան: Պատմաքանութեար դմբում են, որ դրախտը շուտեալերի հորինվածքն է, եղեն կամ Եղին (հայերեն Եղեմ) շուտեալեն նշանակել է «արգավանի զաւակայր»: Շումերական Էնիլիոր Ասծոն մասին առասպելը «Գիլգամիշը» դաստիար է, որ հրաւակի այգում աճնդողվ, առանց սառադելու և հիվանդանալու աղորում էին մարդիկ ու կենդանիները: «Գիլգամիշ» Էնիլիոր Ասծոն ու ասվածածնչյան Աղամի միջին մեծ նախորդում էա: Ի դեմ, Աղամ բառն էլ հայեարեւել է սեղագիր արձանագրություններում, բայց որպես հասարակ գոյական: Աղամ շուտեալեն նշանակել է «բնակավայր զաւակայրում»: Ըստ ասվածածնչյան ավանդության Եհովան Ասվածը «արեւելիք կողմը Եղեմի մէջ մի դարտեզ տնկեց, եւ իր ժինած մարդը դրաւ այսենք»:

Եւ մի գետ եւ դրու զախու Եղեմից դարտեզը ջեկու համար, եւ այսենից բաժանվում ու շրջու զախու գոյակայր այս մասում է Եղեմի բոլոր երկրը, ուր որ ուսկին է: Եւ այս երկի ոսկին ազնիվ է: այս տեղ է սուսակը եւ զախանակը: Եւ երկրորդ գետը անոնք Գեհոնն է, աս մասում է Քուչը բոլոր երկրը: Եւ երրորդ գետի անոնք Տիգրիսը: Եւ առողջ գետը Եփրամն է....»:

(Ծննդոց, Բ, 10:14):

Դրախտի ժակը քիչունյա հեղինակները փնտում են հայութամայներ շարունակ: Թվում է տեղադրությունը բավական հսակ է: Տիգրիսը եւ Եփրամը որոշակ են: Մակայն այս գետերը հսկայական աշրածություն են կորում-անցնում, իսկ դրախտը փոքր է: Հետեարաւ հարկ է զօնել բոլոր շրջու գետերը: Իսկ Փիտոնի եւ Գեհոնի հարցը մնում է շուծված: Տարբեր ժամանակներում առաջ է հաւաքել Վեհոսի ու Գանգսի գարկածը, որն անհանգիք է: Վերջին հայութամակում այս գիշնականներ հանգիկ են այս կարծիքին, որ առասպելական Եղեմը կարող է գտնվել Շումերից հարավ, այսինքն Միջազգետում: Մի շաբաթ հայ եւ օսար գիշնականներ էլ ելմանով Տիգրիսի եւ Եփրամի անվանութեալ եղրակութեալ, որ դրախտը Հայաստան է, իսկ Միջայի Զամշանը նոյնիսկ դնեմ է, որ Աղամը խոսել է հայերեն: Վերջին տարիներին ամերիկացի գիշնական Յուրիս Զարինը ու Փիտոնի մնում է, որ Ասուլյան Արարիայում եւ Քուվեյրում հայսնի չէ քե երբ ցամաքած Վաշի Ռինան եւ Վաշի Ռաստին գետերը հնում իր միասին առաջացել են մի գետ, որը միացել է Տիգրիսի ու Եփրամին: Ըստ Զարինի ու Փիտոնի, իսկ Գեհոնի բասիքների եղեմը հնուով Զարուն գետն է: Հնագույն ժամանակներում Քարունը բախվել է Պարսից ծոց՝ Տիգրիսի, Եփրամի ու Փիտոնի հետ: Ասւածածնչյան շրջու գետերը հնուով կամ Զարինի միասին առաջացել են ազնիվ դրախտային ակունքից: Եթե հավատանք Զարինին, սացվում է, որ քնորյանը հակառակ չորս գետերը հնուել են եւ: Դա Զարինին չի շփորեցնում: Նա այս քյուրատեարյունը վերագրում է հնագույն դասմիշներին, որոնք «չեմ եղել դրախտում և փոխանցել են հայութամայա հնորյուն ունեցող դասմությունը»: Սակայն Ասվածածունչը հաղորդում է նօրին և հավասի տվյալներ:

Վերջին հիսուն տարվա հնագիտական լեզումների նյութը աղաղոցում են, որ Հայաստանի եւ հայութի երկների աշխարհագրական դիրքը, կլիմայական դաշտը ու անձնութեարք բնակության ու զարգացման համար: Հայաստամում Արքին լեռնա հայանաբարու կայանները վկայում են Հայաստանը աշխարհի այն եզակի երկներից է, որտեղ գոյացել եւ աղ-

րել է նախամարդը, առաջին բարե գործիքներն է դատրասել, գրավիլ ուստորությամբ ու հավաքչությամբ, առա անցել նասակյաց հողագործության, որովհետեւ նաև կայրի հացահիմների հայրենիքն է Հայաստանը: Հին Արեւելիքի ավանդությունների հաղորդած տեսնկությունները Հայաստանի մասին փաստներն հնագիտական լեզումների ընթիկի ծեփում են: «Եղունութեար սին են Երկրաբանական, հնագիտական, մարդաբանական հարուստ ու արժեքավոր նյութեր: Հին Արեւելիքի այդ անվանություններն ել հետազոտմ իրենց արտացոլումն են զետել Աստածանչում:»

Նորից վերադառնամբ Ծննդոց գրին: Առաջմ մի կողմ բրդնենի Փիտոն ու Գեհոնը: Անդրադառնամբ Տիգրիսին, որն «հոսում է Ասութամանի առջևով»: Տիգրիսը երկու ծյուղ ունի: Արեւմյան ծյուղը պիզը է առնում Խարթեադի

Վարդես Վիկելմ Աղամը եւ Եվան աշխատելիս.
Սողենի տաճարի որմնաբանողակ: XII դարի սկիզբ

Ծով լճի մոտից: Արեւելյան ծյուղը, կամ Զերմ սկսվում է Վանա լճի հարավից: Հնում Տիգրիսի ակունքը Զերե-սու գետի վերին հոսանքն էր Հորդող Հայֆի Հաւսյաց զավառում, որտեղից բխում էին Տիգրիս գետի աղբյութները: Զերեսուին միանալուց հետո Արեւմյան Տիգրիսը հոսում էր լիովի արեւելք, իսկ Արեւելյան Տիգրիսը հոսնելով կեղծի արևմուտք, մնում էր Սոլիք նահանգը՝ Զերմածու հովիլը: Տիգրիս-Զերմ գետը Սողենից հայու միանում է Արեւմյան Տիգրիսին, կազմելով Տիգրիս ջրառա գետը:

Ասւածածնչում նշանակ վերջին գետը՝ Եփրամը ու Եփրամը Ասուլյան ամենամեծ գետն է: Եփրամը գոյանում է երկու գետերի բան Եփրամի կամ Արեւմյան Եփրամի (Սե զոր) եւ Արեւելյան Եփրամի (Արածանի, Սուրայ) միախառնություն: Արեւմյան Եփրամի ակունքները Ծաղկավետն (Կարուս) լեռնաշրջայի հայագային լեռնաբանություններն են: Ըստանց կիրճից անցնելով հետո ծախից նրան է միանում Մանանաղի գետակը: Այնուհետև հոսում է դեղի Երզնկա,

Եկեղյաց զավար: Դարանալի զավառում հոսում է ձորով, թեփում է հարավ, միանում Արեւելյան Եփրատին:

Արեւելյան Եփրատը (սկիզբ է առնում Նոյա (Ծաղկանց) լեռներից: Ակունքը գտնվում է Օսկեմում: Իր մեջ առնելով Բարեւանդ վասկն, այն թեփում է հարավ-արևմուտք, Մանազկերտի մոտ անցնում Բուլանուխ, աղա Խարթերդ: Արեւելյան Եփրատը Արեւմյան Եփրատին է միանում Կադան Սաղեն հաղափի մոտ, հոսում է դեղի հարավ, անցնելով Տափուր մնանում է Միջազգեց:

Տիգրիսի ու Եփրատի ակունքներն իրադի հեռու չեն՝ հազիվ 100 կիլոմետր: Մեաց Փիտոնի ու Գեիննի հարցը: Որու մեկնարաններ հիմնավորում են, որ Փիտոնը Արաքսն է (Փաս) գետը: Ակիզբ առնելով Բյուրակնա լեռներից Արաքսը հոսում է դեղի հյուսիս, որտեղ նրա մեջ է խառնվում արեւութիւնի հոսող Մուրց գետը, այնուհետև հոսելով Բասեն զավառով (Քսենոփոնի «Անարախում» այս գետը կոչվում է Փասիս: Պատշերացնեմ Հայկական լեռնաշարհի ամենաբարձր տարածքը՝ Երգումի սարահարը, որը մեր դասության մեջ հայսնի է Բարձր Հայք անունով: Կենարնում Քինզյուն է Բյուրակնա սարը Մրճանց լեռներում: Այս արդարացնում է իր անունը՝ լեռնա կենարնական բարձունքի մեջնաշնական հալոցքից գոյանում և նրազմաքիվ մեծ ու փոքր լճակներ, առվակներ: Կա մի յուրահատուկ ջրաքաջ կենարն է: Ըստ Խաչիկ Սամվելյանի («Հին Հայաստանի կոլյուտուան» հ. 1, 1931), զագարի առվակներից մի անհինը գոյանում են դաշտական մեծ գետեր հյուսիսային լանջերում օրինակ Արաքսը, իսկ հարավային և արեւմյան լանջերին Եփրատը իր երկու ճյուղերով, Արեւելյանը՝ Արածանին և Արեւմյանը՝ Ֆրատի ակունքները, որոնք գտնվում են Երգումի հյուսիս և մեջնում են Ալաշկերտի հովիս: Ակունքը և հոսանքի ընթացքը կրնական դաշտամունքի առարկա է եղի հերանոսական Հայաստանում:

Ասպածանչի Եփիխայի Երկիրը, թերեւս, դամական Հայաստանի անվանումն է, սեղագիր արձանագրություններում հիւսակված Երիտոնի Երկիրը: Այս անունը գործածել են բնակչները, իսկ հարեւան Երկերում ընդունված է եղի Եփիխա անունը: Մյուս գետը Գեիննի է (Կուրը), միակ գետը, որ գումար է Արալյան լճի և Հյուսիսային Հնդկաստանի միջին գտնվող Քուշի Երկիրը: Կուրի ակունքները գտնվում են Տայք նահանգի Կուր զավառում, Կարմիր-փորքակ լեռնաշրջայի արեւմյան լանջերին: Կուրը եզերում է Հյուսիսային Հայաստանը: Մ.թ.ա. 2-րդ դարում, Կաստիական ծովափնյա երջանը Մեծ Հայքի կազմի մեջ էր մեջնում: Հնում Կուր գետը ծովին չհասած միացել է Արաքսին, աղա հոսել է հարավ, Կաստից ծովի հարավ արեւելում Արևանաց Երկերու անցել է արեւմյուն թասվելով Քուշի Երկիր:

Առաջակա Ասիայի ժողովուրդների մշակույթի, խաղական կամքների զարգացման դամուրյան մեջ ամենահին ժամանակներից մշակույթը Տիգրիսը, Եփրատը, Կուրը ու Արաքսը մեծ դեղ են կատարել: Կուրի կազմում էր Հայաստանի հյուսիսային սահմանը Վրաստանի ու Աղվանիքի հետ, իսկ Արաքսը ճաղում էր Երկիրի սիրու, հանդիսանալով զուտ հայկական գետ: Հայաստանի գետերի՝ Կուրի, Արաքսի, Տիգրիսի, Եփրատի հուները ծեսավորվել են չորրորդական եղորիսայի սառցակալմաների հալոցքի ջրերից: Հեղեղութերի հնահուները դադարանվել են Կաղզվանում, Արաւայան դաշտում, Միջի, Մուսանի անաղաստերում, Արաքսի գետաքերամի մոտ:

Այս հնահուները ժամանելի են նաև այժմ:

Հնազայում սառցակալման վերանարուց հետո եր կիման չորացել է, գետերի հուների մի մասը ցանակել է: Կաղզվանի մոտի Երկու հուներից մենում է մեկը, Արաւայան դաշտում երեւ հուներից Երկուար չորացել է, դադարանվել է մեկը: Քուշի Երկիրի գտնվող Կուրի հունը ցանակել է Արմավիրի մոտից անցնող Արաքսի հունի ցանակելու ժամանակ՝ մ.թ.ա. 220-200 թթ., եր Արմավիրից մայրաքաղաքը ժամանվել է Երվանդակա:

Այսպիսակ Ծննդոց գիրքը, ինչուն է հայ ժողովրդական ավանդությունը և հնագիտական լեզումները աղացնուում են, որ դրախտը եղել է Հայաստանի և Միջազգերի միջին գնակածը:

**Հրայր Մովսիսյան
բանասիրության թեկնածու**

Մի առակի բանասեղծական մշակումը Ֆրիկի եւ Նաեւ Խորովի մոտ

Հայ միջնադարյան բանասեղծությունը գոյուրյուն ունեցող դամալական ու սոցիալական դայմանների հետամետք, այս կամ այն չափով կրել է դարսկական բնարեգությունը:

Դարսկական բնարեգության ոճական ծեւերը, նկարագրական հնարքները և այլաբանությունները, ընդունակվել են Մեծավայրում և Միջին Արեւելքի տարրությունների չափած գրականության մեջ: Ժերեւս ամենից ինչ ազդվածները հենց հայերն են եղել, որով մինչ այդ արդի ունին իրենց «հայերնի» և «անսունի» ասունի ավանդը, իրենց ուրույն տաղաչափությունը: Աս թե ինչու ուսու անական բանասեղծ-գիտական Վայերի թրյուսվը, որը բազ ծանուր էր համաշխարհային գրականությանը, նեկալ 12-14-րդ եւ հետազոտ դաշտի հայ միջնադարյան սաղեցուների ստեղծագործական ինքնուրույնությունը, գում է: «Հայ միջնադարյան բնարեգությունն համարյա ոչ մի կախում չունի Եվրոպական դրեգիայից»:

Եւ իրեւ, դարսկական գրականության ազդեցությունն արեւելյան պատու ժողովուրդների, և մասամբ միջնադարյան հայ դրեգիայի վրա, սարցինակ չի թվա, երեւ ի նկատի առնենք, որ 10-րդ դարից մինչև 13-րդ դարը, այս է Բուլանարայի Սամանյան հարսության իշխանության օրերից մինչև բարար-մնադությունների ասպատակությունը, Պարսկաստանն աղբեւ է իր գրականության և մշակույթի վերածնության ցաջանը և մարդկությանն է սկել այնոյին մեծագույն բանաստեղծներ, ինչողիսի են Ռութարին, Ֆիրդուսին, Օմար Խայանը, Սաադին, Հաֆեզը և տասնյակ ուրիշներ:

Պատահական չէ, որ Ֆրիկի «Դիվանում» հանդիդում ենք հավաքների, որոնք իրենց փիլխությանական, խոհական ու սոցիալական իմաստով նոյնութեա արծարծվել են դարսկական դրյուսի ունին իրենց ասունի ավանդին:

Սակայն այս հոդվածում նենք կանդրադառնանի հետարքրական մի այլ փասի: Ֆրիկի «Դիվանում», ինչուն նաև երաց «Բանասեղծություններ» հասորում հանդիդում ենք Մեծավայրում Արեւելքում լայն աշածուում գտած ժողովրդական մի առակի բանասեղծական մշակմանը: Նոյն այդ առակի հետ էր ժամանակին առնչվել է դարսկի նեանավոր ժորողը և իմաստաներ Նաեւ Խորովը (1004-1088), որը մեծ հոչակ և ժողովրդականություն էր վայելում ամրող Միջին Արեւելքում: Նա հարգված բանասեղծ էր նաև Արտասականում և Անդրկովկաստում:

Սակայն այս հոդվածում նենք կանդրադառնանի հետեւյական մշակում առակի տեսքությունների, ու մասամբ միջնադարյան հայ ավանդին կատարել, և երաց «Դիվանում» հանդիդում ենք հավաքների, որ ի յօդին եղաւ բարձրացաւ, Նետով գու լեզուով ասացիր, Նետով զեկորակ վառեցաւ:

Եր զաքդ ի նետըն տուր,
Քո թեւէ ի յինքըն տեսաւ,
Դու լու լեզուով ասացիր,
Թ'իմ թեւէ եղեւ ինձ իրեաւ:

Ֆրիկ, զաքդ ո՞ւմ զանգախիւ,
Քո թեւէ լու լուր դու եղաւ,
Նաեւ Խորովով մոտ նոյն առակի դարսկական բնագի-

րը, որը վերնագրված է «Օղար» («Արծիվ») հայերեն բարգմանուրյամբ հնչում է հետևյալ կերպ:

**Մի օր արծիվը ժայռի զազարից
Երկինք սպացավ մի որս փնտելու:
Նայեց իր հորժութեան թագավարութեան ասաց.
«Արար աշխարհը թեւերին տակ է:
Թե երկնի զազար բարձրաւասմ դարձյալ,
Կտսնեմ անգամ մազը ծովի տակ:
Թե հորի վրա մոծակը շարժվի,
Հսակ կտսնեմ սուր աշերով իմ:
Շա հորարացավ, երկուող չկրեց
ճակասագրի ահեղ հարվածից,
Եր համեստ դարան մասմ մի որտոր
Չարեց անվերեալ արծիվը թեւին:
Արծիվը խոցված մահարեց
Երկինքից անուժ բարձրաւասված:
Ասաց. «Էլ ուսից զանգաւուն կյանքում,
Մեզնից է չարիվը, որ մեզ է հասնում:
Խոսրով դու վանիր ԵՍ-ը գլխից
Տեսար ինչ կրեց գոռող արծիվը.³**

Համեմատելով հայ և լուսակի բանասենդների նույն առակի երկու մշակումները, արտաքնային բլում է, որ երկու հեղինակներն էլ դուրս չեն ենթական ազանդականի ուղանակներից: Սակայն մատուցման երանակով, գոյների ճիշուրյամբ և խառաւական եղրահանգումներով նրանք ունեն սարքեր երանգավորում:

Ծիս է, երկու գրդների նու էլ այն ներկայացված է բանասենդական իմբնաժիռ ներքնատուրյամբ՝ կոռակով ծոլովդրական առակի իմբնում ընկած զաղափարական այն միտունը, որ նարդուն սրասպող յուրաքանչյուր վնաս վիճակում է նրան, ինեն իր՝ նարդուն խելից և արարից: Միայն թե առակի վեջում կատարած եղրահանգումը Նասեր Խոսրովը ամփոփում է ոչ թե առակի ներքին բրվադակուրյան վերոհիշյալ իմաստից, այլ եղրափակում է վերջին երկուուրով, բացահայտելով, որ արծիվն հասած աղետի դաշտառը նրա սնապարուրյան հետևանքն էր.

Խոսրով դու վանիր ԵՍ-ը գլխից

Տեսար ինչ կրեց գոռող արծիվը:

Այս հետևուրյանը բացակայում է Ֆրիկի հորինած տարեակում:

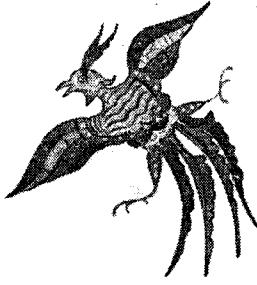
Վերցնելով ծոլովդրական իմաստուն խոսի իմբնական առաջը, Ֆրիկը այն ներկայացնում է իր ներքնատուրյամբ բուն բնբունումով, առանց որևէ հավելման: Հայ բանասենդը աշխատել է առակի սյունեն օգտագործել իր սեփական մտուուներին ու խոներին համապատասխան, իր իմբնահատուկ իմաստասիրուրյամբ.

Ֆրիկ զարդ ո՞ւմ զանգախին

Քո գիւղու դաւառը դու եղար:

Այս երեսուրը խոսում է հայ միջնադարյան տաղերգուների ստեղծագործական այն իմբնուրույնուրյան մափն, որի կաղաքուրյամբ Վալերի Բրյոսովը գրել է. «... Հայ բանասենդները դրենքիայի մեջ մոցին մի նոր ողի, որը սարքեր է զուս «արեւելյան» ստեղծագործուրյան մեջ իշխու ողուց: Մերժեցին չափազանցված զուսագեղուրյունը, ներկերի անսանձ կուտակումը և դատելների անսահման ողունքը, որ արեւելյան դրեփիայի անհրաժեշտ հասկուրյունն է»:⁴

Չի բացալում այն փասը, որ Ֆրիկը ծանոր է ենթի իրնից համարյա երկու հարյուր սարի առաջ ապրու Նասեր Խոսրովի «Արծիվ» ժերվածին: Լինելով ժամանակի զարգացած ու կրված անձնափորյուններից մեկը, Ֆրիկը իրավաբեր է լուսից լեզվին և, անկասկած, հաղորդակից է ենթի համար ծոլովդրութեան գրական կյանքին: Չի բացալում նաև այն ճշմարտուրյունը, որ Միջին Ասիայում և Սերմակու Արեւելյում սարածում գտած վերիիշյալ առակին ծանոր է ենթի նաև Ֆրիկը: Առակի սարածված լինելու այլացույներից մեջն էլ այն է, որ նոյն «Արծիվ»

ժերվածի եղրափակիչ տունի մնօքերում ենի տեսնում 12-րդ դարի պարսիկ բանասենդ Մողիր-Էղ Դիմ Բեղանիի (Մողիր) հետևյալ խառաւական բանասենդուրյան վերջնառողերում:

**Ժեռով լվա ընկերոջից ու մի փնտիր
ենց կողափից
Արեւ տես ինչուն մենակ ուզում է միշտ
երկում լազուր:
Ճակատագիրը ենց ու ձեռովով կը գլասի
անկարեկից,
Իր սեփական փետրով զարկվեց ազատ բազեն
հուսակուր:**⁵

Ուսապուրյան է արժանի, որ Արեւելիք ևս ժողովուրյան մոտ լայն սարածում են ունեցել այնմինի առածներ, գրույցներ, որոնք իրենց սեղմ իմաստային խորուրյամբ հանազր են «Արծիվ» առակին և կազմում են նրա զուգահետները: Այսինքն, օրինակ, լուսական առածն ասում է:

«Ծառի որդը հենց ծառից է գոյանում»: Ավելի դիմուկ խորիմասուրյամբ է ասված նոյն առակը բուրդ բանահյուսուրյան մեջ: «Ծառի որդը (երև) ծառից չկինի, ծառը չի կրծանվի»:

Բացի այս, Սերմակու Արեւելյում հանրահայս է լուսական ժողովդրական մի զրոյց, որը զաղափարական իր բուկանդրակուրյամբ կազմում է «Արծիվ» առակի մի սարբեակը, այն սարբեառյուրյամբ, որ օղում խորիս ճախորդ արծիվն այստեղ փոխարինում է անսարի բավուսում տարւական վազողութեան:

Պարսկական այդ զրոյցը, որը կոչվում է «Գավազնե մարդուր» («Հայար եղցերուն») հայերեն է բարգմանների «Մարայի մահը» վեճապար ներքո:

Այստեղ եւս, իր գեղատեսիլ սեղ եղցյուներով հոյարացնող ժերվածուներից հալածված, փախչում է ծառախիս անտառով՝ իր կյանքը փրկելու համար: Մընթաց վազի ժամանակ նրա եղցյուները միշտնում են ծառերի բազ ճիմերի արածում արգելեալով նրա փախուտը: Իր խկ սեփական եղցյուների դաշտառով գերի ընկած եղցյուն, ժամելով իր մոտալու նահը, անտարակույս խորհում է նոյնը, ինչ իր սեփական փետրուից դաշտասված նետու խոյցած արծիվը:

Հայ և լուսակի մասածուները, ինչուն միշտ, բարձ են զանասեկ խառաւական դեր և իրենց սեղուրյան ստեղծագործական կյանքին համար: Այդիմին նահանուս ժողովդրական ասածնում իր զրոյցներից անկաւը օգսվելու ընորիկ է, որ էլ ավելի դիմուկ, էլ ավելի սեղուրդուն է դարձել նրանց բանասենդական խոսքը, միշտնույն ժամանակ սերմակու սերմակունելով՝ ստեղծագործական փոխադարձ անչուրյունները:

1. **Պոեզիա Արմենի, ող բերակ. Վալերիա Բրյոսով, Մոսկվա, 1916,**

2. **Ֆրիկ «Բանասենդուրյուններ», Երեւան, 1941, էջ 184:**

3. **Թարգմանուրյունը՝ Գեղամ Սարյանի (Երկերի ժող. հս), Երեւան 1972, էջ 211**

4. **Կ. Գրիգորյան «Վալերի Բրյուսովը և հայ դրեփան» Երեւան, 1959, էջ 7:**

5. **Զարիխոլահ Սաֆա. «Գանջե Սոլսան» Թեհրան, 1960, 2-րդ հս., էջ 20:**

6. **«Հասկեր» համեստ, թիվ 8-9, Օգոստոս-սեպտեմբեր, Թիֆլիս 1909, էջ 279, բարգմանիշ Վ. Փ.**

Գյուղեան եւ հիւն Արեւելքի մշակույթը

Գյորեն 18-19-րդ դարերի արեմսակավորապահականության ներկայացուցիչների մեջ առանձնանում է ողջ կանանդաբացում Արեւելի Նկամածը ցուցաբառական բազմակողմանի հետաքրությամբ: Նրա «Սուհանայան երգ», Ասպածն ու բայերան», «Արեմսա-արեւելյան դիվանը», «Պարիս» «Տարվա եւ օրվա շին-գերմանական ժամանակները» եւ այլ ստեղծագործությունների հետ ծանորանալիս մի շաբաթ հարցեր են ծագում: Ենդինակի ձգումը դեղի Արեւել, ո՞ւ՞ր է Ֆիլորխնակիզմին, որը հասաւալի եր Եվրոպաւ Լուսավորությ դարաշշանութ եւ կատարեալ պատրաշանութ եւ արկանականութ ու ունանիզմի ժամանակներում, արտադրութ եր լոյն բանաստեղի ստեղծագործական համակրանքու, թէ՝ միաժամանակ իրակամ օրինաչափություն եր գրականության եւ արկեսի զարգացման մեջ: Այս հարցերի դատասխանն է Գյորենի «Ծանորագորություններ եւ նորեր՝ «Արեմսա-արեւելյան դիվանի» լավագույն ժեկալման համար» ուսումնասիրությունը, որը կազմում է դիվանի ամակետի մասը:

«Ծանրություններ եւ նորեր» 59 գլուխ բաղկացած մի լայնածավալ ուսումնասիրություն է, որտեղ քննության է առնվազաւ Սերձավոր եւ Միջին Արեւելիք (եւ հայկացին Իրանի) դասնուրյան եւ նշակույթի զարգացմանը ընթացքից: Թեմատիկորեն այս կարելի է բաժանել եկու մասից՝ Հին Արեւելիքի եկրների դասնություն եւ նշակույթ («Հին Իրաններ», «Արաբներ», «Հին դարսիկներ») եւ Իրանի դասնությունը արաբների նվաճումներից սկսած մինչև 19-րդ դ. սկիզբը: Այս մասները կարող օդակը «Սուհանմադ» եւ «Խայիֆները» գոլումերն են, որտեղ հետազոտվում են խայմի ծագությունը, ծեսու պարունակությունը և աշարժունակությունը 7-8-րդ դդ.: Ծանրագործություններ եւ նորեր»-ում հիմնական ծեսը դրվագ է 10-15-րդ դդ. դասական դարսկական գրականության վրա, որի վերլուծությունը գուգակցվում է համեմատական դրեժիկայի համակարգի ժառադրանում եւ հիմք է հանդիսանում բանասեղծի նշական համաշխարհային գրագացման տեսակետի համար: «Ծանրագործություններ եւ նորեր» եղափակում են եվրոպական օրինաբարձրացման վերպերող ակնարկները. սկսած խաչակիրների արշավանդների եւ Մարկո

Պոլոյի ճանապարհորդության ժամանակաշրջանից մինչեւ 19-րդ դ. սկիզբը: «Թարգմանություն» կրզիս գլուխ այս ստորագրության անբաժան մասն է, որտեղ Գյորեն ծեսակերպութ է գեղարվեսական քարգանության հիմնական ինքնությունը:

Արեւելիք են Մրց նաև հակովը թղթի գործեն ուստմնասիրում է անընհատ, համեմատելիք արեւմ- յան խաղակրության հետ, եւ այդդիմուկ գտնում է ունիվերսալ, համամարդկային բովանդակու- թյուն: Եվրոպայում 19-րդ դ. սկզ- բնի, երբ ըստ ակադ. Բարտոլիդ, կարծիք կա, որ «Արեւելիք ժողո- վուրությունը երեք դասնություն չեն ունեցել այդ բառի եվրոպա- կան իմաստով, եւ այդ դաշտա- ռով դասնության ուսումնափ- րության ծեները, որոնք ստեղծել էին եվրոպայի դասնության առջնությանը, կիրառելի չեն Ա- րեւելիք դասնության ուսումնա- սիրության համար», «Արեւմա- արեւելյան դիվանը» դարձակ այն հայսին ստեղծագործությունը, որը վեց դրես արևմատակար- դական ճամստիգի տեսությանը: Գյորեն ճացումն է ուսումնասիրել վաղ ժամանակներուն արեւե- լյան ճշակությի զարգացումը: Հատուկ ուսաբորության է արձ- նի Գյորեի «Դիմ կտակարանին» սլաք զնահատականը՝ «Միամիշ

բանաստեղծական արվեստ առաջնային է ամեն մի ազգի գարգամն մեջ, եւ ի հիմք է հանդիսանում հետագա փուլերի մասկույրի գարգամն համար: Եւ որոն նախոր, բնական է այն, այնքան ավելի բարեհաջող են զարգանուն հետազա ժամանակացանեները: Քանի որ մենք խոսում ենք արեւելյան դուեզիայի նախին, անհրաժեշտ է ի հիմք Աստվածաւոնցը՝ այդ հիմա-փուրց հուշաքաննը: Քի՞ն կատարան լիկ լեցուն է Վատեմ մսելու, խանդապառությամբ եւ բանաստեղծական արվեստի ոլորտին

է դասկանում»¹: Հին կրակարանի ավանդագրույցները, որոնք գրավել էին Եթասարդ Գյորեի ու աղոթությունը, դրուի համար չկորցրեցին իրենց նաւահակությունը Ըստին։ Կես դար անց՝ «Հիւեմ» «Հոռուիք զիրք», որը միաժամանակ կարելի է հետաքանակ քանի որ այս փորձիկ սահմանին աճքողոջություն պիտական առասդեմի կամ հովվեգության ծեփվ:

Անդրադառնանք աղա «Երգերգոցին», մեզ հասած բոլոր ստեղծագործությունների մեջ ամկրնելիին ու կարեւորագովնին, որը կրեն, սահմանի սիրո արտահայտություն է: Գլխավոր թեատրան միջնական փնտրող, գտնող, վանող եւ ծգող երիտասարդ արտիք բռցավառ զայտնունքն է: Նեղինակի ստեղծագործական հաճախարանին նսանելությունն տրակատուն», Գյորեն աղացուցում է «Դժագանայանի» բանահաղործունը և «Կրցարուն» է հետաներ անապատուն մնալու ժամկետը մինչեւ 1,5 տար: Գյորենի վերաբերմունք Ասպահօծընչին բնորոշում է մի դրազգ իր աշխատության վեցքաբանից: «Մեր բննատական վերաբերմունքը չի կարող հասնել Սուլր գրին ոչ մի վնաս»:

համագործակից զայտաբերությունը բացարձուվում է այդ ստեղծագործության համամարդկային բովանդակությամբ: Դրանով է դայմանապնդված այն, որ Գյորեթն «Դիմ կտակարանից» ընտրում է մայան «Երգ-երգոց»-ը եւ «Հռութի զիրք»: «Դիմ կտակարանը» Գյորեթի հաճար ժողովրդի առաստեղական-բանաստեղծական մասելակերպի նախատիրան է: Դայսնի է, որ Գյորեթն մի ուրիշ նախատիրաց է համարում իին հունական արվական դրեխայի գյորեական մեկնաբարությունը, որին Նվիրված է «Ծանրություններ» եւ նորեցի 2-րդ գրլուս: «Արեւելի ծովովի» արաբների մոտ «Սուևլանա» աշխատությունը և առաջարկը կատարում է գտնի Գյորեթի ունիկերսայ գեղարվեստական մատողությունը: Մերեւլյան ծավույթի դեռևս վայ օրջանները նա դիտում է Արեւմուտի մասկույթի զարգացման ժիղարանը նոն ֆազիսների լայն փոխհարաբերությունների ենթականում: «Դիմ կտակարանի» ու ուսումնափրայունը համեմատական ժիղարանական առումով հարկ է համարել Գյորեթի անհատական ներդրումը գիտության մեջ:

Եր ողջ ստեղծագործական
կյանի ընթացքում Գյորեի սեւե-
ռուն ուժադրությունը «Ասպա-
ծաճնչ» նյութերի նկատմամբ
բացատրվել է նաև նաևով, որ
դրան ակնառու կերպով էին դր-
սեւուրում Մելնյան և Մելե-
լյան հոգեւոր ավանդույթների
համարությունը:

«Ալսվածառւնչը» մեծ ազդեցություն է ունեցել ոչ միայն Եվրոպական ճշակույթի, այլ Չուրանի միջոցն նաև մուսուլմանական երկրների ճշակույթի զարգացման վրա:

«Ծանոթագրություններ եւ նո-

**«Անդրշիրիմյան կյանքի» դասկերում
արարական գրականության ել
դիցաբանության մեջ**

Պարսիզը հրանի իին բնակչութեան կրոնը, Գյորեի համար առաջին հետին «բնական եղու» էր, որ առաջի ուժը բարդականորդութեան էր, մատնակիւծական լիալի ու նախորդական ուսաւածութեան էր: Եղիսակը չի սպանակակիւծ դարսիզն կրօնական եւ բարդական կրօներու: Նրան հետաքրքրութ են այն կրօնի կազմավորման սոցիալ-դաշնական դպյանաները: Զարգացնութ է Գյորեի խացանելյալ կորույնը իին հրանական թօւ կորսիք: Սա ճանութ է Յին համար ու առաջական կազմավորման սոցիալ-դաշնական դպյանաները: Զարգացնութ է Գյորեի խացանելյալ կորույնը իին հրանական թօւ կորսիք: Սա ճանութ է Յին համար ու առաջական կազմավորման սոցիալ-դաշնական դպյանաները: Զարգացնութ է Գյորեի խացանելյալ կորույնը իին հրանական թօւ կորսիք: Սա ճանութ է Յին համար ու առաջական կազմավորման սոցիալ-դաշնական դպյանաները: Զարգացնութ է Գյորեի խացանելյալ կորույնը իին հրանական թօւ կորսիք: Սա ճանութ է Յին համար ու առաջական կազմավորման սոցիալ-դաշնական դպյանաները:

Ընդհանրացնելով ասվածը, հակը է օծել, ու Գյորեն «համաշխարհային գրականության» իր կոնցեպտային է հանգել մարդկության ուժամական և գեղարվեստական զնողագիտական զարգացման վայր փուլերի զնահամանք կարենելով Յին Արթելի ժողովուրդների դասմությունն ու մասկությունը:

www.ijerph.org

Անդրշիրման կամանի մասին դուրսեցած ղատկերացումները ետպես լրացվել են ժողովրդական բազմաթիվ լեզենդներով ու ավանդություններով։ Դուրսանի բանասեղծություններից մեկի հիմնան վրա ստեղծվել է հայութ «Միրաժ»։ Սուհամազի հրաց համբարձան մասին։ Այս լեզենդի ստեղծման համար հիմք է ծառայել Դուրսանի 17-րդ տուրահի առաջին տողը, որտեղ ասպաւը է։ «Փափու նրան, ով գիտերով իր բարուկին անծեսնմխելի մզկիթից տեղափոխեց թեղի հետայրը մզգկոթը, որի ուուց մնել երկրագել են»։ Եղայց տարյու համար նրան մեր համբարձանակներից մի բան։ Քրամավա նա (Ապահը) ամենատաք եւ ասենացես ե»։

Միջնադարյան մենաողները, որդու ծարքարի համբաժնան և Աստօն հետ Երա հանդիպման վկայություն են դիտում հաեւ Հուրամի 53-րդ տուրակի 5-10-րդ տոկեց, ուշեւ ասկում է. «Յզուրոյան ուստի տեր տեր այսուցեցից նրան եւ անոն ճա կանգնեցի հուրիզոն, առա ճուցավ ու իշխավ ու հայսնեցից Երկու նեաշանի զամ ավելի մոտ աստուածութեան վեց ու ուսուածութեան»:

Ակարու, որից առավոր ճգկիք» (աշ-Խասիհ ալ-Խասա) դիմում է եկիմներ Սակայն ան- սպակումները 7-րդ դարի վեցերեց տոփուութը է զանոն մարզ- ակար ան-խասիհ համար:

Անա էր Զարիի մոտ: Նրան է ներկայանում Զիրիի (Գարիիլ) հրեասկը թեավոր Բարով ծիռն ինք: Զիրիի ուղեկցությամբ Սուհամանակ ժամանակ է Երևանին, որտեղ համարվում է Իրավակին (Արքահամ), Սուսային (Անվես) և Խայյին (Քիսու) եւ գյաւառորմ է նաանց համատեղ աղոթք:

Երուսաղեմից Զիրիլը Սու-
հանճաղին բարձրացնում է Եր-
կիմ Ալյահի նոտ։ Մարզաբն
այդ ընթացքում հարդրաբարա
անցնում է յոր Եվկիմեներով, որ-
տեղ հանդիպում է նախկին մար-
զաբներ Ալանին, Հայոսին, Ի-
սային, Ըստովին, Իրիփին, Դա-
րուին, Սուսային, Արգահամին
և ճանապարհի վերջում հայսմբ-
փում է Ալյահի առջև, որը հրա-
մարում է մոլուսմաներին աղր-
թել օրական հիսուն անգամ,
սակայն Սուհանճաղի խնդրան-
ուվ դրանց թիվը հասցնում է
հինգի։ Այնուհետև Սուհանճաղը
այցելու է դրանք (ճանանա) Ե-
ղդում (Քիաննան), տեսնում է
բարելավաների երանուրյունը Եւ
անհավաների տանջանելերը, ա-
լոյա նորից վերապառնում է Սե-
րբիւ:

Միրածի մասին հայիսը Եւ
Սուհամալի համբառօճան մա-
սին ժողովրդական պանդու-
թյուններ Միջնադարում տարած-
վել են քաղաքարի տարեակնա-
րուք։ Անհպատի մը դրվագ թեր-
ված այդ տարեաւայններից մէկից,

Դեռ ես նայեցի Եւ տեսա
մարդկանց, որոնց փորերը, ինչ-
պես սարեր էին, Եւ դրանց մեջ
վլյուսում էին օծեր ու կարգներ։
Անեն անզամ, Երբ նրանցից մե-
կը փորուն էր ոտի կանգներ,
ըերանսիվայր ընկնուն էր՝ իր
մեջ փորի դաշտառով։ Ես հար-
թացի հրեասակին։ «Մրաւա ովիգ՝
Ես»։ Դեռևսակը դաշտասանեց.
«Նամ եղել են տոկոսով փոռ
սկսներ»։

Դեռ ես տեսա մարդկանց, որոնք աղացում էին հագեցնել իշենց ծարավը: Սատանաները նրանց էին մոտեցնում կրակով և ցույն գավաթները, եւ երբ առաջալիքը ունդ էին անում այդ զավարներից, նրանց միսը կտոր-կտոր էր լինում ու դղմաներից դրվագություններից: Իսկ երբ նրանք հնում էին այդ զավարներից, նրանց փորձիք այրվում էր եւ հետանցից դուրս թափկում»: Ես հարցեցի հրեաներին: «Ով Ձիքի արքան ովքն ունե՞տի՞»: Նա դասախանանց: «Նրանք, ովքն զինի են խնդիր»:

Յետ եւ տեսա կանանց, ուրնց գլխիվայր կախել էին եւ սատանաները հրե մկրտաներով կտրում էին օրանց լեզուները: Այդ կանայք զրում էին, ինչպես է-ժե եւ ոռուու ինցիսու ընթաց: Ես հարցեցի: «Մարմ ովե՞ր են»: Եթեաւ ղը տասախանեց: «Մարմ եքցիկիներ են եւ եղարձանայրեր, որոնք դրանով արցուն են հենել թաղումների ժամանակ»:

Քետ եւ նայեցի եւ վառարաններում տեսա տղամարդկանց եւ կանանց: Կրակը այրում էր նրանց այնուն, որ բոցեր հասնում էին մինչև նրանց դեմքերն ու մազերը: Նրանք որոնում էին, եւ նրանց աստրասեղերից քարախ եր հոսում: Շուշրջ այնուհի գարեահոս էր, որ մնայած մնալուարժեցր անհօնութ էին նրանց: Ես հարցեցի. «Մրանք ովհե՞ր ենք: Նա դասախանեց. «Անառակ կանայք եւ տղամարդիկ»:»:

Սիշնադարյան արար դաս-
մաքան եւ աստվածաքան ար-
թաբարին (838-923) Ղուրանի
մեջնաքանություններ դարւունա-
կող իր քաջանակության աշխատո-
ւային մեջ հիշատակում է մի փա-
նի ուսանելի առակներ, դասմու-
թյուններ եւ լեզեններ Սուհամ-
ադի կյանի մասին: Դանցուն
դասմունքն է նաև մագարեի Եր-
կինք համբաւապու և անօրդի-
թյան կյանի այցելելու մասին:

Մեկն այն մասին է, թե ինչպես Սոլիամմադը ծանալարհով անցնելիս աջից ու ձափից օգնության աղերսներ է լսու, սակայն չի արձագանքում դրանց։ Հարանակելով ճանարարիդ, ճանանդիմուն է նաև դժոնազարդական մեծահասակ մի կնոջ, որը նոյնպես օգնություն է խնդրում։ Սոլիամմադը նրա կոչին էլ չի արձագանքում։ Դասներկով Եռուսաղեն, մարգարեն տեղի ունեցած մասին դասմում է Ձերիշին, որը կատարվածին տալիս է հետեւյալ բացառությունը։ «Աչ կողմից դու լսել ես հուրդայականության ձայնը, եւ եթե դու կանգ առնեիր ք ժողովուրդը կը նորուներ հուրդայականությունը։ Զախից լսվող ձայնը թիւսանության ձայնն էր. եթե արձագանեիր ժողովուրդը կը նորուներ թիւսանություն։ Իսկ մեծահասակ կնոջ կերպարանով քեզ է ներկայացել այս աշխարհը՝ դժոնական իր բոլոր զարդերով։ Եթե դու կանգ առնեիր, ապա ք ժողովուրդը այս աշխարհը կգերադասեր յուսից։»

Ինը՝ Մուհամնաղը մեկ անգամ չէ, որ ժիստել է հրացեներ կատարելու իր ընդունակությունը եւ հայտարարել, որ կոչված է միմիայն հաղորդելու Ալլահի կամքն ու խստերը: Չնայած դրան, նույն մահից առ չանցած, ժողովրդի մեջ եւ համարդես նորահավաքների շրջանում Սուհամնաղին սկսեցին վերագրել բազմաթեսակ հրացեներ: Իր իման վրա ստեղծված իգեզներն ու ավանդություններն իրենց արտացոլում են սանութ մի շարք հայիսներում եւ Պուրանի սարքեր մենապոմերներ աշխատություններմ: Ընդ որում, մարդարեի հրաց ճանապարհորդությունը եւ նույն դժիմի եւ դրախտարարած այցելությունը նկարագրվում է կենցաղային ու նաև տուախտական գերու:

Միրաժի մասին լգեմոյին
լրիվ այլ սպիրտուալիստական
նեկանքանություն են սկզբ միս-
տիկ-սուլֆիները: Վերջիններս
դրան վերագրուն են բարձրա-
գույն միստիկական աղբումներ,
որոնց ծգուստ էին իրենք: Ամե-
նայն հավանականությամբ Մի-
րաժի սիմֆոնիկան միստիկական
աղբումների նկարագրման հա-
մար առաջինը օգտագործել է
սուլֆիզմի արեւելյան ճյուղը՝
համապետ Խարոգի խորասանից:
Աբու Յաղիթ (Բայազիթ) ալ-Բիս-
րամին, որի բազմաթիվ ասույթ-
ները հասել են մինչեւ մեր օրե-
րո:

զանազան սարքերակներ եւ հըշ-
չակավոր սուֆիս ուսուցիչների
Ղուրանի համարատապսան տե-
ղերին Վերաբերող մեկնություն-
ներ:

Սիրաժի սյուժենը ճաւակել է նաև հշչակավոր արար միստիկ փիլիսոփա Արու Բաբ Իրն ալ Արարին իր «Սեփայան հայտնություններ» (ալ-Յուրուհար ալ-մահբյա) մննումնենալ աշխատությունով, որտեղ դասմում է փիլիսոփայի և միստիկի համատեղ ճաւարտության համեմու մասինն Արարի քշին է տականուն նաև՝ «Գիրի գիշերային ծանադարհորդության» աշխատությունը, որը նկազագործ է հեղինակի համբարձումը Փենոնենալ աշխարհից (բառն) դեմու ասվածային գոյության բարձրագույն կայանը (մասունք). Այս աշխատության մեջ Իրն ալ Արարին իրեն բույս է տակի դասկերեւ և սեփական միստիկ փորձը օգտագործելով Մուհամմադի համբարձման մասին լեզենոր:

Արաբական միջնադարյան
արձակում Միրաժի մասին լե-
զենդը միայն ստիրիտուալ-միս-
տիկ մեկնաբանություն է, որ
սացել է: Այս հիմք է հանդիսա-
ցել նաև երկու իմաստից ար-
ձակ ստեղծագործությունների
պուտեների համար: Դանցից մե-
կը իր ճոխասից ստեղծագոր-
ծությունն է, որտեղ հեղինակը
դասում է անդրշրիմյան աշ-
խար կատարած իր այցելության
մասին, և այնտեղ բնավոր հրո-
շակավոր արար գրականագետ-
ների ու գիտակամների հովա-
նավոր-հոգիների հետ տարվող
երկխոսության միջոցով բնա-
դառում է նրանց ստեղծագործու-
թյունները եւ դրանցից մի հանի-
սը վերլուծության ենթակում:

Երկրորդ ստեղծագործությունը
փիլիսոփա Արու-Ալյա ալ Մա-
հարի «Քամիթյան ուղերձ» եր-
գիծական եկն է: Այստեղ ազա-
տամին, սկեմակի հեղինակը
օգտվելով «համբարձման» պո-
տեից, ծաղրով է ինչպես Պուտա-
նի տառաջ ընթերցման գրա-
հիմնված անդրշրիմյան կյանինի
մասին որիմիշիկ զգայալու-
սական լասկերացումները, այն-
դեռ է հայտնաբուն միջոց կար-
գերն ու բարերը:

Դանքի «Աստվածային կատակերգությանը» ցամ բաներում հանահնածար այս սեղծազոր-ծության հերոս ընտրված է անհանդուրժող մխողաս և դոգ-ճամփի բանասեր իրն ալ Կարիքի խոր, որի Անոնից ել տամսվում է անդրդիրինյան աշխարհի մասին։ Անդրդիրինյան կյանքի մասին արարա-նուսուլմանական եւ Արեւմյան Եվրոպայի ժողովուրդ-ների կատարածարանական դատակերգությունների մեջ ընդհանուր զերի առատությունը վա-

ողոց է գրավել հետազոտողների ու շահությունը: 1919-ին հայտնի արարագք է խողանացի Ս. Ասին Պալասիոսը հրատակում է իր «Մուսուլմանական կատարածաբանությունը՝ Ասէվածային կատակերգություն»-ում՝ հայտնի գիրի: Այստեղ նա մանրամասն վերլուծությամբ ենթակելով անդրշիման կյանմի մասին արար միասիկների, ասվածաբանների եւ գրականագետների գրչին դատականող, ինչպես նաև ժողովրդական ծագում ունեցող ստեղծագործությունները, հաճել է այն եղակացության, որ խալական կատարածաբանությունը իր ազդեցությունը է ունեցել Ղանթեի վրա: Պալասիոս ետակեց նոր մեկնաբանությունը՝ ստանում 1949-ին, երբ իշալացի գիտական ենթիկո Չեռուլին հրատակում է Խախինոնց անհայտ կյանման պատճենը՝ Մուհամադի անդրշիմյան կյանմ կատարած այցելությունը: 13-րդ դարի կեսերին այն բարձանվել է կասիկերեն, իսկ կասիկերենից՝ լատիներեն եւ հին ֆրանսերեն: Այս տեսքի գոյության մասին դեռևս 14-րդ դարի կեսերին հայտնի է եղել Տուկանիայում: Հետեւարա, Ղանթեն կարող էր ծանոթ լինել դրան: Ե Չեռուլին գալիս է այն եղակացության, որ չնայած «Գիրի համբարձմանը» լայնութեն հայտնի է եղել Իրիսոննեական Եվրոպայում, այնուամենայնիվ «Ասէվածային կատակերգություն»-ում եւ արարական հոււարձաններում դրսւորված համանանալություններն ավելի հին գուգահեռներ ունեն անտիկ գրականությունը, ասվածանույն ու Իրիսոննեական տեխնոլոգիան, ասվածանույնից մնում է որդես կրոնական երկ, որն արտահայտում է երկրային եւ երկնային կյանմի մասին Իրիսոննեական դարձեացությունները: Սակայն դեմք է հնարավոր համարել, որ Երանական բարձր սնուցող հզոր հոսանքների մեջ լցվել են նաև հեռավոր խալական աշխարհի կատարածաբանության արքուները: Ընդ որում, խալամական աշխարհի ազդեցությունը եղել է ոչ թե արարական «Բարձրակարգ» գրականություննից, այլ Շնորհիկ ժողովրդական, լարզ կրոնական բանավոր դատամությունների, որոնք Եվրոպա են բափանցել Խողանակայի վրայով:

Միային Պահպետ

Միահամարտություն

Ըուր 3500 տարի առաջ
Երկրագնդի երեսից ահենա-
ցավ Սոհենջ-Դարն (Մե-
ռյալ բրու): Հին հնդկական
«Մահարիարատ» դրեմում
ասվում է, որ դաժան որբե-
գուրյան լատաճոր՝ Երկնի
կորացողիք լոյսին և «ան-
ծովու կրակին» հաջողած
հզոր դայրյունն էր: Բարձ
ջերմասիճանից նոտակա ջե-
րը եռացին, իսկ ձկները «այր-
ված ժամ սասաւ»:

Զրառակ Խնդրով ափին գտնվող այլ բաղադրի պերակները 19223 թ. գտավ հրճիկ Խնձօք Ա. Բանեցին: Պեղումների արդյունքները հաստատում են աղեքի մասին պահպատճյունը: Պեղումների ժամանակ զՏնվեցին հալված բարեր, հրդեհի եւ բացառիկ հզոր դայրյումնի հետեւ: Մի կիրածեաւ շառավղով լիովին ավելցվել էին բոլոր ժինությունները: Կամախտների դիրք վկայում էր, որ գողիվելոց առաջ մարդիկ հանգիս խայել են բաղադրի վաղոցներով: Հրկիված Մոհենջ-Դարու հիւեցնում է Հիրոսիման ու Նագասակին: Քաղաքի կործանումը բացարող երկու վարկած կամ՝ Առաջին ատմային դայրյումնի վարկածն է, որն իսկույն հերքվում է, բանի որ հենավայրում բացակայում է ոտակուակիփորյունը, բացի այլ Հարադրոյի մասկույթի օրով Հնդկաստանում անհնար էր ատմային ուսումնիք ստեղծումը: Ըստ մյուս վարկածի, ատմային կամ այլ բնույթի դայրյունը ենդի է ունեցել երկիր մոլորակի վրա այլ մնորակային տիեզերանավի վայրէջի կամ տեղաւորման ժամանակի: Սակայն մինչ այսօր ոչ մի ուղղակի աղացոյց չի հայնարդվել:

Փորձեսք Սոհելազ. Կարդի
կործանումը բացատել երկրա-
յին, բնական դաշտանեկով:
Ի՞նչ կարդ է տեղի ունեցած
ինեւ:

Հայսնի է, որ իին հոյները
և հոռնեացիները բազմից
գիտեային երկնում երեա-
ցող իր կառեր են նկարագ-
րել, ամենիվան հնդկացինե-
րը երկնում հայտնած կոր-
պարագաներն եղեկին բուժի
վկայությամբ՝ Պաղեսինում
մասնաւորմբ 592 մականու

նին մ.ք.ա. «Հյուսիսից ուժեղ բամբ փետք եւ մեծ ամպ առաջացավ: Եթի նրանից կրակ էր բռղկւում եւ փայլը ուժեղ էր, իսկ ամբոյ կենացնից ուժեղ լույս էր ենում»: «Մահարայասան» էլ վկայում է Սոնեցն-Դարյոյի կողմանման ժամանակ ողբ կարծես բրազանովում եր, այդ կերպութիւն եր նույնիկ արեան օրով, հարավային դպայծառ երկների հենցին:

ქმარებული სახელი და გვარი დარჩენილი იყო. მაგრა მათ შემდეგ როცა მათ დასახური დასრულდა, მათ გვარი და სახელი დარჩენილი იყო. მაგრა მათ შემდეგ როცა მათ დასახური დასრულდა, მათ გვარი და სახელი დარჩენილი იყო.

თელისი მნიერება გადას ქოლენ სიჩენდო-ზარეკის

Տերը: Ի՞նչ կարող է այս առիթով ասել ժամանակակից զիտուրյունը:

Գիշեականները դիմում են, որ մքնարուսն տիեզերական ճառագայթների եւ էլեկտրական դաշտերի ազդեցուրյան տակ կազմավորվում են ժիմիական ակչիվ մասնիկներ, որոնք ի զրու են աւրողությին կուսակումներ առաջացնել: Դրանք մքնուրում են ժեղարացարձկելիս էլեկտրա-

կանվանենք սեւ կայծակ: Փայլող, վար սպիտակ, դեղնակիշրունազոյն կազմափրութները, որոնք ծագում են ամդրոյից անկախ, կոչվում են հեմիլյունիկինեսցինն կազմափրութներ: Նրանք ազգական քոչում են օրում, երկար ժամանակ ճնում են երկրի մակերեսույթին, արագ տեղաշրջում զարնանալի ուղեծրով. «քրնում» եւ նորից «այրվում»:

1910 թ. սեպտեմբերի 21-ին
Նյու-Յորքի քանիշները երեւ
ժամ շարունակ հետևում էին
մընուլցային հայութավոր
«լուսատների», որներ քշում
էին խառափի մասն:

յում էլ բնակիչները տուժել են
քրիստով զարերից, իսկ հետո
օդում տեղի է ունեցել հզոր
դայրյում, որն հիմնովին ա-
վերել է խաղաքը:

Հայսնի է, որ օդում մեծ հանակորյանք սել կայծակի առկայության դեմքում նման դայրյուն ինարավոր է: Եթ և թթ դայրյուն է մեկը, ութայական ուսակցիայի նման դայրյուն են նաև մյուսները: Գետին հասնելով դայրյունի ալիքը ոչչացնում է ամեն ինչ: Պայրյունի ջերմասիճանը հասնում է 15 հազար ասիճանի, որը լիովին համապատասխանում է աղեղի գոտու հաված բարերին: Սովորական հրդեհի ժամանակ ջերմասիճանը հազար ասիճանից չի անցնում: Հաշվարկները ցոյց են տալիս, որ Սոհենջ-Դարոյում աղեղի ժամանակ մընդլուսմ առաջացել է մոտ երեք հազար համ մինչեւ 30 սմ տամագք-ծով սել կայծակ, և հազարից ավելի հետմայումնեսեցնելով կազմափորում: Վարկածը զարգացնելու համար հարկավոր է մանրակրիստ ուսումնասիթել Սոհենջո-Դարոյի հրսկայական հրդեհի մնացորդները:

Սովհենց-Դարյոյի ողբերգության սակայն եպակի չէ: Գրականության մեջ հիշատակվում է ավելի քան 15 հազար դեմք: 1983 թ. օգոստոսի 12-ին Մեխմոյի Զաքարեան աստղադիմացանի դրությունը բռնիլը առաջին անգամ նկարեալ այլ կազմակիրությունները: Հիմա արդեն դրամբ դաշներու հայութափոր լուսանկարներ կան:

Դժկար է ղատկերացնել, ըստ ինչ կլինի այօր, եթե կրկնվի այս, ինչ կատարվել է Սոհենջո-Դարոյում։ Այդուհանդեռձ, մարդու հիմա այդան անցոր չէ։ Սեւ կայծակները կանխելու և բռնապնդազմութերը ցեկու հուսալի միջոցներ կան օգսագործվում են ֆիճարկան միացումներ-ռեսազեններ։ Գիշեակամներն արդեն սարքեր են մասկել, որոնք ռեազինների միջոցով դաշտապահում են արդյունաբերական ձեռնարկները զնդիկափր և սեւ կայծակները։

قوم لر

پژوهشی درباره پیوستگی قومی و
پر اکتشافی جغرافیایی لرها در ایران

تالب
دکتر سیدعلی‌اکبر پیرزاده

Սեմանտար Ամանողակի. Լուրերի ցեղը (ուսումնայիրություն լրտերի ժագումնաբանության և աշխարհագրական տարածման ռուրզ). Թեհրան, 1992, 270 էջ. դարսկերեն

Գիրքը բաղկացած է 5 գլուխներից, որոնք են՝ 1) «Լուր» քաղի ծագումը, 2) Լուրերի ծագումը, 3) Լուրերի լեզուն, 4) Իրանի լուրաբնակ ըջաների դասմական աշխարհությունը, 5) Լուրերի ցեղային բաժանումները:

Լուրերը արեւմտահրանական ամենամեծ ցեղային միավորներից են, որոնց մի զգալի մասը դեռևս կխսիքով կյանք է փառում:

Ներկա աշխատությունն այս ցեղախմբին նվիրված բավական լուրջ ուսումնայիրություններից է: Ընդհանուր Ա. Ամանողակին դարսիկ այս գիտնականներից է, որոնք աշխատում են միջազգային սահմանադրության մակարդակով: Նա հեղինակ է նաև Իրանի այլ ցեղային միավորների մասին բազմաթիվ հետաքրքր գործերի, մասնավորապես Իրանի գնչումներին նվիրված ծեռագիր մի հոդվածի, որը տասնադրված է «Իրան-նամեն» Խմբագրությանը և լույս կտսնի հանրենիս առաջիկա համարներից մեկում:

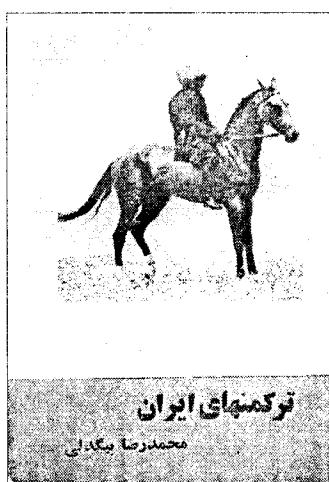
Գ. Աս.

**Սոհամադ-Ռեզա
Քեդելի. Իրանի
քուսմենները. Թեհրան, 1992, 546 էջ.-
դարսկերեն**

Մ. Ռ. Քեդելին հայտնի անուն է իրանական ազգագրագիտության մեջ. հեղինակ Իրանում բնակվող բյուրակների ցեղերի մասին մի շարք հետաքրքր երկասիրություններից: Ներկայացվող աշխատությունն իրանաբնակ բուրմեններին նվիրված, թերևս, ամենահիմնաւար ուսումնայիրություններից է, հոկայածավալ մի գործ գրած գիտական դաստակ մակարդակով:

Գրքի 7 գլուխներում մանրամասն բննարկվում են բուրմենների բնակության աշխարհագրությունը, ինչպես նաև սնևակարման, բանահյուսության, դպանանի և սովորությունների բազմաթիվ հարցեր, որոնք կարենու են ոչ միայն բուրմենագիտության կամ լնողանարկեամբ բյուրագիտության, այլև ընթանուր ազգագրագիտության և տարածւության էթնոլեմոգրաֆիկ մի շարք կարենու խնդիրների լուսաբանման համար:

Գ. Աս.

قرگوچه‌ای ایران

محمد رضا مکاری

دو سال روایاط محرمانه احمد شاه
وسفارت شوروی

پارکت ایلیانی، طهران، شهروزی، ۱۳۷۰

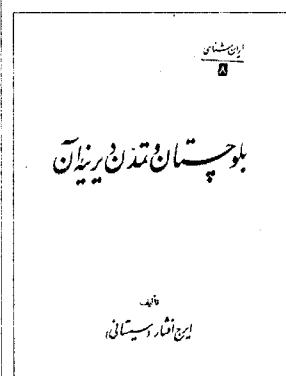
به کوشش: مهدیه فردوسی

Ահմադ շահի և Խորհրդային դեսպանության եկուտարական գալուսիի հարաբերությունները. Անգամ Հարավի Բասիր-ող-դղեյի գրառումները: Հարավական հեղինակ

Մաջիդ Թափողյոսի:
Թեհրան, 1993-192 էջ, 6 նկար.- դարսկերեն

Իրանում Ահմադ շահի կարգահանության մասնակի համբեկավ Խորհրդային կարգերի հաստաման առաջին սահմանադրության մեջ է: Բոլուսիկյան դեռությունը հոկայական դեր էր կազմում Իրանի ներքին ու արտաքին հաղաքանականության մեջ: Այդ տեսակետից ուսացրավ է սույն գրառումների հրամարակումը: Գրքում գետելիված նյութերը մասնավորապես վկայում են Խորհրդային առաջին դեպարտ, Անգլիայում դիվանագիտական մկրտություն սացած Ռուսականի, նրան փոխարհնող Շումյասկոյ եւ Ահմադ շահի գալուսիի փոխհարաբերությունների մասին: Գրառումների հեղինակը վերջինիս ամենավստահելի ներձավորներից մեկն է Անգամ Հարավի Բասիր-ող-դղեյն, որի միջոցով էլ հնաց իրականացվել են այդ փոխհարաբերությունները:

**Իրազե Ափաւ (Սիսակի). Բեկուշիսանը եւ նրա հիմն մակույթը. Թեհրան, 1993, 522 էջ.-
դարսկերեն**

بلاسما ندن زینان

دیو گلزار
ایران شناسی

Բեկուշները հյուսիս-արեւմյան իրանական ժողովուրդներից են, չնայած այրում են Իրանի հարավ-արեւելքում և Պակիստանի արեւմյան շրջաններում: Նրանի օճակած են բավական հիմն մակույթով եւ խոսում են նոր իրանական ամենաախակի լեզուներից մեկով: Ներկայացվող մենագրությունը կազմված է 9 գլուխներից, որտեղ հաջորդաբար բննարկվում են Բեկուշիսանի ֆիզիկական աշխարհագրությունը, ինքորույն, միջնադարյան եւ նոր շրջանի դասնությունը, բաղակական բաժանումները եւ բեկուշների ազգագրության, սնևակարման, դպանանի կառուցվածի եւ հաստակական կյանքի բազմաթիվ հարցեր: Ուսումնայիրության վերջում բերվում են նաև համալրատասխան առարկայական ցանկեր:

Գ. Աս.

Ա. Թաղեսովի վանքը հերանոսական տաճարի տեղում. Իրան,
Արտաշ գավառ, դահլյանվուն է «ՅՈՒՆԵՍԿՕ»-ի թեկրանի հոււարձանների
դահլյանության ինստիտուտի կողմից

Հայոց Ազգական
Պատմութեան Ազգական

IRAN-NAMÉ

مـاـهـدـمـهـ بـزـوـهـشـیـ فـرـدـهـشـیـ وـاجـدـهـمـعـهـ

ИРАН-НАМЭ, N7, Декабрь 1993

СОДЕРЖАНИЕ

- ◆ Саркис Арутюнян (доктор филол. наук). Отражения иранской духовной культуры в древней армянской традиции (часть шестая) - сс. 3-5
- ◆ Арам Алексанян (кандидат филол. наук). Турецко-иранские отношения в системе современной большой политики - сс. 6-9
- ◆ Шариат как система исламских моральных и провавих норм - с. 10
- ◆ Виктор Надеин-Раевский (доктор ист. наук) Тюркоязычные народы в исторической судьбе России - сс. 11-14
- ◆ Араксия Симонян (кандидат филол. наук). Музей Нор Джуга - сс. 15-16.
- ◆ Реймон Гой (проф. Руанского университета). Сохранение христианского культурного наследия Турции - сс. 17-20
- ◆ Муаммад Реза-Джалили, Фредерик Грар. Противостояние в Таджикистане - сс. 21-23
- ◆ Бабкен Чугасян (канд. филол. наук) Неопубликованная монография Зорайра Мирзаеана «Персидская литература» - сс. 24-26
- ◆ Сандро Сардарян (канд. ист. наук) Где на самом деле находится рай? - сс. 27-28
- ◆ Грайр Мовсисян (канд. филол. наук) Стихотворная обработка одной и той же басни у Фрика и Хосрова Насера. - сс. 28-29
- ◆ Владимир Аветисян. Гете и культура Древнего Востока - сс. 30-31
- ◆ Отражение потусторонней жизни в арабской литературе - сс. 31-32
- ◆ Михаил Дмитриев (проф.) Гибель Мохенджо-Даро - с. 33
- ◆ Новые книги - с. 34

IRAN-NAME, vol. 7, Desember 1993

CONTENTS

- ◆ Prof. Sargis Haroutunian. *The Iranian Elements in the old Armenian Religious Tradition (Part 6)* - pp. 3-5
- ◆ Dr. Aram Alexanian. *Turkish-Iranian relations in the modern system of global politics* - pp. 6-9
- ◆ *Shariat as a system of norms of Islamic moral and law* - p. 10
- ◆ Prof. Victor Nadein-Rayevski. *Turkish-speaking peoples on the historic crossroads of Russia* - pp. 11-14
- ◆ Dr. Araxia Simonian. *The Nor Jougha Museum* pp. 15-16
- ◆ Prof. Raymond Goy. *Preservation of Christian cultural heritage in Turkey* - pp. 17-20
- ◆ Prof. Mohammad Reza Jalili, Frederick Grar. *The conflict in Tadzhikistan; regional greed and adventurism* - pp. 21-23
- ◆ Dr. Babken Chukaszian. «*Zorair Mirsaeyan*» pp. 24-26
- ◆ Dr. Sandro Sardarian. *Where actually is the Paradise?* - pp. 27-28
- ◆ Dr. Hrair Movsisian. *The poetical treatment of a fable by Frik and Khosrov Nasser*. - pp. 28-29
- ◆ D. Vladimir Avetissian. *Goethe and the culture of Old East* - pp. 30-31
- ◆ *Description of the «next world» in the Arabic literature and mythology* - pp. 31-32
- ◆ Pr. Michail Dmitrev. *The Fall of Mohenjo-Daro* - p. 33
- ◆ *Book Reviews* - p. 34

Inquiries, contributions as well as books for review should be addressed to the Editor

Գրանցման թիւ 246,
դասիչ 77750,

2 մանուլ, Յակօր Մելքանյան
անուան տպարան,

«Ազգ» համակարգչային ծառայութեան

տպահանագրային 3000,

գինը՝ դայմանագրային

Սուրագրուած է տպագրութեան 15

դեկտեմբերի 1993 թ. Պատուե՛ թիւ 971-74

Աշքերտումներ, արտադրումներ եւ
քաղաքանութիւններ անելիս, յդումը
«Իրան-Խամեն» Վրայ դարսադիր է